

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Революційна єдність трудящих Росії та України у Великій Жовтневій соціалістичній революції
- Розвиток суспільно-політичної активності селянства в умовах розвинутого соціалізму
- Деякі питання методологічного дослідження історії партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 6 (195)

ЧЕРВЕНЬ

1977

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР.
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

- Чирко В. А. Революційна єдність трудящих Росії і України у Великій Жовтневій соціалістичній революції 5

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Шкварець В. П. (Тернопіль), Соломко Е. Т. (Тернопіль). Розвиток суспільно-політичної активності селянства в умовах розвинутого соціалізму . . . 18

Методологія і методика історичних досліджень

- Замлинський В. О. Деякі питання методології дослідження історії партізанського руху в роки Великої Вітчизняної війни 32

ПОВІДОМЛЕННЯ

Вплив Великого Жовтня на розвиток резолюційної боротьби в інших країнах

- Троян М. В. (Мукачеве), Шершун І. Г. (Мукачеве). Великий Жовтень і революційна боротьба в Угорщині (1917—1919 рр.) 45
Стрілко А. А. Великий Жовтень і піднесення революційного руху на Кубі 56

* * *

- Григоренко О. П. Шефська допомога робітничого класу працівникам сільськогосподарства УРСР в роки дев'ятої п'ятирічки 63
Юрченко О. А. Про виконання рішень Кримської конференції у польському питанні 72
Г. Томов (НРБ). Допомога Радянського Союзу у визволенні Болгарії від фашизму та будівництві соціалізму 81

ЗАМІТКИ

- Хильчевський С. В. (Чернівці). Деякі питання підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу Української РСР (1966—1971 рр.) . . . 87
Шпшацький А. Т. (Кременчук). Роль преси у вихованні робітничої молоді на революційних традиціях (1966—1970 рр.) 93
Мусатова Л. Я. Підготовка кадрів залізничного транспорту УРСР у 1943—1945 рр. 96
Скрипник А. І. (Одеса). Діяльність громадських організацій по розвитку руху пролетарської солідарності трудящих України (1928—1937 рр.) . . . 99

Васянович В. Ф. (<i>Дніпропетровськ</i>). Класова боротьба в селах Південної України в 1906—1907 рр.	104
Голобуцький І. В. Російські вчені XVIII ст. про стан ремесел, промислів та промисловості на Україні	110

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Румянцева Д. І. Вивчення питань економіки в курсах історії та суспільствознавства у середніх профтехучилищах	117
--	-----

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Більшовики України в Жовтневій революції (Хроніка подій). Червень 1917 р.	122
---	-----

НАШ КАЛЕНДАР

Маковська Н. В. До 60-річчя виступів В. І. Леніна на I Всеросійському з'їзді Рад	132
Левін В. С. 100-річчя з дня народження Я. Ф. Фабріціуса	135
Лось Л. Ф. Визначний діяч російського визвольного руху (До 100-річчя з дня смерті М. П. Огарьова)	137

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Калениченко П. М., Колесник В. П. (<i>Луцьк</i>). Братерське співробітництво між прикордонними областями СРСР і воеводствами ПНР у радянській і польській історіографії	139
---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Консвалов М. А. Партійне керівництво розвитком промисловості України	146
Панібудьласка В. Ф. М. Куличенко. Укрепление интернационального единства советского общества	147
Панченко П. П. М. К. Сытник. Коллективизация сельского хозяйства и фермирование класса колхозного крестьянства в Молдавии	149
Школьников Г. Л. А. Ф. Бондарь. Большевики в борьбе за единство международного рабочего движения (1917—1924 гг.)	150
Михайлюк О. Г. (<i>Луцьк</i>), Дорохова А. П. (<i>Луцьк</i>). Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях	151
Позняков К. І. (<i>Дніпропетровськ</i>). Д. И. Соффер. Сионизм — орудие антикоммунизма	153

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Сусоров В. Д. (<i>Херсон</i>). Республіканський постійно діючий семінар «Актуальні проблеми національних відносин в СРСР та інтернаціонального виконання трудящих»	155
Кучер В. І. Про координацію досліджень періоду Великої Вітчизняної війни	156
Молодчиков О. В., Сидоренко В. П. IX з'їзд Товариства «Знання» Української РСР	157
Мороз А. В. (<i>Бердянськ</i>), Проценко В. Я. (<i>Бердянськ</i>). Науково-теоретична конференція у Бердянську	158
Боролюк В. К. (<i>Чернівці</i>), Фреліх В. О. (<i>Чернівці</i>). Музей історії Чернівецького університету	159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), **Ю. В. Бабко**, **В. К. Василенко**, **В. О. Замлинський** (заст. головного редактора), **М. В. Коваль** (заст. головного редактора), **І. П. Кожукало**, **М. Ф. Котляр**, **М. І. Крячок**, **М. Н. Лещенко**, **А. В. Санцевич**, **В. А. Чирко**, **Ф. П. Шевченко**, **А. М. Шлепаков**, **П. М. Шморгун**

Відповідальний секретар редакції **В. І. Кузнецов**

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4

Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

К 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции

- Чирко В. А. Революционное единство трудящихся России и Украины в Великой Октябрьской социалистической революции 5

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

- Шкварец В. П. (Тернополь), Соломко Э. Т. (Тернополь). Развитие общественно-политической активности крестьянства в условиях развитого социализма 18

Методология и методика исторических исследований

- Замлинский В. А. Некоторые вопросы методологии исследования истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны 32

СООБЩЕНИЯ

Влияние Великого Октября на развитие революционной борьбы в других странах

- Троян М. В. (Мукачево), Шершун И. Г. (Мукачево). Великий Октябрь и революционная борьба в Венгрии (1917—1919 гг.) 45
Стрелко А. А. Великий Октябрь и подъем революционного движения на Кубе 56

* * *

- Григоренко А. П. Шефская помощь рабочего класса работникам сельского хозяйства СССР в годы девятой пятилетки 63
Юрченко О. А. О выполнении решений Крымской конференции по польскому вопросу 72
Г. Томов (НРБ). Помощь Советского Союза в освобождении Болгарии от фашизма и строительстве социализма 81

ЗАМЕТКИ

- Хильчевский С. В. (Черновцы). Некоторые вопросы повышения культурно-технического уровня рабочего класса Украинской ССР (1966—1971 гг.) 87
Шишацкий А. Т. (Кременчуг). Роль прессы в воспитании рабочей молодежи на революционных традициях (1966—1970 гг.) 93
Мусатова Л. Я. Подготовка кадров железнодорожного транспорта СССР в 1943—1945 гг. 96
Скрипник А. И. (Одесса). Деятельность общественных организаций по развитию движения пролетарской солидарности трудящихся Украины (1928—1937 гг.) 99
Васянович В. Ф. (Днепропетровск). Классовая борьба в селах Южной Украины в 1906—1907 гг. 104
Голобуцкий И. В. Русские ученые XVIII в. о состоянии ремесел, промыслов и промышленности на Украине 110

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

- Румянцева Д. И. Изучение вопросов экономики в курсах истории и обществоведения в средних профтехучилищах 117

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

- Большевики Украины в Октябрьской революции (Хроника событий). Июнь 1917 г. 122

НАШ КАЛЕНДАРЬ

- Маковская Н. В. К 60-летию выступлений В. И. Ленина на I Всероссийском съезде Советов 132
Левин В. С. 100-летие со дня рождения Я. Ф. Фабрициуса 135
Лось Л. Ф. Выдающийся деятель русского освободительного движения (К 100-летию со дня смерти М. П. Огарева) 137

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

- Калениченко П. М., Колесник В. П. (*Луцк*). Братское сотрудничество между пограничными областями СССР и воеводствами ПНР в советской и польской историографии 139

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- Коновалов М. А. Парти́йне керівництво розвитком промисловості України . . 146
 Панибудьласка В. Ф. М. Куличенко. Укрепление интернационального единства советского общества 147
 Панченко П. П. М. К. Сытник. Коллективизация сельского хозяйства и формирование класса колхозного крестьянства в Молдавии 149
 Никольников Г. Л. А. Ф. Бондарь. Большевики в борьбе за единство международного рабочего движения (1917—1924 гг.) 150
 Михайлюк А. Г. (*Луцк*), Дорохова А. П. (*Луцк*). Білшови́ські організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях 151
 Позняков К. И. (*Днепропетровск*). Д. И. Сойфер. Сионизм — орудие антикоммунизма 153

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

- Сусоров В. Д. (*Херсон*). Республиканский постоянно действующий семинар «Актуальные проблемы национальных отношений в СССР и интернациональное воспитание трудящихся» 155
 Кучер В. И. О координации исследований периода Великой Отечественной войны 156
 Молодчиков А. В., Сидоренко В. П. IX съезд Общества «Знания» Украинской ССР 157
 Мороз А. В. (*Бердянск*), Проценко В. И. (*Бердянск*). Научно-теоретическая конференция в Бердянске 158
 Боролюк В. К. (*Черновцы*), Фрелих В. А. (*Черновцы*). Музей истории Черновицкого университета 159

Статті

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

В. А. ЧИРКО (Київ)

РЕВОЛЮЦІЙНА ЄДНІСТЬ ТРУДЯЩИХ РОСІЇ І УКРАЇНИ У ВЕЛИКІЙ ЖОВТНЕВІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

У віках не померкне героїчний подвиг пролетаріату Росії, який під керівництвом ленінської партії вперше в світі здійснив соціалістичну революцію. «Перемога Жовтня,— підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — головна подія XX століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства»¹.

Велика Жовтнева соціалістична революція стала поворотним моментом в історичній долі українського народу, який по праву пишається тим, що під керівництвом Комуністичної партії, очолюваної великим В. І. Леніним, він першим пішов за російським пролетаріатом по шляху соціалізму, встановив і відстояв на Україні Радянську владу, у братерському союзі з усіма радянськими народами успішно будує комунізм.

В даній статті ставиться завдання показати значення революційної єдності російського і українського народів для перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, розкрити керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії, великого Леніна у зміцненні цієї єдності, у боротьбі за Радянську владу на Україні.

Над цією проблемою багато і плідно працювали В. Ю. Маланчук, М. І. Куліченко, І. Ф. Курас, А. В. Лихолат та ряд інших авторів².

Вивчення спільної боротьби російських і українських трудящих за перемогу революції має велике науково-пізнавальне значення. Правдиве висвітлення боротьби Комуністичної партії за встановлення на Україні влади Рад є важливим засобом комуністичного виховання радянських людей, особливо молоді, в дусі пролетарського інтернаціоналізму і

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

² М. Куліченко. Комуністична партія України в боротьбі за утворення СРСР, К., 1962; М. І. Куліченко, В. Ю. Маланчук. В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні, К., 1971; І. Ф. Курас. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції (березень—грудень 1917 р.), К., 1971; його ж. Боротьба більшовиків України за зміцнення союзу сил соціалістичної революції і національно-визвольного руху (березень—жовтень 1917 р.).— «УІЖ», 1976, № 12; А. В. Лихолат. Под ленинским знаменем дружбы народов, М., 1970.

дружби народів, на революційних традиціях старшого покоління. Крім того, воно допомагає викриттю сучасних буржуазних, у тому числі українських буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів.

Ідеологи антикомунізму та їх прислужники — українські буржуазні націоналісти у своїх численних «дослідженнях» перекидають правду про Жовтневу революцію на Україну, твердять, нібито вона не мала нічого спільного з революцією в Росії і була виключно національно-визвольним рухом, у якому злилися в єдиний потік усі соціальні інтереси, класи і партії українського народу.

Разом з українськими буржуазними націоналістами реакційні історики Заходу заперечують спільність соціально-економічної бази Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії і на Україні, єдність інтересів і революційних дій трудящих мас усієї країни. Вони розглядають встановлення Радянської влади на Україні не як результат спільної боротьби і перемоги українських і російських трудящих над об'єднаними силами російської та української контрреволюції, а як «перемогу росіян над українцями», як «радянський колоніалізм». Так, американський історик Р. Пайпс у книзі «Утворення Радянського Союзу. Комунізм і націоналізм» (вона була втретє перевидана у США до п'ятидесятиріччя утворення СРСР) пише, що Радянська влада на Україні являла собою «режим, заснований лише на військовій силі, без активної підтримки або навіть співчуття українського народу», що нібито Ленін направив із Росії Червону Гвардію і силою зброї примусив Україну до федерації з Росією³.

Ці та подібні вигадки потрібні буржуазним і буржуазно-націоналістичним фальсифікаторам для того, щоб приховати той факт, що на Україні в ході проведення соціалістичної революції діяли ті ж самі об'єктивні фактори, що й у всій Росії, і що вирішальну роль у ліквідації буржуазно-поміщицького ладу на Україні відіграли широкі трудящі маси українського народу.

Ще задовго до перемоги Жовтневої революції В. І. Ленін науково доводив, що тісний взаємозв'язок економічного, політичного і культурного розвитку українського і російського народів, таких близьких між собою і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією, є об'єктивною закономірністю⁴.

В. І. Ленін завдав нищівного удару по великодержавному шовінізму російського царизму, який принижував і гнобив український народ, всіляко стримував розвиток його мови і культури, зневажав національні почуття і національну гідність. «...Кожний демократ, не кажучи вже про марксиста,— писав Володимир Ілліч,— буде рішуче боротися проти нечуваного приниження українців і вимагати повної рівноправності їх»⁵.

Водночас В. І. Ленін гостро критикував українських буржуазних націоналістів. Він переконливо спростував їх фальшиву, антинаукову концепцію безкласовості та безбуржуазності української нації, концепцію, яка ігнорувала класову боротьбу всередині цієї нації, заперечувала вирішальну роль пролетаріату в суспільному прогресі. В. І. Ленін показав, що намагання українських буржуазних націоналістів роз'єднати пролетарські і всі демократичні сили за національностями є зрадою інтересів не тільки демократії взагалі, але й їхньої батьківщини, Украї-

³ Richard Pipes. The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism. 1917—1923, Cambridge, 1954, стор. 126.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 124.

ни⁶. «Свідомі робітники,— писав він у 1914 р. в статті «Розбещування робітників витонченим націоналізмом»,— всіх зусиль докладають, щоб дати відсіч *всякому* націоналізмові, як грубому, насильственому, чорносотенному, так і найбільш витонченому, що проповідує рівноправність націй *разом...* з *роздробленням* робітничої справи, робітничих організацій, робітничого руху *по* національностях. Свідомі робітники... відстоюють — на відміну від усіх різновидів націоналістичної буржуазії — не тільки найповнішу, послідовну, до кінця доведену *рівноправність* націй і мов, але й *злиття* робітників різних національностей в *єдиних* пролетарських організаціях *всякого* роду»⁷.

В період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну В. І. Ленін наголошував, що для посилення інтернаціоналізму та взаємного довір'я між націями потрібно створити братерський союз народів. У промові з національного питання на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б) він говорив: «Ми хочемо братерського союзу всіх народів. Якщо буде Українська республіка і Російська республіка, між ними буде більше зв'язку, більше довір'я. Якщо українці побачать, що у нас республіка Рад, вони не відокремляться, а якщо у нас буде республіка Мількова, вони відокремляться»⁸.

У цей період В. І. Ленін написав ряд праць, присвячених українському питанню. Серед них: «Не демократично, громадянине Керенський!», «Україна», «Україна і поразка правлячих партій Росії». В них Володимир Ілліч рішуче виступив проти будь-яких утисків права України на самовизначення, викрив великодержавний шовінізм «озлоблених буржуазних контрреволюціонерів» на чолі з Керенським, глибоко роз'яснив політику більшовицької партії в національному питанні. Він закликав зміцнювати братерське довір'я і союз трудящих України і Росії у боротьбі за соціалізм. «Геть контрреволюціонерів буржуазії! Хай живе вільний союз вільних селян і робітників вільної України з робітниками і селянами революційної Росії!» — писав В. І. Ленін у статті «Україна»⁹.

Партія більшовиків, великий Ленін крок за кроком викривали контрреволюційну суть буржуазно-націоналістичної Центральної ради, показували українському народові справжнє обличчя цього запеклого ворога трудящих. У жовтні 1917 р. Центральна рада, вдаючись до соціальної демагогії та спекуляції на лозунгах національного визволення, захопила владу в свої руки і повела боротьбу проти революційного руху не тільки на Україні, але й у Росії. 7 листопада 1917 р. вона видала третій Універсал, який проголошував утворення окремої так званої «Української Народної Республіки». Цей маневр був розрахований на те, щоб, ізолювавши український народ від братнього російського, розгромити революційні сили на Україні. Всіма своїми діями українські буржуазні націоналісти намагалися протиставити російських трудящих українським, спровокувати між ними братовбивчу війну.

Боротьбу робітників і трудящих селян проти української буржуазно-націоналістичної контрреволюції очолили більшовицькі організації України, члени яких вели широку роз'яснювальну роботу в Радах, профспілках, фабрично-заводських комітетах. Особлива увага приділялася роботі у військових частинах. Більшовики закликали солдатів виконувати накази і розпорядження ревкомів і Ради Народних Комісарів. У зверненні Армійського комітету 9-ї армії до солдатів говорилося: «Не обма-

⁶ Див.: там же, стор. 125.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 138—139.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 418.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

нюйтеся, бережіться, щоб люди, які рятують своє минуле становище, і темні націоналісти не зірвали велику справу миру»¹⁰.

Націоналістичній контрреволюційній політиці Центральної ради більшовики та широкі трудящі маси України, які йшли за ними, рішуче протиставили свою інтернаціоналістську політику, яка ґрунтувалася на нерозривній єдності дій російських та українських робітників і бідніших селян у боротьбі за владу Рад.

Свою волю йти по шляху російських братів і жити в союзі з ними українські робітники і селяни висловили вже на II Всеросійському з'їзді Рад, який проголосив встановлення Радянської влади в країні. На ньому було 128 представників від України, або майже чверть усіх делегатів. Ці дані спростовують наклепницькі твердження буржуазних націоналістів про те, нібито на II Всеросійському з'їзді Рад Україна не була представлена, а тому, мовляв, його рішення для неї не обов'язкові.

Робітники і сільська біднота України, як і всієї Росії, зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, декрети про мир і про землю, «Декларацію прав народів Росії» як заклик до боротьби за владу Рад.

На численних зборах і мітингах трудящі України палко вітали створення першого Радянського уряду — Ради Народних Комісарів — на чолі з В. І. Леніним, висловлювали готовність наслідувати революційний приклад російських робітників і селян та встановити з ними тісний братерський зв'язок.

В ході боротьби за перемогу соціалістичної революції більшовики України створили численні збройні сили, здатні повалити владу Центральної ради. Так, на початок 1918 р. у Києві налічувалося близько 4 тис. червоногвардійців, в Одесі, Катеринославі та Харкові — по 3 тис.¹¹ Боротьбу пролетаріату і біднішого селянства України за Радянську владу активно підтримували більшість солдатів тилкових гарнізонів, частин Південно-Західного та Румунського фронтів, а також матросів Чорноморського флоту.

Однак трудящим України довелося долати шалений опір не тільки місцевої буржуазно-націоналістичної контрреволюції, а й російських білогвардійців та міжнародного імперіалізму, з якими Центральна рада встановила тісні контакти і від яких вона діставала всіляку підтримку.

З центральних районів Росії на Україну втікали ватажки буржуазно-поміщицьких організацій, генералітет, реакційне офіцерство, залишки розгромленої ставки Духоніна. Тут, зокрема, знайшли собі притулок міністри колишнього Тимчасового уряду, багато лідерів російських буржуазних і дрібнобуржуазних партій. Центральна рада уклала військову угоду з Каледініним, вступила в переговори з контрреволюційними «урядами» Кубані, Кавказу, Криму, Молдавії і запропонувала їм негайно розпочати створення всеросійського антирадянського уряду. «Київська рада, — писала газета «Правда», — відкрито стала матір'ю російської контрреволюції»¹². Антинародні, контрреволюційні дії Центральної ради ще раз підтвердили той факт, що «...буржуазія пригноблених націй тільки базикає про національне повстання, а на ділі вступає в реакційні угоди з буржуазією гноблячої нації за спиною і *проти* свого народу...»¹³.

¹⁰ Из истории борьбы за установление Советской власти. Ноябрь 1917 г. — февраль 1918 г., М., 1943, стор. 130.

¹¹ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, К., 1967, стор. 279.

¹² «Правда», 17 грудня 1917 р.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 108.

Уряди США, Англії та Франції, переконавшись у готовності українських буржуазних націоналістів служити їм вірою і правдою, поспішили визнати Центральну раду і запропонували їй фінансову допомогу. За таких обставин фронтові контрреволюції необхідно було протиставити революційну згуртованість трудящих Росії та України, без чого перемога Радянської влади на Україні була б неможливою.

Робітники і бідніше селянство Росії, висловлюючи солідарність з революційною боротьбою своїх братів по класу на Україні, гаряче вітали кожний досягнутий ними успіх, подавали їм усіляку допомогу. Так, під час страйку робітників Харківського паровозобудівного заводу металісти Царицина (нині — Волгоград) звернулися до них з листом, у якому висловлювали готовність підтримати страйкарів як морально, так і матеріально¹⁴.

Виняткову увагу зміцненню дружби між російським і українським народами, єдності їх революційних дій та посиленню всебічної допомоги трудящим України у боротьбі проти сил контрреволюції приділяли ЦК РСДРП (б), Раднарком РСФРР і особисто В. І. Ленін. Виступаючи 22 листопада 1917 р. на I Всеросійському з'їзді військового флоту і торкаючись питання про національний рух на Україні, Володимир Ілліч висловив готовність уряду Радянської Росії і всього російського народу допомогти українським трудящим. «...Ми безумовно стоїмо за повну й необмежену свободу українського народу..., — говорив він. — Ми скажемо українцям: як українці, ви можете влаштовувати в себе життя, як ви хочете. Але ми простягнемо братерську руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротись проти вашої і нашої буржуазії»¹⁵.

Допомога російського народу українським трудящим знайшла свій вияв у фінансовій підтримці, відправці на Україну агітаторів та організаторів загонів Червоної гвардії, постачанні їм зброї тощо.

Більшовицькі організації, трудящі України направляли своїх представників у Петроград, Москву, Тулу та інші міста Радянської Росії за зброєю і фінансовою допомогою, за порадами відносно націоналізації підприємств та для розв'язання інших питань. Окремі делегації були на прийомі у В. І. Леніна. На початку листопада 1917 р., наприклад, Володимир Ілліч мав розмову з Г. І. Петровським, який прибув до Петрограда за дорученням партійних і радянських організацій Донбасу в питанні про націоналізацію металургійної і гірничої промисловості басейну¹⁶. 18 листопада В. І. Ленін приймав представників Брянського заводу Катеринослава, розпитував їх про становище на заводі, про боротьбу проти Центральної ради, просив передати привіт усім катеринославським робітникам¹⁷. Член делегації з Донбасу І. П. Морозов згадував: «...Тепло нас зустрів Ілліч, почав розпитувати про життя, про побут шахтарів, про продовольче постачання, про роботу на шахтах, про те, чи багато серед шахтарів комуністів... Після бесіди Володимир Ілліч дав розпорядження негайно видати нам гвинтівки, патрони і нагани. Через кілька днів ми повернулися в Донбас зі зброєю. Доручення шахтарів було виконано»¹⁸.

У середині листопада 1917 р. В. І. Ленін приймав ходоків від селян двох волостей Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії. Він уважно вислухав їх, розпитував про ставлення селян до Радянської вла-

¹⁴ Харківський обласний державний архів, ф. Р-1010, оп. 2, спр. 12, арк. 42—43.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 111—112.

¹⁶ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, М., 1974, стор. 52.

¹⁷ Там же, стор. 68.

¹⁸ «Правда», 21 січня 1941 р.

ли, радив згуртовувати бідноту і виганяти багатіїв з місцевих органів влади¹⁹.

За вказівкою В. І. Леніна з Тули до Харкова для озброєння місцевих червоногвардійців було надіслано 55 тис. гвинтівок і два вагони кулеметів²⁰. Робітники Путіловського заводу, виконуючи розпорядження Ради Народних Комісарів, виготовили в листопаді 1917 р. бронепоезд і направили його в Донецький басейн.

У листопаді — грудні 1917 р. трудящі України часто зверталися до Раднаркому РСФРР з проханням допомогти їм коштами для виплати заробітної плати. Про це, зокрема, просили представники київських заводів «Арсенал», Деміївського снарядного, а також залізничники міста. Робітники Деміївського заводу, наприклад, в листі до В. І. Леніна писали, що трудящі України не визнають влади Центральної ради і чекають як моральної, так і матеріальної підтримки від уряду Радянської Росії²¹.

Чимало робив для організації допомоги трудящим України Військово-революційний комітет при Петроградській Раді. На його засіданнях обговорювалися питання про хід революції на Україні, заслуховувалися інформації направлених туди комісарів і агітаторів, розроблялися заходи, що мали сприяти робітникам і селянам України у розгромі сил контрреволюції і встановленні Радянської влади.

Питання, пов'язані з Україною, систематично розглядалися на засіданнях ЦК РСДРП(б) і Раднаркому Радянської Росії. Так, 15 листопада 1917 р. Рада Народних Комісарів під головуванням В. І. Леніна заслухала доповідь делегації з Донбасу про саботаж підприємців, а 18 листопада обговорила питання про націоналізацію заводів Донецького басейну²². 25 листопада 1917 р. Раднарком прийняв рішення надати кредит у сумі 450 тис. крб. селянам Кременчуцького повіту, які потерпіли від повені, а 17 грудня 1917 р. обговорив питання про переказ до Харкова 13 млн. 680 тис. крб. для виплати заробітної плати залізничникам²³.

В. І. Ленін приділяв велику увагу об'єднанню більшовицьких організацій України і створенню тут партійного центру. З цього приводу він мав розмову з представником Обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю С. С. Бакинським, який прибув до Петрограда спеціально для обговорення питань партійного будівництва. Володимир Ілліч заслухав його повідомлення про становище на Україні та про погляди місцевих більшовиків на створення Соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків) України²⁴. 29 листопада 1917 р. пропозиції партійних організацій України були обговорені на засіданні ЦК РСДРП(б) і передані для остаточного розв'язання Бюро ЦК у складі В. І. Леніна, Я. М. Свердлові і Й. В. Сталіна²⁵.

У зв'язку з посиленням провокаційних дій Центральної ради, спрямованих на відрив України від Радянської Росії, Центральний Комітет більшовицької партії, Рада Народних Комісарів, особисто В. І. Ленін приділяли велику увагу питанням взаємовідносин між Україною і РСФРР.

¹⁹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 59.

²⁰ Документы по истории гражданской войны в СССР, т. 1, М., 1941.

²¹ Нариси історії Київської обласної партійної організації, К., 1967, стор. 192.

²² Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 61, 70.

²³ Там же, стор. 84—85, 139.

²⁴ Там же, стор. 90.

²⁵ Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б). Август 1917 — февраль 1918, М., 1938, стор. 156.

19 листопада 1917 р. Раднарком під головуванням В. І. Леніна обговорив питання про Україну та Центральну раду. Було вирішено скликати 20 листопада ранком особливу комісію, яка мала всебічно з'ясувати стан справ, переговорити по прямому проводу з Києвом, висунути кандидатів на посаду уповноваженого від уряду для поїздки на Україну і т. д.²⁶ 24 листопада В. І. Ленін переглянув і доповнив телеграму М. В. Криленкові у відповідь на його повідомлення із Ставки про переговори з представниками Центральної ради. У телеграмі давалась вказівка про проведення твердої політики щодо Ради²⁷.

Наприкінці листопада Володимир Ілліч викликав до себе представника від більшовиків України С. С. Бакинського і попросив його детально викласти історію взаємовідносин більшовиків України з Центральною радою²⁸.

Уряд Радянської Росії докладав усіх зусиль до того, щоб уникнути війни і уладнати конфлікт з Центральною радою мирним шляхом. Висловлюючи готовність розпочати переговори з Центральною радою, В. І. Ленін і Радянський уряд водночас вказували, що тільки перемога Радянської влади на Україні створить умови, за яких будь-які непорозуміння будуть неможливими.

24 листопада 1917 р. ЦВК Радянської Росії прийняв рішення про передачу Україні її національних реліквій: прапорів, бунчуків, грамот тощо, виділених в українського народу урядом Катерини II. Перш, ніж було прийнято це рішення, питання про повернення реліквій обговорювалося 16 листопада 1917 р. на засіданні Раднаркому під головуванням В. І. Леніна. У грамоті від імені російського народу, підписаній В. І. Леніним і Я. М. Свердловим, говорилося: «Народ великоруський і революційний Петроград з привітом посилають вільному Києву священний дар в знак братерства народів. Нехай славиться і міцніє братерський союз вільних народів Росії і всього світу, нехай зникне ворожнеча і навіть тінь пригноблення однієї нації іншою»²⁹.

Однак у зв'язку з тим, що Центральна рада не прийняла ворожих по відношенню до Радянської Росії, а також революційних робітників і селян України дій, 29 листопада 1917 р. на нараді за участю наркомів закордонних справ, освіти і в справах національностей, якою керував В. І. Ленін, було прийнято рішення припинити переговори з Радою про передачу історичних реліквій українському народові; далші переговори про строки і порядок передачі реліквій вести з українською фракцією ЦВК³⁰.

3 грудня 1917 р. Раднарком створив комісію для вироблення проекту маніфесту до українського народу і ультиматуму Раді. До складу комісії входив і В. І. Ленін, який багато зробив для підготовки цього історичного документа. Того ж дня «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради» був одностайно затверджений Радою Народних Комісарів, а 4 грудня — підписаний В. І. Леніним³¹.

Уряд Радянської Росії ще раз підтверджував право на самовизначення за всіма націями, які пригноблялися царизмом і великоруською буржуазією. Зокрема, «все, що стосується національних прав і націо-

²⁶ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 72; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 37.

²⁷ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 80.

²⁸ Там же, стор. 99.

²⁹ Там же, стор. 65; Культурне будівництво в Українській РСР, К., 1960.

³⁰ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 94.

³¹ Там же, стор. 106—107.

нальної незалежності українського народу,— зазначалося в Маніфесті,— ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно»³². В Маніфесті висловлювалася також думка про можливість федеративних зв'язків між Україною і Росією. Що ж до контрреволюційних дій і політики Центральної ради, то Радянський уряд зажадав, щоб вона відмовилася від спроб дезорганізації фронту; не пропускала надалі без згоди верховного головнокомандуючого ніяких військових частин, що направлялися на Дон, Урал та в інші місця; сприяла революційним військам у їх боротьбі з контрреволюційним кадетсько-каледінським повстанням; припинила роззброєння радянських військ на Україні і негайно повернула зброю тим, у кого вона була відібрана. Невиконання цих вимог, підкреслювалось у Маніфесті, змусить Рад Народних Комісарів вважати Центральну раду в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні. Однак прийнята ненавистю до робітників і селян, до Радянської влади, Центральна рада відхилила ці вимоги і продовжувала політику розпалювання громадянської війни. Одним з дальших кроків на цьому шляху було закриття Центральною радою кордону України з Радянською Росією та заборона вивозити продовольство і хліб для голодуючих робітників, солдатів і селян Радянської Росії.

Українські буржуазні націоналісти намагалися зобразити «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради» як відмову українському народові у праві на самовизначення. Аналогічні безпідставні версії широко пропагуються й сучасними буржуазними фальсифікаторами Великої Жовтневої соціалістичної революції. Але трудящі України розуміли, що В. І. Ленін, партія більшовиків, уряд Радянської Росії дбали про інтереси українського народу, про інтереси соціалістичної революції, і схвально сприйняли цей історичний документ.

5 грудня 1917 р. для прийняття відповідних заходів у зв'язку з незадовільною відповіддю Центральної ради на ультиматум Раднаркому і для видання з цього приводу відозви до українського народу та до солдатів Рада Народних Комісарів створила комісію, до складу якої ввійшов В. І. Ленін. Того ж дня Володимир Ілліч доручив командуючому Петроградським військовим округом В. О. Антонову-Овсієнку підібрати за погодженням з верховним головнокомандуючим М. В. Криленком і наркомом у військових справах М. І. Подвойським кандидата на посаду командуючого військами, що діяли проти контрреволюції на півдні країни. Було вирішено уповноваженим «для загального керівництва операціями проти каледінських військ і їх пособників» призначити В. О. Антонова-Овсієнка. Посвідчення уповноваженого В. І. Ленін підписав 8 грудня 1917 р., а двома днями раніше, 6 грудня, за дорученням Володимира Ілліча главковерху М. В. Криленку по прямому проводу передали рішення Раднаркому про оголошення війни Центральній раді, а також про те, що відповідальність за долю демократичного миру, що його зриває Рада, та за безчинства каледінців, яких вона прикриває, лягає цілком на Раду³³.

9 грудня 1917 р. в «Правде» було опубліковано відозву Ради Народних Комісарів, ВЦВК, ЦК РСДРП(б), Всеросійського селянського з'їзду, Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, штабу Червоної гвардії, представників профспілок, фабзавкомів, полкових комітетів і районних Рад до українського народу. В ній викривалися під-

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 137.

³³ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 110—111, 113, 118.

ступні дії українських буржуазних націоналістів і наголошувалося, що «Центральна рада вчиняє найтяжчий злочин перед робітниками, селянами і солдатами всієї Росії, перед соціалізмом, перед інтернаціоналізмом». Відозва містила в собі палкий заклик до зміцнення братерської дружби трудящих України з російським народом, оскільки український робітник і український селянин та російський робітник і російський селянин, з одного боку, і український поміщик, з другого, — «вороги не на життя, а на смерть».

Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок перед трудящими України і на прохання більшовицьких організацій, Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, численних делегацій від робітників України, Раднарком РСФРР дав розпорядження Ставці верховного головнокомандуючого виділити частину військ, сформованих для боротьби з Каледіним, і направити їх на допомогу трудящим України.

11 грудня 1917 р. В. І. Ленін, розмовляючи по прямому проводу з верховним головнокомандуючим М. В. Криленком, дав йому вказівку вжити «всіх заходів, аж до найреволюційніших, для найенергійнішого пересування військ і до того ж у великій кількості» в район Харкова³⁴. 13 січня 1918 р. В. І. Ленін приймав делегацію 3-го Курземського полку латиських стрільців, які направлялися в Харків для боротьби з контрреволюційними військами Каледіна, і висловив надію, що каледінцям буде завдано нищівного удару³⁵.

З ініціативи Володимира Ілліча трудящі Петрограда, Москви, Іваново-Вознесенська, Тули, Брянська та інших міст Росії формували і відправляли на Україну червоногвардійські загони, допомагали революційним частинам зброєю. За розпорядженням штабу Червоної Гвардії у Москві було організовано запис добровольців до загонів, що направлялися для боротьби з Центральною радою і Каледіним. Кілька загонів для боротьби з контрреволюцією на Україні сформував Петроградський Військово-революційний комітет. Велику ініціативу в цій справі виявив штаб Червоної Гвардії Виборзького району, який 12 грудня 1917 р. дав вказівку 32 заводським комітетам і начальникам Червоної Гвардії негайно виділити для відправки на південь близько 31 тис. робітників-червоногвардійців³⁶.

Першим на Україну прибув петроградський зведений загін (понад 300 солдатів і матросів) на чолі з матросом-більшовиком, членом Центробалту М. О. Ховріним та його помічником матросом А. Г. Железняковим³⁷.

На початку грудня 1917 р. на Україну було направлено другий зведений петроградський загін під командуванням члена Військової організації при ЦК РСДРП (б) прапорщика Р. Ф. Сіверса. В загоні налічувалося 850 матросів, два батальйони солдатів Фінляндського полку і близько 400 червоногвардійців — загалом 1500 чол.

13 грудня з Москви на Україну вирушили перший московський загін Червоної Гвардії* (600 чол.), на чолі якого стояв член штабу Московської Червоної Гвардії П. В. Єгоров, та перший московський зведений загін революційних солдатів під командуванням прапорщика Ю. В. Сабліна³⁸.

³⁴ Там же, стор. 125.

³⁵ Там же, стор. 201.

³⁶ Великий Жовтень — прапор нашої епохи. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, К., 1967, стор. 143.

³⁷ Торжество національної політики КПРС, К., 1972, стор. 60.

* Цей загін був сформований Московським Військово-революційним комітетом.

³⁸ Великий Жовтень — прапор нашої епохи, стор. 143.

Загони червоногвардійців і революційних солдатів для допомоги більшовикам України у боротьбі за владу Рад формувалися також в Іваново-Вознесенську, Тулі, Тамбові, Брянську та інших містах Росії. У грудні на Україну прибув загін латиських стрільців у кількості 500 чол. з двома кулеметами. Загалом з промислових центрів Росії і фронтів на боротьбу з кадетсько-каледінською та націоналістичною контрреволюцією було направлено близько 30 тис. червоногвардійців, матросів і солдатів³⁹⁻⁴⁰.

Центральний Комітет РСДРП (б) і уряд Радянської Росії організували доставку зброї, а також виділили кошти для військ, які боролися проти Каледіна і Центральної ради. Так, 20 грудня 1917 р. В. І. Ленін підписав розпорядження про те, щоб нарком військових справ М. І. Подвойський відпустив В. О. Антонову-Овсієнку 5 млн. крб. на утримання частин, що діяли проти Каледіна⁴¹. Наступного дня, на засіданні Раднаркому, Володимир Ілліч виступив доповідачем у питанні про прохання Наркомвоєна виділити 1 млн. крб. у розпорядження командуючого Московським військовим округом для постачання військ, що комплектувалися в окрузі для боротьби з контрреволюцією на Дону⁴². 13 січня 1918 р. В. І. Ленін приймав представників штабу В. О. Антонова-Овсієнка, що приїхали в Петроград за грішми і патронами. Він розпитував їх про становище на Україні і направив начальника Червоної Гвардії Харківського округу в Наркомат військових справ із супровідною запискою, в якій просив видати йому патрони й необхідні штабу засоби⁴³.

У грудні 1917 р. за розпорядженням командуючого Московським військовим округом червоногвардійцям Донбасу було відправлено 55 тис. гвинтівок, 75 тис. револьверів, 3 вагони ручних гранат, 1 млн. 100 тис. підірвних патронів, 5300 шрапнелей та іншу зброю⁴⁴.

Для проведення агітаційно-пропагандистської та організаторської роботи ЦК РСДРП (б) направив на Україну спеціальні загони. Один з них, зокрема, був сформований з передових робітників Замоскворецького району Москви. Очолював його Знаменський. Загін діяв у районі Ворожби — Бахмача і швидко поповнювався місцевими жителями. Незабаром з 200 чол. він виріс до 1000. Цей загін відіграв важливу роль у перемозі і зміцненні Радянської влади на Правобережній Україні⁴⁵.

Велике значення для ліквідації влади Центральної ради та зміцнення революційної єдності трудящих мас України і Росії мав І Всеукраїнський з'їзд Рад. Висловлюючи волю широких мас робітників і селян, з'їзд проголосив Україну республікою Рад, визнав її федеративною частиною РСФРР і доручив ЦВК поширити на території України дію декретів робітничо-селянського уряду Радянської Росії.

В телеграмі на ім'я В. І. Леніна ЦВК Радянської України повідомляв, що своїм першим і неодмінним завданням він вважає створення цілковитої єдності двох братніх народів — українського і російського. «Селяни, робітники і солдати України знають, — зазначалося в телеграмі, — що у них немає ніяких підстав для боротьби з урядом селян, робітників і солдатів Росії і не допустять здійснення війни, що її затіває

³⁹⁻⁴⁰ Из истории борьбы за установление Советской власти. Ноябрь 1917 г. — февраль 1918 г., стор. 117.

⁴¹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 147.

⁴² Там же, стор. 150—151.

⁴³ Див.: В. І. Ленін. Позже зібрання творів, т. 50, стор. 28—29.

⁴⁴ Великий Жовтень — прапор нашої епохи, стор. 144.

⁴⁵ В. Ф. Морозов. Московские большевики в борьбе за создание вооруженных сил Советской республики, М., 1954, стор. 47.

Рада між братніми народами. Якщо, однак, проллється на Україні братня кров, то вона проллється не в боротьбі українців з великоросами, а в класовій боротьбі українських трудящих мас з Радою»⁴⁶. У телеграмі-відповіді, підписаній В. І. Леніним, Рада Народних Комісарів вітала справді народну владу на Україні і висловила готовність подати повну і всебічну братню допомогу Радянській Україні⁴⁷.

Історична заслуга I з'їзду Рад України полягає в тому, що він не тільки проголосив створення Української Радянської держави, а й рішуче відхилив спроби українських буржуазних націоналістів створити «самостійну» буржуазно-поміщицьку державу під зверхністю імперіалістів Заходу і сміливо пішов шляхом, вказаним Леніним, більшовиками — шляхом інтернаціональної єдності і братерства народів нашої країни.

Відразу ж після закінчення роботи I Всеукраїнського з'їзду Рад Раднарком РСФРР надіслав на Україну своїм представником видатного діяча більшовицької партії Г. К. Орджонікідзе. У постанові Раднаркому РСФРР від 19 грудня 1917 р., написаній особисто В. І. Леніним, зазначалося, що «тов. Сергій Орджонікідзе призначається тимчасовим Надзвичайним комісаром Району України для об'єднання дій функціонуючих там радянських організацій в усіх галузях їх роботи (військової, продовольчої, банкової та ін.)»⁴⁸. Урядові Радянської України було надано право надіслати свого представника до Раднаркому РСФРР. 6 січня 1918 р. на цю посаду було призначено В. П. Затонського, який негайно виїхав до Петрограда⁴⁹.

Більше двох тижнів В. П. Затонський працював безпосередньо у кабінеті В. І. Леніна і разом з ним розв'язував питання братерських взаємовідносин між двома республіками. 9 січня 1918 р. його було введено до складу Ради Народних Комісарів. У постанові Раднаркому з цього приводу говорилося: «Народний секретар України т. Затонський входить як представник вільної Української республіки до Ради Народних Комісарів з ухвальним голосом у справах, що стосуються України, і з дорадним голосом в інших питаннях»⁵⁰.

Утворення Українського Радянського уряду різко змінило обстановку на Україні на користь Рад. Навколо них об'єдналися всі революційні сили. Їх базою у боротьбі проти націоналістичних банд і каледінців став Харків. Тут перебували Центральний Виконавчий Комітет і Радянський уряд України. У Харкові зосереджувалися революційні військові частини, великі червоногвардійські загони, дислокувався штаб Південного фронту по боротьбі з контрреволюцією. Тому Центральна рада докладала всіх зусиль, щоб захопити Харків. З цією метою петлюрівські банди, оволодівши Полтавою, розгорнули наступ на Харків. Однак Червона Гвардія міста, революційні солдати 30-го запасного полку під командуванням М. О. Руднева, загони петроградських і московських червоногвардійців, а також матросів Балтійського флоту не тільки стримали наступ гайдамаків, але й розгромили їх.

Слідом за пролетаріатом Харкова на боротьбу за встановлення Радянської влади піднялися робітники Катеринослава. До міста підступали частини Каледіна, а в самому Катеринославі хазяйнували петлюрів-

⁴⁶ Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР, К., 1963, стор. 27.

⁴⁷ Там же, стор. 31.

⁴⁸ В. І. Ленін про Україну, ч. II, К., 1969, стор. 47.

⁴⁹ Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР, стор. 40.

⁵⁰ Там же, стор. 47.

ські банди. Готуючись до збройного виступу, Катеринославський комітет РСДРП(б) заздалегідь, ще в листопаді 1917 р., звернувся за допомогою в Москву і одержав звідти 9 вагонів зброї і боеприпасів. Військово-революційний комітет Катеринослава встановив зв'язок з командуванням московських червоногвардійських загонів, що перебували в Синельниковому та Лозовій, і просив їх негайно вислати підкріплення. В день вирішального бою, 28 грудня 1917 р., до Катеринослава прибув бронепоезд московських червоногвардійців і червоногвардійські загони Петрограда. Спільними зусиллями українських і російських робітників гайдамаків було розгромлено і встановлено Радянську владу.

В арену запеклої боротьби проти білокозачих банд Каледіна перетворився Донбас. За пропозицією В. І. Леніна саме тут було намічено завдати головного удару по військах донської контрреволюції. Здійснення цієї операції покладалося на місцеві загони Червоної Гвардії, а також на частини, що прибули їм на допомогу з Радянської Росії. Вони з честю викопали це завдання. Банди Каледіна були розгромлені.

4 січня 1918 р. Народний Секретаріат України видав наказ про наступ на Київ, де Центральна рада зосередила рештки своїх сил. Головнокомандуючим усіма військами, що наступали на місто, уряд Радянської України призначив Ю. М. Коцюбинського. На шляху просування червоногвардійських загонів до них приєднувались місцеві робітники і селяни. Це був справжній тріумфальний марш Радянської влади на Україні. Не виправдалися надії націоналістів посіяти у населення України вороже ставлення до російського народу. Червоногвардійців, що прибули з Росії для допомоги українським робітникам і селянам у боротьбі за владу Рад, як і учасників місцевих революційних формувань, трудящі України зустрічали з великою радістю і захопленням. Один з учасників боїв з гайдамаками робітник-петроградець писав у той період: «Ми скрізь зустрічали найгостинніший прийом. Взагалі трудовий народ України розуміє, що буржуазна Рада їх обдурює і хоче примусити українців битися проти великоросів... Солдати-українці не хотіли битися проти нас, вони цілими частинами приєднувались до нас або залишалися нейтральними»⁵¹.

Намагаючись будь-що зберегти свій вплив, Центральна рада 11 січня 1918 р., всупереч волі українського народу, своїм IV універсалом проголосила відрив України від Радянської Росії.

Спекулюючи на популярності В. І. Леніна серед українських трудящих, буржуазні націоналісти протиставляли більшовицьку партію її вождю, зводили наклеп на більшовиків, заявляючи, що Ленін виступає за відокремлення, а більшовики, мовляв, ведуть проти цього боротьбу.

Та ніщо вже не могло врятувати Центральну раду. В. І. Ленін, який уважно стежив за подіями на Україні, у доповіді на III Всеросійському з'їзді Рад 11 січня 1918 р. відзначив, що «буржуазні елементи української Ради доживають останні дні. У перемозі Радянської влади Української народної республіки над українською буржуазною Радою немає ніякої можливості сумніватися»⁵². В. І. Ленін, Радянський уряд робили все, щоб прискорити цей історичний момент. 15 січня 1918 р. Володимир Ілліч написав розпорядження Військово-морському революційному Комітету негайно виділити в розпорядження начальника Революційного польового штабу при Ставці головноверха М. К. Тер-Арутюнянца 2000 матросів для воєнних дій проти Центральної ради, а Наркомфінансу — видати в розпорядження Тер-Арутюнянца 1 млн. крб.⁵³

⁵¹ «Красная газета», 25 лютого 1918 р.

⁵² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 258.

⁵³ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 205—206.

Велику роль у розгромі військ Центральної ради відіграло збройне повстання трудящих Києва, що почалося в ніч на 16 січня 1918 р. Воно полегшило боротьбу радянських частин на фронті, відтягнуло на себе значні контрреволюційні сили. Після запеклих боїв 26 січня у Київ увійшли радянські війська. Гайдамацькі банди Центральної ради були розгромлені, а її уряд утік на Волинь. 28 січня 1918 р. уряд Радянської України повідомив про це Раднарком РСФРР. У телеграмі говорилось: «Кров українських і російських робітників та селян, пролита в ім'я робітничої революції на Україні, назавжди освятила братерський союз між трудящими масами Великої Росії і України. Вони не стерплять ніяких замахів з боку буржуазії розірвати цей союз»⁵⁴.

Перемога трудящих України над буржуазно-націоналістичною контрреволюцією була досягнута завдяки братерській допомозі робітників і селян Радянської Росії.

З перемогою соціалістичної революції в історії російського і українського народів, як і всіх народів нашої країни, почався новий етап — етап їх спільної боротьби проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, за перемогу соціалізму і комунізму.

Шість десятиріч український народ живе і працює під зорею Радянської влади, свято зберігаючи у своєму серці невмирущі лєнінські слова про те, що «при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»⁵⁵.

Почуття безмежної відданості і глибокої вдячності комуністів, усього українського народу Комуністичній партії, її лєнінському Центральному Комітету за успіхи, що їх досягла Радянська Україна, висловили делегати XXV з'їзду Комуністичної партії України в листі Центральному Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, Генеральному секретарю ЦК КПРС товаришу Лєоніду Іллічу Брежнєву: «Все, чого досягла Радянська Україна, — це результат натхненної праці робітників, колгоспників, інтелігенції, це наочне втілення животворної сили дружби, єдності і взаємодопомоги всіх народів нашої країни. Трудящі республіки завжди будуть вірні священній дружбі з великим російським народом, з усіма народами-братами. Радянський патріотизм і соціалістичний інтернаціоналізм — наша провідна зірка»⁵⁶.

В. А. Чирко

РЕВОЛЮЦИОННОЕ ЕДИНСТВО ТРУДЯЩИХСЯ РОССИИ И УКРАИНЫ В ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

В статье показано значение революционного единства русских и украинских трудящихся для достижения победы Великой Октябрьской социалистической революции, на конкретных примерах раскрыта роль партии большевиков и ее вождя В. И. Ленина в укреплении этого единства, в борьбе за установление Советской власти на Украине.

⁵⁴ Борьба за власть Советов на Киевщине. Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 537.

⁵⁵ В. І. Лєнін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

⁵⁶ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 129.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

В. П. ШКВАРЕЦЬ (Тернопіль), Е. Т. СОЛОМКО (Тернопіль)

РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Під керівництвом ленінської партії радянський народ з величезним піднесенням, новими патріотичними ділами відзначає 60-річчя Великого Жовтня, втілюючи в життя історичні рішення XXV з'їзду КПРС, накреслення жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС і п'ятої сесії Верховної Ради СРСР, які стали важливою віхою в боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму.

Комуністичне будівництво — складний, всеохоплюючий процес. Разом із зростанням масштабів і складності завдань перетворення суспільства зростає роль народних мас, їх активність, організованість. «Чим більший розмах, чим більша широта історичних дій, — говорив В. І. Ленін, — тим більше число людей, яке в цих діях бере участь, і, навпаки, чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити, тим більше треба підняти інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів»¹.

Кожний новий етап комуністичного будівництва ставить перед радянським народом і КПРС все складніші завдання, вимагає від них ще більшої свідомості, знань і політичної активності. «Чим більш зрілим стає наше соціалістичне суспільство, чим далі воно просувається до вищої стадії свого розвитку — комунізму, — говорив Л. І. Брежнев, — тим вищою стає громадська активність наших громадян, трудових колективів і народу в цілому, тим ширше і глибше трудящі залучаються до управління справами держави»².

Сучасний етап розвитку радянського суспільства відзначений дальшим зміцненням і розвитком соціалістичної державності, послідовним розгортанням соціалістичного демократизму. Всі найважливіші питання політичного, економічного, соціального й культурного життя країни обговорюються і вирішуються у нас з найширшою участю трудящих.

Комуністична партія Радянського Союзу, керуючись марксистсько-ленінським положенням, що народ — творець історії, побудова комунізму — справа рук народу, його енергії і розуму, визначає всю діяльність партії і держави по дальшому розгортанню громадської активності і творчості радянських людей, «...дедалі ширшої участі трудящих в управлінні всіма справами суспільства»³.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 133—134.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 308.

³ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, стор. 14.

У роки дев'ятої п'ятирічки Комуністична партія проводила велику і різнобічну роботу по дальшому вдосконаленню демократичних основ нашої загальнонародної держави. Як зазначалось у Звіті ЦК КПРС XXV з'їздові КПРС, ще міцнішими стали морально-політична єдність радянського суспільства, братерська дружба всіх народів нашої країни. Дальшого розвитку набула наша соціалістична демократія, стало повнокровнішим, заграло новими барвами все громадське життя⁴, активнішою стала участь трудящих, у тому числі сільських трудівників, в управлінні господарськими і державними справами.

Здійснюючи керівництво всім процесом комуністичного будівництва, КПРС постійно дбає про підвищення соціально-політичної активності радянського селянства. В історико-партійній літературі широко висвітлено питання аграрної політики КПРС на сучасному етапі її здійснення, розвиток суспільно-економічних відносин на селі, діяльність державних і громадських організацій по залученню трудящих, у тому числі й сільського населення, до управління громадськими справами⁵. Однак процес зростання соціально-політичної активності сільських трудівників нашої республіки в 1971—1975 рр. в цих працях відображено недостатньо.

У даній статті розглянуто деякі питання діяльності партійних організацій України в роки дев'ятої п'ятирічки по підвищенню політичної і трудової активності радянського селянства та забезпеченню ширшої його участі в суспільному житті.

В умовах розвинутого соціалізму суспільно-політична активність селянства неухильно зростає. Це пояснюється масштабами і складністю завдань, які розв'язуються в зв'язку з поглибленням науково-технічної революції, створенням інтегральної економіки на селі; істотними змінами в загальноосвітньому та культурно-технічному рівні і політичному кругозорі трудівників села. Завдяки діяльності сільських парторганізацій створено сприятливий соціальний клімат для підвищення активності трудящих.

Значний вплив на зростання творчої активності трудівників села справляє індустріалізація сільськогосподарського виробництва, яка суттєво змінює життя, працю і побут людей, дає людині могутні засоби впливу на природу і соціальні процеси.

За останні десять років під благотворним впливом аграрної політики, виробленої березневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС і далі розвинутої в рішеннях XXIII—XXV з'їздів партії, в технічному оснащенні колгоспів і радгоспів відбулися відчутні зрушення. Соціалістична індустрія поставила селу більше 3 млн. тракторів і 900 тис. зернозбиральних комбайнів, 1 млн. 800 тис. вантажних і спеціалізованих автомобілів, на багато мільярдів карбованців іншої сільськогосподарської техніки; под-

⁴ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 4.

⁵ Аграрна політика КПРС на сучасному етапі, К., 1973; И. И. Бодуль. Социально-экономические отношения в деревне на стадии развитого социализма, М., 1974; Курсом мартовского Пленума, М., 1975; М. Лавринович. Социальные проблемы развития колхозного села, К., 1975; Проблемы аграрной политики КПСС на современном этапе. Материалы Всесоюзной научно-теоретической конференции, посвященной 10-летию мартовского Пленума ЦК КПСС (24—26 марта 1975 г.), т. 1—2, М., 1975; Авангард трудового коллектива. З досвіду роботи партійних організацій України в період між XXIV і XXV з'їздами КПРС, К., 1976; Аграрная политика КПСС в условиях развитого социализма, М., 1976; Н. А. Медведев. Развитие общественных отношений в советской деревне на современном этапе, М., 1976; Рішення XXV з'їзду КПРС — в основу діяльності Рад, К., 1976; П. И. Симущ. Социальный портрет советского крестьянства, М., 1976; Социальное развитие села в период строительства коммунизма, Кишинев, 1976; Б. И. Тарельник. Колхозная демократия развитого социалистического общества, Львов, 1976 та ін.

воїлась енергоозброєність праці в сільському господарстві. Нині наша промисловість виробляє для сільського господарства понад 1400 найменувань різних машин і обладнання, або в три рази більше, ніж у 1965 р. В результаті зріс рівень механізації і електрифікації виробничих процесів у рільництві і тваринництві. Послідовно здійснюється перехід від часткової до комплексної механізації виробництва⁶.

XXV з'їзд партії та постановою жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції» накреслили нові завдання, звернувши увагу на «якість тракторів, машин і устаткування, комплексну їх поставку, підготовку і закріплення на селі механізаторів»⁷. У порівнянні з дев'ятою п'ятирічкою поставки машин і обладнання зростуть у 1976—1980 рр. в 1,5 раза, а енергоозброєність сільськогосподарської праці у 1980 р. — в 1,6 раза в порівнянні з 1975 р.⁸

Переведення сільського господарства на рейки великої машинної індустрії супроводжується всебічними якісними змінами виробництва, перетворенням сільськогосподарської праці у різновидність індустріальної, подоланням суттєвих соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом, зближенням колгоспників з робітничим класом. З кожним роком зростають групи механізаторів, працівників ремонтних і будівельних спеціальностей, майстрів-паладчиків, операторів. На початок 1975 р. в сільському господарстві країни працювало 3,8 млн. трактористів-машиністів, трактористів, комбайнерів і водіїв, що на 800 тис. чол. більше, ніж у 1965 р. В Українській РСР в останньому році дев'ятої п'ятирічки працювало понад мільйон механізаторів різних профілів. Збільшується кількість професій колгоспників і робітників радгоспів. Якщо в 1959 р. в колгоспному і радгоспному виробництві налічувалося 49—56 професій, наприкінці 60-х років — близько 130, то в 1974 р. — 159⁹.

У сільськогосподарському виробництві неухильно зростає загін працівників з вищою і середньою спеціальною освітою. За 1965—1975 рр. чисельність спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою у цій галузі виробництва республіки зросла більше, ніж у два рази, а за роки дев'ятої п'ятирічки — на 85 тис. чол. і становила 306,2 тис. чол. У 1975 р. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою в середньому на один колгосп припадало 18, на радгосп — 30 чол.¹⁰

Продовжувалося зближення робітників і колгоспників за рівнем загальної освіти. Якщо у 1970 р. на 1000 чол., зайнятих у народному господарстві країни, мали вищу і середню (повну і неповну) освіту серед робітників 586 чол., а серед колгоспників — 393, то в 1975 р., відповідно, 697 і 512 чол.¹¹. Таким чином, на кінець дев'ятої п'ятирічки розрив у рівні освіти робітників у порівнянні з колгоспниками знизився з 1,5 до 1,3 раза. Зростання загальноосвітнього рівня колгоспників впливає на

⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 55; Курсом мартовського Пленума, стор. 21.

⁷ Л. І. Брежнєв. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС 25 жовтня 1976 року, К., 1976, стор. 19.

⁸ П. Симуш. Социальные преобразования на селе.— «Коммунист», 1976, № 16, стор. 63.

⁹ А. О. Амвросов. Становлення соціальної однорідності радянського суспільства.— «Комуніст України», 1976, № 12, стор. 41—42; «Київська правда», 1 березня 1975 р.

¹⁰ Народне господарство Української РСР у 1975 році. Статистичний щорічник, К., 1976, стор. 367.

¹¹ А. О. Амвросов. Назв. праця, стор. 42.

виробництво, перебудову всього укладу сільського життя, сприяє стиранню суттєвих відмінностей між розумовою і фізичною працею.

За останні роки значно поліпшився добробут трудівників села, зокрема колгоспників, завдяки введенню гарантованої оплати їх праці на рівні тарифних ставок робітників радгоспів. Майже половина їх доходу надходить від громадського господарства. Зросли виплати і пільги із суспільних фондів споживання. У 1971 р. на колгоспників і членів їх сімей було поширено порядок нарахування пенсій, встановлений для робітників і службовців. Оплата праці колгоспників за минуле п'ятиріччя зросла на 26,1%¹².

У роки дев'ятої п'ятирічки на селі здійснювалась велика програма житлового і соціально-побутового будівництва, поліпшувалася служба побуту, благоустрій, широко розгорнулась комплексна забудова сільських населених пунктів, зростала кількість закладів культури й освіти. Проблеми дальшого поліпшення культурно-побутового обслуговування населення були всебічно обговорені на вересневому (1975 р.) Пленумі ЦК Компартії України. До усіх питань, пов'язаних з умовами життя людей, відзначалося на Пленумі, необхідно підходити з такою ж вимогливістю, як і до виконання найважливіших державних завдань. У цьому запорука підвищення політичної і виробничої активності трудящих у їх боротьбі за перетворення у життя планів комуністичного будівництва¹³.

Досвід свідчить, що зростання соціально-політичної і трудової активності сільських трудівників знаходиться в прямій залежності від рівня партійного керівництва, вдосконалення його форм і методів, підвищення авангардної ролі комуністів на вирішальних ділянках сільсько-господарського виробництва. «Чим ширший розмах нашої творчої діяльності, — відзначав Л. І. Брежнев, — чим складніші проблеми, які доводиться розв'язувати, тим вищі роль і відповідальність Комуністичної партії, яка йде на чолі мас»¹⁴.

На 1 січня 1976 р. в сільському господарстві Української РСР було зайнято близько 490 тис. комуністів — на 21 тис. більше, ніж на 1 січня 1971 р. Кожен шостий комуніст республіки — колгоспник, 90% усіх сільських партійців працювали на вирішальних ділянках громадського виробництва. У колгоспах і радгоспах України діяло понад 9,6 тис. первинних парторганізацій, у бригадах і фермах — більше 15 тис. цехових парторганізацій і 29 тис. партгруп, у 2864 колгоспах і 1005 радгоспах створені парткоми. Якщо в 1971 р. на одну парторганізацію колгоспу припадало в середньому 43 комуністи, то в 1976 р. — 51, а в радгоспах — 60 і 61¹⁵.

Партійні організації на селі поповнювалися найкращими представниками колгоспного селянства. Серед прийнятих до партії в нашої республіці з 1971 по 1975 р. колгоспники становили 16,3%. Зростання парторганізацій відбувалося насамперед за рахунок таких провідних професій, як трактористи, комбайнери та інші механізатори, а також спеціалістів сільського господарства і тваринників. Якщо у 1971 р. механіза-

¹² «Радянська Україна», 10 лютого 1976 р.

¹³ Див.: Про стан і завдання дальшого поліпшення соціально-культурного і побутового обслуговування населення республіки. Доповідь члена Політбюро ЦК Компартії України, Голови Ради Міністрів Української РСР тов. О. П. Ляшка на Пленумі ЦК Компартії України 29 вересня 1975 року.— «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 27.

¹⁴ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 104—105.

¹⁵ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, К., 1976, стор. 65, 69; В. В. Щербинський. Вірнім курсом.— «Комуніст України», 1975, № 3, стор. 22; Авангард трудового колективу, стор. 15.

торів у складі сільських парторганізацій налічувалось 129 тис., то в 1976 р. — близько 137 тис. чол.¹⁶

Значно поліпшився якісний склад секретарів сільських партійних комітетів і первинних парторганізацій. У 1976 р. 99,8% секретарів райкомів партії мали вищу освіту, а кількість спеціалістів серед них у порівнянні з 1971 р. збільшилась на 9% і становила майже дві третіх складу. 41,4% секретарів райкомів — з вищою партійно-політичною освітою. Серед секретарів парторганізацій колгоспів і радгоспів 52,3% мали вищу або незакінчену вищу освіту, 47,6% — середню, 59,4% — спеціальну сільськогосподарську освіту¹⁷. Все це сприяло підвищенню рівня партійної роботи на селі.

Для дальшого організаційно-політичного зміцнення сільських партійних організацій велике значення мали рішення XXIV з'їзду партії та наступні постанови Центрального Комітету партії і, зокрема, «Про роботу партійної організації колгоспу ім. Леніна зерноградського району Ростовської області»¹⁸.

Постійну турботу про піднесення боєздатності партійних організацій колгоспів і радгоспів проявляли Центральний Комітет Компартії України, обласні і районні комітети партії республіки.

Велике значення для підвищення активності комуністів, активізації внутріпартійного життя мав проведений обмін партійних документів. «Обмін партійних документів, — вказується в постанові ЦК КПРС «Про підсумки обміну партійних документів», — став справжнім оглядом партійних сил, вимогливсю перевіркою того, як кожна партійна організація, кожен колектив здійснюють на практиці рішення XXIV з'їзду КПРС»¹⁹. Робота по підготовці і проведенню обміну партійних документів сприяла дальшому поліпшенню організаторської і політичної діяльності партійних організацій, зміцненню партійних рядів, посиленню партійного впливу на всіх ділянках господарського і культурного будівництва, зокрема на підвищення політичної і трудової активності сільських трудівників.

Партійна робота на селі стала змістовнішою, цілеспрямованішою, творчою. Виявляючи ініціативу в здійсненні нових трудових починів, показуючи зразки високопродуктивної праці, комуністи особистим прикладом організовували трудящих на виконання господарських і соціальних політичних завдань.

Ось один з численних прикладів. Колгосп ордена Трудового Червоного Прапора «Зоря комунізму» Новоархангельського району Кіровоградської області протягом багатьох років одержував високі і сталі врожаї зернових та інших культур. В середньому за роки дев'ятої п'ятирічки він збирав понад 50 ц зернових, а зерна кукурудзи з усієї площі посіву — більш як по 100 ц з га. Ці досягнення — результат самовідданої праці колгоспників, вмілої організаторської і виховної роботи парторганізації, яка налічувала 120 комуністів, об'єднаних у три бригади парторганізації (діють на правах первинних) і 7 партійних груп. Більшість комуністів працювала на вирішальних ділянках виробництва: в рослинництві — 75 членів партії, в тваринництві — 23. Проявляючи високу трудову і політичну активність, всі вони є прикладом для одно-

¹⁶ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 50; Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 59.

¹⁷ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 89, 90; Авангард трудового колективу, стор. 41.

¹⁸ Див.: Справочник партійного работника. Вып. 13, М., 1973, стор. 245—250.

¹⁹ «Радянська Україна», 7 лютого 1975 р.

селян, а чотирьом комуністам присвоєно високе звання Героїв Соціалістичної Праці²⁰.

Широкий простір для прояву активності сільських трудівників в громадсько-політичній і виробничій діяльності створює соціалістична демократія, яка «...виражає і захищає інтереси народу, служить справі комунізму. Вона поширюється на все суспільне життя — економічне, політичне і духовне, створює умови для всебічного розквіту особи. Радянський народ — справжній і єдиний господар країни. Всі найважливіші питання її політичного, економічного, соціального і культурного життя обговорюються і вирішуються у нас з найширшою і безпосередньою участю робітників, селян, інтелігенції. Демократизм нашого суспільства знаходить яскраве втілення в багатогранній діяльності Рад депутатів трудящих — найбільш представницьких органів народовладдя. Важливе місце у суспільному житті займають радянські профспілки, які мають великі права і можливості в розв'язанні соціально-економічних завдань. Активну роль відіграє Ленінський комсомол — організатор радянської молоді, надійний помічник і резерв партії»²¹, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС про 60-у річницю Жовтня. Як відзначалося на XXV з'їзді КПРС, громадські організації охоплюють майже все доросле населення країни і служать одним з важливих каналів участі громадян в управлінні справами суспільства²².

У розвитку соціальної активності трудівників села чільне місце відводиться їх участі в роботі Рад депутатів трудящих, які становлять політичну основу нашої держави, поєднують в собі риси державних і громадських організацій, створюють разом з іншими громадськими організаціями базу для поступового переростання соціалістичної державності в комуністичне самоврядування.

Ради є найбільш демократичними організаціями, вони утворюються самим народом найдемократичнішим шляхом, створюють найкращі умови для залучення мільйонних мас до управління державою.

Трудівники села становлять понад 20% депутатів Верховної Ради СРСР, 31 — депутатів Верховних Рад союзних республік, близько 49% — депутатів місцевих Рад²³. Серед депутатів Верховної Ради СРСР — комсомолка, делегат XVII з'їзду ВЛКСМ Ю. Лендюк, ланкова комсомольсько-молодіжної ланки з Тернопільщини, знатні тваринники країни — В. Глоба з Київщини, Г. Сиволап — з Полтавщини, М. Єльніна — з Одещини та ін. Колгоспники становлять 40,5% від загальної кількості депутатів місцевих Рад республіки, 19,6% — депутатів Верховної Ради УРСР²⁴.

Постійно турбуючись про поліпшення діяльності Рад, Комуністична партія за останні роки вжила ряд заходів, спрямованих на підвищення ролі представницьких органів влади всіх ланок. Істотно розширено права районних, міських, сільських і селищних Рад, прийнято Закон про статус депутатів, завдяки чому робота місцевих Рад значно поліпшилася.

Діяльність місцевих Рад депутатів трудящих була завжди в центрі уваги партійних органів, партійних комітетів республіки. Так, у 1971 р. Березівський, Виноградівський, Мукачівський, Міжгірський та інші рай-

²⁰ Аванград трудового колективу, стор. 18—19.

²¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 р., стор. 13.

²² Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 93.

²³ Социальное развитие села в период строительства коммунизма, Кишинев, 1976, стор. 306.

²⁴ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 116, 118.

коми партії Закарпатської області провели пленуми та збори партійного активу, на яких обговорили питання про роль і завдання Рад у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС. Протягом 1970—1972 рр. у Барвінківському райкомі Компартії України Харківської області і первинних парторганізаціях району робота Рад і комуністів-депутатів обговорювалась понад 40 разів, в райкомах партії Полтавщини — близько 60 разів, Тернопільський обком партії вивчив досвід Бучацького райкому партії про роботу з комуністами-депутатами. Волинський обком партії розробив й затвердив заходи щодо поліпшення роботи партгруп у місцевих Радах²⁵. Херсонський обком партії обговорив постанову ЦК Компартії України «Про роботу сільських і селищних Рад депутатів трудящих по дальшому поліпшенню використання сільськогосподарських угідь», а також звернення і відкритий лист депутатів місцевих Рад Білозерського і Чаплинського районів до всіх депутатів місцевих Рад, тваринників та хліборобів області²⁶.

Придїляючи велику увагу розвитку демократичних засад у діяльності Рад, партійні органи республіки дбали про забезпечення гласності в роботі місцевих органів влади, добивалися підвищення ролі і значення сесій, частішого проведення зборів жителів сіл і селищ, вдосконалення інших форм організаційно-масової роботи Рад. Завдяки цьому зросла активність депутатів у виробничому і громадсько-політичному житті, посилились їх зв'язки з виборцями. Змістовнішою і конкретнішою стала робота депутатів у Радах, постійних комісіях, депутатських групах і постах. Виконуючи свої обов'язки, вони активніше включались у розв'язання питань державного, господарського і соціально-культурного будівництва.

З цінною ініціативою, спрямованою на раціональне використання земель, виступили у 1971 р. депутати Івано-Пільської сільської і Красно-торської селищної Рад Донецької області. Вона була схвалена Центральним Комітетом КПРС, ЦК Компартії України, Президіями Верховних Рад Союзу РСР та Української РСР і знайшла широкий відгук в усіх союзних республіках. Лише по Івано-Пільській сільській Раді за 1972—1975 рр. додатково було введено в сільськогосподарський оборот і поліпшено використання малопродуктивних угідь на площі 312 га, або на 125 га більше, ніж передбачалось на кінець дев'ятої п'ятирічки, а в республіці — 288 тис. га земель²⁷.

Соціальна активність трудівників села розвивалася в різних самодіяльних органах, що діяли навколо Рад (сільських і вуличних комітетах, народних дружинах, батьківських комітетах і шкільних радах, групах народного контролю, товариських судах тощо). Чисельність радянського активу рік у рік зростала. Якщо на початок 1971 р. кількість активістів у громадських самодіяльних органах країни становила 25 млн. чол., у тому числі по УРСР 5,3 млн., то в 1975 р., відповідно, 31 і 7,5 млн. чол. Постійно збільшувалася й кількість самих громадських організацій. За останню п'ятирічку вона зросла в нашій республіці на 60 тис. і нині перевищує 508 тис.²⁸

Значну роль у підвищенні громадської активності трудящих відіграють професійні спілки. Визначаючи місце і роль профспілок у соці-

²⁵ «Радянська Україна», 18 лютого 1971 р.; Ширші права — вища відповідальність, Харків, 1972, стор. 18; А. Якубов. Партія і масові організації трудящих, К., 1972, стор. 16; М. М. Виноградов. Комуністи в масових організаціях трудящих. — «Комуніст України», 1974, № 11, стор. 62.

²⁶ Рішення XXV з'їзду КПРС — в основу діяльності Рад. К., 1976, стор. 37.

²⁷ Там же, стор. 18, 97.

²⁸ Я. Я. Колотуха. Діяльність Рад депутатів трудящих УРСР у роки дев'ятої п'ятирічки. — «УІЖ», 1976, № 2, стор. 22.

алістичному суспільстві, В. І. Ленін вказував, що вони «є організація виховна, організація залучення, навчання, це є школа, школа управління, школа господарювання, школа комунізму»²⁹.

Радянські профспілки, як відзначалося на XVI з'їзді профспілок СРСР, були і залишаються школою управління, школою масовою, де десятки мільйонів людей опановують науку управління виробництвом, державою, суспільством. Радянські профспілки були і залишаються школою господарювання, школою соціалістичного господарювання. Вони виконують двоєдине завдання — турбота про розвиток народного господарства і турбота про права й інтереси трудящих, про умови їх праці і побуту. Радянські профспілки були і залишаються школою комунізму. В цій школі вчать жити і працювати по-комуністичному, в ній формується нове духовне обличчя людини праці, виховуються високі якості трудівників-інтернаціоналістів.

«Партія надає принципового значення тому, що до профспілкового руху дедалі ширше залучаються колгоспники»³⁰, — підкреслив на XVI з'їзді професійних спілок СРСР у своїй промові товариш Л. І. Брежнев.

«Зміцнити роботу профспілок, — вказував В. І. Ленін, — значить поширити її не тільки на сільський пролетаріат, але на все трудяще селянство»³¹. Цей ленінський заповіт послідовно втілюється в життя.

Серед вузлових питань п'ятирічки є дальший розвиток сільського господарства. Професійні спілки покликані активно сприяти успішному здійсненню аграрного курсу партії шляхом поліпшення організаційної роботи сільських профспілок, головний обов'язок яких — «...всесторонньо сприяти спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції»³².

Під керівництвом партійних організацій профспілки проводили значну роботу по розгортанню соціалістичного змагання, вихованню у трудящих комуністичного ставлення до праці, залучення їх до управління виробництвом, розвитку руху раціоналізаторів і винахідників.

Як зазначалось на XXV з'їзді КПРС, дедалі більше підвищується роль профспілкових організацій у колгоспах³³. Вони почали створюватися з 1964 р. і нині діють в усіх колгоспах. Так, число механізаторів і спеціалістів сільського господарства в профспілкових організаціях України збільшилось за роки дев'ятої п'ятирічки з 864 тис. до 953 тис. чол.³⁴. Значне зростання сільських профспілок відбудеться у 1976—1980 рр., здійснюване у відповідності з вказівкою XXV з'їзду КПРС про те, що необхідно і далі сприяти збільшенню масовості профспілкових організацій у колгоспах. Це матиме чимале значення для розв'язання завдань піднесення сільськогосподарського виробництва і поліпшення умов праці і побуту колгоспників³⁵.

У колгоспах і радгоспах значну частину трудового колективу становить молодь і її авангард Ленінський комсомол. У сільськогосподарському виробництві Української РСР юнаки і дівчата на 1 січня 1976 р.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 196.

³⁰ Радянські профспілки — впливова сила нашого суспільства. Промова товариша Л. І. Брежнева. — «Радянська Україна», 22 березня 1977 р.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 163.

³² Звіт про роботу ВЦРПС і завдання професійних спілок СРСР у світлі рішень XXV з'їзду КПРС. Доповідь Голови ВЦРПС О. І. Шибаєва. — «Радянська Україна», 22 березня 1977 р.

³³ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 94.

³⁴ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 125, 127.

³⁵ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 94.

становили 40% від усіх працюючих. Комсомольські організації діяли в усіх колгоспах. В них налічувалось понад 420 тис. членів ВЛКСМ³⁶. «Партія кровно заінтересована у всебічному розвитку соціальної і політичної активності молоді, вона доручала і доручає комсомолу виконання завдань загальнонародного масштабу»³⁷, — вказував Л. І. Брежнев. Саме в комсомолі молодь активно прилучається до свідомої участі в комуністичному будівництві, проходять велику школу ідейно-політичного гарту і трудового виховання.

Партійні організації республіки в період між XXIV і XXV з'їздами КПРС посилили керівництво комітетами комсомолу, допомагали їм удосконалювати стиль роботи, зміцнювали партійне ядро в комсомолі, спрямовували комсомольські організації на формування у юнаків і дівчат високої класової свідомості і громадської активності, комуністичного ставлення до праці.

Повчальний досвід організаторської і внутрішпількової роботи з молоддю нагромадила партійна організація радгоспу «Саки» Кримської області. У 1975 р. комсомольська організація тут налічувала 414 членів ВЛКСМ. Партком радгоспу приділяв велику увагу зміцненню партійного прошарку у комсомольській організації, підвищенню відповідальності комуністів, що працюють у комсомолі, подавав допомогу в проведенні обміну комсомольських документів, що сприяло значному підвищенню громадсько-політичної і трудової активності членів ВЛКСМ. Комсомольці працювали у провідній галузі радгоспного виробництва: в овочівництві — 284 члена ВЛКСМ, на інших вирішальних ділянках сільськогосподарського виробництва працювало понад 4 тис. юнаків і дівчат віком до 30 років (70% усіх працюючих). Основною формою залучення молоді до трудової діяльності були комсомольсько-молодіжні колективи, яких у радгоспі налічувалось 14. Ядро кожного становила комсомольська група, через яку комітет комсомолу проводив усі свої рішення, організовував соціалістичне змагання. Свої соціалістичні зобов'язання комсомольці села перевиконували щорічно. 172 молодих трудівника виборили звання ударника комуністичної праці, 200 — боролись за це звання³⁸.

Під керівництвом комітетів комсомолу молодь у досліджуваний період брала активну участь у розвитку технічної творчості, здійсненні заходів по науковій організації праці, запровадженню режиму економії, в пошуках нових резервів виробництва, проявляла високу активність при висуванні й обговоренні кандидатів до Рад депутатів трудящих, сумлінно працювала у виборчих комісіях, у роботі постійних комісій Рад і насамперед у депутатських комісіях у справах молоді, подавала допомогу Радам, органам прокуратури, суду в охороні громадського порядку, в боротьбі з пережитками минулого.

Важливою умовою пробудження творчої активності мас В. І. Ленін вважав організацію повсюдного, загального обліку і контролю. Закликаючи робітників і селян, усіх трудящих сміливіше здійснювати роль господарів країни, він писав: «Беріться *самі* за облік і контроль виробництва і розподілу продуктів, — в цьому і *тільки* в цьому шлях до перемоги соціалізму, запорука його перемоги...»³⁹.

Центральний Комітет КПРС, Радянський уряд постійно піклуються про підвищення ролі органів народного контролю. Свідченням цього

³⁶ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 132.

³⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 29.

³⁸ Авангард трудового колективу, стор. 245—247.

³⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 194.

є постанова ЦК КПРС «Про партійне керівництво органами народного контролю в Латвійській РСР», в якій підкреслюється, що ленінські принципи організації масового, постійно діючого, ефективного і гласного контролю повинні втілюватись в життя повсюдно і неухильно⁴⁰.

Понад 9,6 млн. представників трудящих, з них 1,6 млн. колгоспників, зайнято на добровільних засадах в органах народного контролю Союзу РСР⁴¹. Більше 119 тис. груп, близько 136 тис. постів народного контролю діяли наприкінці 1975 р. в Українській РСР, які об'єднували 2114 тис. членів, у тому числі майже 620 тис. колгоспників. У селах республіки нині діє понад 82 500 груп і постів народного контролю. До їх складу входить близько 684 тис. дозорців⁴².

Під керівництвом партійних організацій значний вклад в боротьбу трудящих України за урожай в роки дев'ятої п'ятирічки внесли групи народного контролю колгоспів та радгоспів. У період збирання врожаю вони провели ряд ефективних перевірок. У похіді за збереження зерна в республіці щорічно брало участь понад 55 тис. дозорців, спеціалістів сільського господарства, комсомольських прожектористів⁴³.

Активно працювали в 1971—1975 рр. органи народного контролю колгоспів Перечинського району Закарпатської області. Використовуючи різноманітні форми і методи контролю, народні дозорці допомагали партійним організаціям у виконанні державних планів і соціалістичних зобов'язань, у зміцненні дисципліни, підвищенні ефективності роботи, особистої відповідальності керівних працівників за доручену справу. У 1975 р. групами народного контролю району проведено понад 950 перевірок. Найбільш ефективним з них були перевірки ходу ремонту і використання сільськогосподарської техніки і підготовки механізаторських кадрів у колгоспах, використання резервів підвищення продуктивності праці тощо. Перевірка та вжиті з ініціативи груп і постів народного контролю заходи дали можливість зекономити і додатково використати близько 515 тис. квт. год. — електроенергії, 1350 т пального, 18,3 т металу, 16,1 т цементу, 96,2 м³ деревини та інших матеріальних і сировинних ресурсів на загальну суму 236,8 тис. крб.⁴⁴.

Партійні організації республіки приділяли серйозну увагу також залученню трудівників села до участі в культурно-освітніх, оборонних, спортивних та інших громадських організаціях трудящих.

Керуючись положенням Програми КПРС про те, що колгосп — це школа комунізму для селянства⁴⁵, партія велику увагу приділяє розвитку колгоспної демократії, яка служить важливим засобом дальшого піднесення творчої активності трудівників сільського господарства, широкої участі їх в управлінні суспільними справами. З особливою силою підкреслювалася важливість дальшого розвитку колгоспного ладу у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії. «Третій Всесоюзний з'їзд колгоспників, — відзначав на XXIV з'їзді КПРС Л. І. Брежнєв, — прийняв... новий Примірний Статут колгоспу. Обрано Союзу раду колгоспів і ради колгоспів у районах, областях, краях і республіках, які

⁴⁰ Див.: Отчеты и выборы групп и постов народного контроля.— «Партийная жизнь», 1976, № 8, стор. 27.

⁴¹ «Известия», 5 грудня 1976 р.; «Правда», 14 січня 1977 р.

⁴² Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 121, 123; «Сільські вісті», 12 лютого 1977 р.

⁴³ Авангард трудового колективу, стор. 250.

⁴⁴ «Радянське село» (Орган Перечинського райкому Компартії України та виконкому районної Ради депутатів трудящих Закарпатської області), 14 лютого 1976 р.

⁴⁵ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 67.

представляють інтереси селянства. Все це має важливе значення для життя села, для розвитку колгоспної демократії»⁴⁶.

Після III Всесоюзного з'їзду колгоспників партійні організації республіки посилили роботу по демократизації колгоспного життя, систематично здійснювали контроль за додержанням Статуту колгоспу, забезпечували високу активність колгоспників на зборах. Завдяки цьому з року в рік зростала чисельність колгоспного активу. На початку 1975 р. кількість членів правлінь колгоспів, ревізійних комісій тощо досягла 500 тис. чол. У колгоспах широкого розвитку набрали такі прогресивні форми участі мас в управлінні виробництвом, як бригадні ради, бюро економічного аналізу, громадські бюро нормування, наукової організації праці, комплексні творчі бригади, ради новаторів виробництва, школи передового досвіду, в яких сотні тисяч людей працювали на громадських засадах⁴⁷.

Втілення ленінських ідей про широке залучення трудящих «...до постійної і неодмінної, притому вирішальної, участі в демократичному управлінні державою»⁴⁸, знаходить яскравий вияв у всенародному обговоренні найважливіших документів Комуністичної партії і Радянського уряду. Так, в обговоренні проекту ЦК КПРС «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» в партійних організаціях, на зборах колективів підприємств, колгоспів, установ і закладів республіки взяло участь 18,7 млн. чол., внесено 121 тис. пропозицій і побажань⁴⁹.

Значну роботу в досліджуваний період проводили партійні організації по формуванню в сільських трудівників активної життєвої позиції, свідомого ставлення до громадського обов'язку, вихованню в них високих моральних якостей, колективізму, піклування про народне добро. У цьому важливу роль відіграв широкий громадський резонанс, викликаний полум'яною гіталовською «Думою про хліб». Тільки у нашій республіці при її обговоренні взяло участь 17 млн. чол.⁵⁰.

Могутнім засобом підвищення трудової активності мас, формування у них свідомого ставлення до праці, виховання соціалістичного колективізму і взаємодопомоги, удосконалення виробничих відносин і залучення широких верств трудящих до управління виробництвом є соціалістичне змагання. Невдовзі після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка пробудила в народних масах колосальну енергію, В. І. Ленін писав, що «соціалізм не тільки не гасить змагання, а, навпаки, вперше створює можливість застосувати його дійсно *широко*, дійсно в *масовому* розмірі, залучити дійсно більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело...»⁵¹.

Втілюючи в життя ленінські ідеї, Комуністична партія постійно вдосконалює форми і методи залучення трудящих до соціалістичного змагання. Величезне значення для мобілізації мас на підвищення трудової активності, творчої ініціативи мали постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» (1971 р.), рішення грудневих Пленумів ЦК КПРС 1972, 1973, 1974, 1975 рр., спільні постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про розгортання Всесоюзного соціалістичного змагання праців-

⁴⁶ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 84—85.

⁴⁷ В. П. Шкварець. Розвиток колгоспної демократії, К., 1976, стор. 25.

⁴⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 477.

⁴⁹ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 101.

⁵⁰ Проблемы аграрной политики КПСС на современном этапе, т. 2, стор. 244—245.

⁵¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 189.

ників сільського господарства, які приймалися на початку кожного нового року, постанова ЦК КПРС «Про соціалістичне змагання за гідну зустріч XXV з'їзду КПРС».

Реалізуючи рішення партії, первинні партійні організації і партійні комітети нагромадили значний досвід організації соціалістичного змагання трудівників сільського господарства. В усіх колгоспах і радгоспах проводилось внутрігосподарське змагання бригад, відділків, цехів, ферм, механізованих ланок та інших виробничих підрозділів і окремих працівників за краще виконання виробничих планів і соціалістичних зобов'язань. Змагались між собою колгоспи і радгоспи, області і райони республіки. Поширилось змагання господарств, бригад, відділків і ферм за звання колективу високої культури землеробства чи тваринництва. Традиційним стало змагання по професіях, конкурси майстерності. Розгорнулась боротьба за призи імені знатних людей праці. Зросла роль спеціалістів сільського господарства в організації соціалістичного змагання.

Всього по країні до різних видів змагання було залучено близько 70% колгоспників (у тому числі 55,7% тваринників, 82,4% механізаторів, 55,1% працівників без спеціальності), кожний п'ятий з них був учасником руху за комуністичне ставлення до праці⁵².

В цьому патріотичному русі брали участь понад 7,5 млн. трудівників села Української РСР, тобто практично всі працездатні колгоспники і робітники радгоспів. Їх постійний творчий пошук, допитлива думка й ініціатива знаходили систематичну підтримку ЦК Компартії України, партійних органів, первинних партійних організацій⁵³. За роки, що минули після XXIV з'їзду КПРС, партійні комітети лише Київської області схвалили понад 100 ініціатив трудових колективів. На Запоріжжі з ініціативи партійних організацій серед механізаторів широко розгорнулось соціалістичне змагання на приз імені Героя Соціалістичної Праці, заслуженого механізатора УРСР І. П. Мартиненка. У змаганні на приз Героя Соціалістичної Праці доярки М. І. Сардак у 1974 р. брали участь 893 колективи працівників ферм, 16 584 тваринників цієї області⁵⁴.

Великого значення в керівництві соціалістичним змаганням сільські партійні організації України надавали втіленню в життя такого ленінського принципу, як практичне повторення передового досвіду. В роки дев'ятої п'ятирічки діяло 14 тис. шкіл передового виробничого досвіду. Так, на базі молочно-товарної ферми колгоспу ім. Леніна Лебединського району Сумської області, очолюваної двічі Героєм Соціалістичної Праці М. Х. Савченко, створена обласна школа передового досвіду. За чотири роки у ній збагатили свої знання понад 3 тис. доярок, багатьом з них присвоєно звання «Майстер високих надоїв молока»⁵⁵.

Значну роботу по пропаганді і поширенню передового досвіду проводили школи комуністичної праці. У 1973 р. в республіці працювало 6 тис. шкіл комуністичної праці, в яких навчались близько 160 тис. трудівників села⁵⁶.

Дійовою формою поширення і запровадження передового досвіду

⁵² «Коммунист», 1975, № 6, стор. 27.

⁵³ В. П. Шкварець. Назв. праця, стор. 45.

⁵⁴ В. М. Цибулько. Керувати — значить організовувати, виховувати. — «Комуніст України», 1976, № 1, стор. 23; М. Всеволожский. Партийные комитеты и совершенствование организации соревнования. — «Коммунист», 1974, № 13, стор. 36.

⁵⁵ «Кадры сельского хозяйства», 1975, № 5, стор. 29.

⁵⁶ И. Шкуратов. Социалистическое соревнование тружеников села, М., 1974, стор. 45.

був рух раціоналізаторів і винахідників. На Україні в 1974 р. технічною творчістю на селі займалися майже 96 тис. чол. Лише за рік було запроваджено 68 тис. раціоналізаторських пропозицій і 170 винаходів, економічний ефект від яких складав близько 98 млн. крб.⁵⁷

Все ширше розгортаючи соціалістичне змагання, трудові колективи колгоспів і радгоспів під керівництвом партійних організацій докладали всіх зусиль до виконання завдань дев'ятої п'ятирічки. Це дало можливість, як відзначив В. В. Щербицький на XXV з'їзді Компартії України, забезпечити даліше піднесення всіх галузей сільського господарства і виконати Директиви XXIV з'їзду по виробництву зерна і продуктів тваринництва. Середньорічні валові збори зернових збільшилися у порівнянні з восьмою п'ятирічкою на 6,6 млн. т, або на 20%, і досягли 40 млн. т, виробництво м'яса в забійній вазі зросло на 23%, молока — на 14%, яєць — на 35%. Державі продано зерна на 27% більше, ніж за попередні п'ять років, а в 1973 і 1974 рр. обсяг хлібозаготівель становив більш як по мільярду пудів. Закупки картоплі, овочів, м'яса, молока збільшено в 1,3—1,4, яєць — в 1,8 раза. Значимість цих результатів стає ще очевиднішою, коли врахувати, що з п'яти минулих років два роки — 1972 і 1975 — були вкрай несприятливими за погодними умовами⁵⁸.

Впевнено взяла старт десята п'ятирічка. В 1976 р. одержано найвищий за всю історію Радянської країни врожай — 224 млн. т зерна. Трудівники сільського господарства нашої республіки виростили третій щодо величини врожай зерна, найвищий урожай цукрових буряків, волокна льону-довгунця, картоплі, овочів та ряду інших сільськогосподарських культур. Для цього багато зробили трудящі всіх областей. Та найбільший валовий збір зерна зуміли вибороти дніпропетровські, вінницькі й полтавські хлібороби. Ці області засипали в державні засіки більше, ніж по 1200 тис. т зерна кожна⁵⁹.

Самовіддана праця трудівників полів і ферм була високо оцінена партією і урядом. Тільки у восьмій і дев'ятій п'ятирічках орденами і медалями РСРС нагороджено більше 200 тис. працівників сільського господарства республіки, 427 присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. За успіхи досягнуті в першому році десятої п'ятирічки, урядових нагород удостоїлися ще 45 тис. передовиків змагання і новаторів виробництва, 45 з них присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці⁶⁰.

Широкі горизонти для натхненної, творчої праці радянських людей, зростання їх громадсько-політичної активності відкриті XXV з'їздом КПРС. Організаторська і виховна робота партійних організацій підпорядкована нині головній меті, яку поставила партія, — добиватися того, щоб кожний громадянин розумів, відчував, що розв'язання громадських справ, сам розвиток нашого суспільства залежать від нього особисто, від його праці, від його політичної активності.

Виконуючи рішення XXV з'їзду КПРС, колгоспники, робітники радгоспів як і працівники всіх галузей народного господарства під керівництвом партійних організацій активно включились у соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, за успішне виконання народногосподарського плану на 1976 р. і п'ятирічки в цілому. Працівники сільського господарства Алтайського краю і Ростовської області виступили ініціаторами змагання за максимальне

⁵⁷ «Кадры сельского хозяйства», 1975, № 5, стор. 30.

⁵⁸ Див.: Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 23—24.

⁵⁹ «Радянська Україна», 19 січня 1977 р. «Сільські вісті», 10 лютого 1977 р.

⁶⁰ В. В. Щербицький. Назв. праця, стор. 26.

використання всіх резервів виробництва, за високий урожай. «Кожен день десятої п'ятирічки — ударний!» — під таким девізом працюють трудівники ланів і ферм Дніпропетровщини. Шириться шефство передових колективів над відстаючими на Херсонщині, Одещині, Тернопільщині та в ряді інших областей.

Напередодні 1977 р. тваринники Київської області виступили з почином великої державної ваги, який був високо оцінений у Листі Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва і схвалений Центральним Комітетом КПРС. Вони вирішили цього року вийти по закупках молока на рівень 1978 р. і на рік раніше досягти обсягів продажу державі молока і м'яса, встановлених на кінець п'ятирічки. Цей почин знайшов гарячий відгук у тваринників республіки і всієї країни⁶¹.

Палкий відгук у трудівників села викликав Лист Центрального Комітету КПРС колгоспникам, робітникам радгоспів, механізаторам, ученим, спеціалістам сільського господарства, працівникам промисловості, яка поставляє селу матеріально-технічні засоби, всім трудящим Радянського Союзу, який по-діловому був обговорений на зборах парторганізацій, у колгоспах і радгоспах, на підприємствах⁶².

Таким чином, в роки дев'ятої п'ятирічки партійними організаціями України проведена значна робота по підвищенню соціально-політичної і трудової активності трудівників села, по вихованню в них високих моральних якостей, комуністичного ставлення до праці. «Лінія партії на всемірний розвиток творчої ініціативи комуністів місцевих партійних, радянських і громадських органів, широких трудящих мас, — відзначав Л. І. Брежнєв, — правильна лінія. І ми реально відчуваємо благотворні результати, які вона дає»⁶³. Понад 90% колгоспників беруть участь в управлінні суспільними справами⁶⁴. В цьому — важливе джерело динамізму нашого суспільства, невід'ємна умова здійснення поставленого в Програмі КПРС завдання вести справу так, щоб державний апарат скорочувався, а навиками управління оволодівали все ширші маси⁶⁵.

Готуючи гідну зустріч шістдесятирічному ювілею Великого Жовтня, комуністи, всі трудові колективи України славними зверненнями в праці, активною участю в суспільно-політичному житті підтверджують свою вірність партії, рішимість зробити все для успішного виконання накреслених десятої п'ятирічки і возвеличення любимої Батьківщини — прапороносця миру у прогресу в усьому світі.

В. П. Шкварець, Э. Т. Соломки

РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ КРЕСТЬЯНСТВА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье на значительном фактическом материале показана деятельность партийных организаций Украины в условиях развитого социализма по развитию социально-политической и трудовой активности колхозного крестьянства. В ней раскрывается роль Советов депутатов трудящихся, профсоюзных, комсомольских и других общественных организаций, а также социалистического соревнования в привлечении тружеников села к управлению государственными и производственными делами.

⁶¹ «Правда», 31 січня 1976 р.; «Радянська Україна», 11, 22, 25 січня, 24 квітня 1976 р.; «Сільські вісті», 8 січня 1977 р.; «Вільне життя», 18 січня 1977 р.

⁶² Див.: «Радянська Україна», 8, 25 січня 1977 р.

⁶³ Л. І. Брежнєв. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС 25 жовтня 1976 року, стор. 46.

⁶⁴ «Сільські вісті», 14 січня 1977 р.

⁶⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 92.

Методологія і методика історичних досліджень

В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ (Київ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Виступаючи на XXV з'їзді КПРС, Генеральний секретар ЦК КПРС, товариш Л. І. Брежнев у Звітній доповіді з'їздові зазначав: «Дедалі більше зростає значення наукового дослідження кардинальних проблем світового розвитку і міжнародних відносин, революційного процесу, взаємодії і єдності різних його потоків, співвідношення боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм, протиставлення сил у головному питанні сучасності — у питанні про війну і мир»¹.

Дослідження історичного досвіду КПРС у будівництві соціалізму і комунізму, боротьби за захист завоювань Великого Жовтня, за відвернення війни і забезпечення миру на землі завжди були в центрі уваги Комуністичної партії. Велику увагу приділяє партія дослідженню історичного досвіду Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу, зокрема, висвітленню на основі марксистсько-ленінської методології історії партизанського руху — однієї з активних форм боротьби радянського народу проти німецько-фашистських загарбників, участі найширших народних мас у розгромі ворога.

Радянська історична наука внесла значний вклад в розробку цієї важливої проблеми. Грунтуючись на глибокому розумінні причин і суті партизанських дій як форми революційної боротьби широких народних мас за соціальну свободу і національну незалежність, вона вірно пояснила виникнення і розвиток партизанської війни радянських людей на тимчасово окупованій ворогом території СРСР, висвітлила її найважливіші етапи і події, багатство її форм і методів.

Важливий вклад в розробку історії партизанського руху періоду Великої Вітчизняної війни внесли такі фундаментальні праці, як шеститомна «История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг.», «Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткий очерк», 5-й том (кн. 1) багатотомної праці «История Комуністичної партії Радянського Союзу»². В цих працях на основі марксистсько-ленінської методології, використання великого документального матеріалу розкривається багатогранна діяльність Комуністичної партії по керівництву всенародною боротьбою в тилу ворога.

Суттєвим вкладом в розробку історії партизанського руху стали праці радянських істориків Г. А. Деборіна, Б. С. Тельпуховського,

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 81—82.

² История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945, тт. 1—6, М., 1960—1965; Великая Отечественная война Советского Союза. 1941—1945. Краткий очерк, М., 1970; История Комуністичної партії Радянського Союзу, кн. 1, т. 5, К., 1974.

Ю. П. Петрова, П. Р. Шевардалкіна, А. І. Котеленца, В. Є. Бистрова, В. П. Андріанова, А. Ф. Юденкова, М. І. Макарова, З. А. Богатиря, Я. С. Павлова, І. Г. Старінова, П. П. Ліпило та інших, в яких спеціально або частково розглядаються питання радянського партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни. Значний вклад у розробку даної проблеми внесли українські радянські історики. Лише у 1971—1975 рр. вийшло близько 200 книг і брошур, понад 400 статей, в яких розглядаються питання партизанської боротьби. Серед них заслуговує особливої уваги тритомна праця «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941—1945 рр.», «Коммунистическая партия — организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков», монографія Д. П. Григоровича, П. І. Денисенка і В. М. Нем'ятого, праці В. І. Клокова, І. І. Слинька та ін.

В цілому цим дослідженням, крім великої інформативності, властива глибока науковість, історизм, які поєднуються з принциповою комуністичною партійністю у висвітленні історії партизанського руху.

Однак сучасні вимоги до вивчення складних процесів Великої Вітчизняної війни зумовлюють значне підвищення теоретичного рівня досліджень. У зв'язку з цим у науковій літературі великого значення набувають методологічні питання досліджень, зокрема, методологічні питання досліджень партизанського руху.

Методологія вивчення питань радянського партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни ґрунтується на багатій теоретичній спадщині класиків марксизму-ленінізму, на розробленому ними діалектико-матеріалістичному методі пізнання суспільних процесів і явищ, на теоретичних здобутках радянської історичної науки. Під методологією дослідження партизанського руху слід розуміти сукупність методологічних аспектів вивчення цього складного і важливого суспільного явища, конкретизацію загальних світоглядних принципів і дослідницьких методів щодо завдань наукової розробки історії партизанської боротьби і партійного керівництва нею, єдино науковий метод пояснення історії, вироблений основоположниками марксизму-ленінізму, який передбачає розробку на основі загальних принципів специфічних, суто конкретних принципів наукового дослідження того чи іншого суспільного явища чи процесу.

Можливість дійсно наукового вирішення конкретних завдань дослідження В. І. Ленін бачив у дотриманні єдності методологічних принципів об'єктивності, історизму і партійності. «Щоб справді знати предмет, — писав В. І. Ленін, — треба охопити, вивчити всі його сторони, всі зв'язки і «опосереднення». Ми ніколи не досягнемо цього повністю, але вимога всебічності убезпечить нас від помилок і від омертвіння. Це по-1-ше. По-2-ге, діалектична логіка вимагає, щоб брати предмет в його розвитку... По-3-є, вся людська практика повинна ввійти в повне «визначення» предмета і як критерій істини і як практичний визначник зв'язку предмета з тим, що потрібне людині. По-4-е, діалектична логіка вчить, що «абстрактної істини немає, істина завжди конкретна»³.

В. І. Ленін підкреслював найважливіше значення для об'єктивного істинного пізнання суспільних явищ — принципу партійності, який зобов'язує «...при всякій оцінці події прямо і відкрито ставати на точку зору певної суспільної групи»⁴. Щонайменший відхід від цього принципу приведе до викривлення історичної правди і серйозних методологічних помилок.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 280.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 390.

Наведені ленінські положення мають пряме відношення до дослідження сучасної історії і, зокрема, історії Великої Вітчизняної війни, боротьби радянських людей на тимчасово окупованій німецько-фашистськими загарбниками території СРСР.

У творах класиків марксизму-ленінізму містяться не лише загальні методологічні основи, а й конкретні настанови щодо вивчення партизанських дій народу, способів і форм партизанської війни, зразки застосування діалектико-матеріалістичного методу до аналізу конкретних партизанських війн, партизанських дій. Маркс, Енгельс, Ленін першими пояснили причини і процес виникнення партизанської війни, розкрили її суть, дослідили цілі, залежність від головних форм народної боротьби. Тим самим вони розробили методологію дослідження історії партизанських воєн починаючи з їх виникнення і кінчаючи їх результатами і соціальними наслідками.

Важливе методологічне значення має розробка основоположниками марксизму питання про суть партизанської війни як війни народної, яка то припиняється, «...то знов виникає, але завжди створює перешкоди ворогові»⁵. На основі глибокого вивчення історичних фактів К. Маркс обґрунтував закономірність народної боротьби проти іноземних загарбників. Так, в статті «Революційна Іспанія» К. Маркс характеризував дії іспанських гарильєрос (повстанців) — селян, кустарів, трудящого люду, як партизанську війну, що почалася з повстання цілих мас населення проти наполеонівської армії. Описуючи ці дії, К. Маркс звертає увагу на ті форми, в які вони вилилися. Це і партизанські засади, і раптові напади, і дезорганізація управління військ ворога. В результаті цих дій, писав К. Маркс, «...сполучення на всіх шляхах було перерване. Ворогів були тисячі, хоч їх неможливо було виявити. Не можна було ні послати кур'єра, щоб він не потрапив у руки ворога, ні послати продовольство, щоб його не перехопили; одним словом, за кожним рухом французів стежили сотні очей. В той же час покінчити відразу з такою формою організації було неможливо. Французам доводилось щохвилини бути наготові проти ворога, який, раз у раз зникаючи, появлявся знов і, лишаючись невидимим, був скрізь, тому що кожна гора була для нього прикриттям»⁶.

Обґрунтовуючи «законність» партизанських дій та їх високу ефективність, Маркс зазначав, що вони можуть забезпечити успіх у боротьбі проти навіть більш сильного ворога, при не вигідному для народу, що бореться, співвідношенні сил. «Народ, який хоче завоювати собі незалежність, — писав К. Маркс, — не повинен обмежуватися звичайними способами провадження війни. Масове повстання, революційна війна, партизанські загани всюди — ось єдиний спосіб, з допомогою якого малий народ може подолати великий, з допомогою якого менш сильна армія може протистояти сильнішій і краще організованій»⁷.

Розвиваючи ідеї основоположників марксизму на основі узагальнення досвіду міжнародного і російського революційно-визвольного руху, В. І. Ленін не лише показав роль і місце партизанської війни в загальному революційному процесі, можливість і необхідність використання партизанських дій у революційній боротьбі пролетаріату, а й приділив особливу увагу дослідженню цього «...величезної ваги питання»⁸.

Так, у плані пізнання об'єктивних закономірностей виникнення партизанської війни, оволодіння пролетаріатом її різноманітними формами

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 197.

⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 10 стор. 431.

⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 6, стор. 401.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 342.

і методами, величезне значення мають праці В. І. Леніна «Завдання загонів революційної армії», «Криваві дні в Москві», «До подій дня», «Уроки московського повстання», «Про партизанський виступ ППС», «До питання про партизанську війну», «Военна програма пролетарської революції», «Соціалізм і війна», «Війна і революція» та ін. Особливе значення має праця Леніна «Партизанська війна» (вересень 1906 р.). Ці твори відбили методологічний підхід В. І. Леніна до вивчення партизанських воєн, обґрунтування ним положення про недопустимість абсолютизування якоїсь однієї форми боротьби і обмеження нею революційного руху. «...Марксизм, — підкреслював В. І. Ленін, — відрізняється від усіх примітивних форм соціалізму тим, що він не зв'язує руху з якоюсь однією певною формою боротьби. Він визнає найбільш різні форми боротьби, причому не «вигадує» їх, а лише узагальнює, організовує, надає свідомості тим формам боротьби революційних класів, які виникають самі собою в ході руху»⁹.

В. І. Ленін вимагав від пролетарського авангарду «...уважного ставлення до масової боротьби, яка триває і яка з розвитком руху, із зростанням свідомості мас, з загостренням економічних і політичних криз породжує все нові і все різноманітніші способи оборони і нападу. Тому марксизм безумовно не зарікається ні від яких форм боротьби»¹⁰.

В. І. Ленін указував, що в боротьбі пролетаріату за своє визволення настає час, коли «партизанська боротьба є неминуча форма боротьби...»¹¹. При цьому В. І. Ленін наголошував на суворій необхідності врахування відповідності при обранні різних форм боротьби суб'єктивного фактору об'єктивним умовам, виходити з них і спиратися на них. Саме тому, писав Володимир Ілліч, пролетарська партія, виходячи з конкретної обстановки і враховуючи об'єктивні умови, «...відкидає один вид партизанських дій, визнає другий і рекомендує третій»¹².

До оцінки форм і засобів партизанської боротьби В. І. Ленін завжди підходив з точки зору інтересів революційного руху. Так, характеризуючи партизанську війну мас проти своїх гнобителів, як одну з найнадійніших форм народної боротьби, він зазначав, що вона «...дала і дає найсерйозніші результати. Ніяка держава, — писав В. І. Ленін, — не витримає а'la Langue * цієї упертої боротьби, що зупиняє промислове життя, вносить цілковиту деморалізацію в бюрократію і армію, сіє невдоволення станом речей в усіх колах народу»¹³. В той же час В. І. Ленін рішуче засуджував «партизанщину» і ставив питання про партійне керівництво партизанською війною. «Дезорганізують рух, — писав Ленін, — не партизанські дії, а слабкість партії, яка не вміє *взяти в руки* ці дії... Деморалізує не партизанська війна, а *неорганізованість*, безладність, безпартійність партизанських виступів»¹⁴.

В. І. Ленін вважав, що більшовики мають повною мірою оволодіти практикою партизанської боротьби і вміло і послідовно керувати нею. «...Партизанські бойові виступи повинні провадитись, — писав Володимир Ілліч, — під контролем партії і до того ж так, щоб сили пролетаріату не розтрачувалися марно і щоб при цьому бралися до уваги умови робітничого руху даної місцевості і настроїв широких мас»¹⁵.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 1.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же, стор. 6.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 343.

* Тривалий час.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 300.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 7.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 212–213.

Неодноразово повертаючись до думки, що успіх партизанської боротьби залежить від наявності двох сторін руху — об'єктивної і суб'єктивної, В. І. Ленін підкреслював, що успішною ця боротьба може бути лише тоді, коли безпосередньо впливає з настроїв мас¹⁶, оскільки «...без революційного настрою в масах, без умов, які сприяють зростанню такого настрою, революційній тактиці не перетвориться в дію...»¹⁷. Тим самим визначається основна особливість партизанського руху, основний його зміст, на який вказував В. І. Ленін, — його народний характер. Партизанські дії можуть успішно розвиватися лише при всебічній участі і підтримці народу лише тоді, коли вони охоплюють найширші його прошарки і уходять в народ глибоким корінням.

Визнаючи закономірність партизанських дій, В. І. Ленін підкреслював, що вони «...неминучі при наявності двох ворожих збройних сил...»¹⁸, що «партизанські виступи не помста, а воєнні дії. Вони так само мало схожі на авантюру, як наскоки охотницьких дружин на тил ворожої армії... не схожі на убивства дуелянтів або змовників»¹⁹. Партизанську війну, вказував Володимир Ілліч, викликають історичні умови, могутні економічні і політичні причини²⁰. Партизанську боротьбу В. І. Ленін аж ніяк не вважав єдиним чи головним засобом класової боротьби. «Цей засіб, — зазначав він, — повинен бути підпорядкований іншим, повинен бути узгоджений з головними засобами боротьби, облагороджений освітнім і організуючим впливом соціалізму»²¹. Без цієї останньої умови, без підпорядкованості соціалістичній меті партизанський рух може вилитися в бандитські дії*.

Вирішальну роль у визначенні ставлення партії до партизанського руху має з'ясування його політичних цілей, бо саме «Характер політичної цілі, — вказував В. І. Ленін, — має вирішальний вплив на ведення війни»²².

З наведених лєнінських положень про партизанську війну чітко виявляються лєнінські методологічні критерії щодо природи, джерел і характеру партизанських воєн, а також щодо їх дослідження і висвітлення. Так, зокрема, партизанська війна — це складне суспільно-політичне явище, найтіснішим чином пов'язане з народними масами і всебічно ними підтримане, воно породжується історичними умовами і могутніми економічними і політичними причинами; партизанські дії можуть принести належний результат лише в тому випадку, коли вони перебувають під контролем партії, спрямовуються нею і просякнуті, облагороджені ідеями соціалізму; партизанська війна, як вияв воєнної творчості народних мас не може бути абсолютизована якоюсь однією формою боротьби, а являє собою багатогранне і об'ємне явище, характерне невичерпним багатством форм і методів дій і боротьби; партизанська війна вимагає певної організації, вмільої тактики, зумовленої своїми особливими законами і правилами; партизанські дії не можуть вважатися провідними, а мають бути узгоджені з головними засобами боротьби.

¹⁶ Див.: Там же, стор. 167; т. 13, стор. 342.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 44.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 212.

¹⁹ Там же, стор. 167.

²⁰ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 7.

²¹ Там же, стор. 9.

* Це знайшло своє підтвердження в діях так званого українського буржуазно-націоналістичного підпілля в роки Великої Вітчизняної війни в західних областях України. Натхнене реакційними ідеями націоналізму, воно з самого початку перетворилось в скопище бандитів і вбивць, які зневажали закони справедливості і людяності. Свої бандитські дії українські буржуазні націоналісти прикривали гаслами «свободи України», «визволення» її від іноземних загарбників.

²² Ленинский сборник XII, стор. 429.

Аналізуючи висловлювання В. І. Леніна про партизанську війну, слід зауважити, що він розглядав її як одну з форм громадянської війни, революційної боротьби робітничого класу і всіх трудящих за своє соціальне визволення. Проте ці висловлювання мають більш широке методологічне значення, повністю відповідають потребам вивчення історії радянського партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни. Основою для такого розширеного тлумачення настанов В. І. Леніна є його підхід до партизанських дій як прояву справедливого характеру війни, яку веде народ проти всілякого гноблення. Оцінка партизанської боротьби Леніним невіддільна від його вчення про війни справедливі і несправедливі.

В роки Великої Вітчизняної війни характер радянського партизанського руху відповідав характеру справедливої, священної війни Радянського Союзу, спрямованої проти німецько-фашистських загарбників, на захист соціалістичних завоювань. Для гітлерівської Німеччини ця війна була загарбницькою, несправедливою, імперіалістичною. Між цими факторами існує не випадковий, а внутрішній і стійкий зв'язок, з якого випливає та історична закономірність, що, незважаючи на великі зусилля, яких доклали гітлерівські керівники для створення на території Німеччини в тилу наступаючих радянських військ фашистського підпілля*, ці намагання не були підтримані німецьким народом і зазнали повного краху.

Таким чином, партизанська війна трудящих мас являє собою діалектичну протилежність війні антинародній, загарбницькій, імперіалістичній, вона є війною народу проти загарбників і в цьому розумінні може мати лише справедливий характер.

У цьому плані дуже показовим і принципово важливим є зроблене Ф. Енгельсом зауваження, що здатність до партизанської війни є ознакою моральної сили, морального здоров'я нації, яка веде справедливу війну: «скрізь, де народ давав себе підкорити тільки через те, що його армії ставали неспроможними чинити опір, він викликав загальне презирство, як нація боягузів; і скрізь, де народ енергійно провадив таку партизанську боротьбу, загарбники дуже скоро переконувались у тому, що керуватися старовинним кодексом крові і вогню неможливо»²³.

Ленінські оцінки партизанської війни й сьогодні служать провідним компасом для комуністів у революційно-визвольних війнах, вони дають ключ до правильного, найбільш історично достовірного підходу до вивчення і висвітлення партизанських воєн.

Саме марксистсько-ленінський підхід до вивчення партизанських дій лежить в основі радянської історіографії. Марксистсько-ленінськими критеріями про партизанську війну керуються радянські історики при вивченні партизанського руху періоду Великої Вітчизняної війни. При дослідженні даної проблеми важливе методологічне значення мають партійні і державні документи, в яких розкриваються суть і особливості Великої Вітчизняної війни, реакційна, розбійницька природа німецького фашизму, показано фактори і умови ведення війни і досягнення в ній перемоги. Комуністична партія накреслила чітку програму розгортання партизанської війни радянських людей в тилу німецько-фашистських загарбників, спрямовувала ініціативу народних мас у боротьбі з ворогом, узагальнювала і поширювала найбільш ефективні її форми і методи. В документах партії і Радянського уряду знайшли своє відображення методологічні положення і принципи, вироблені К. Марк-

* Мається на увазі створення організації «Вервольф» («Перевертень»).

²³ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 17, стор. 167.

сом, Ф. Енгельсом і розвинуті В. І. Леніним про партизанську війну. Ними керувалась партія, організовуючи партизанську боротьбу, вони становили світоглядну і методологічну основу праць з історії партизанської війни в СРСР.

Так, вивчаючи питання керівництва КПРС організацією і розвитком партизанської боротьби радянських людей у фашистському тилу, дослідник не може не враховувати таке важливе методологічне положення В. І. Леніна, як його висновок, що партизанські дії мають бути підпорядковані, ув'язані і узгоджені з головними засобами боротьби. Цю ленінську вимогу в повній мірі врахувала Комуністична партія в роки Великої Вітчизняної війни, мобілізовуючи і ідейно надихаючи народні маси на самовіддану партизанську війну. Ключовим у визначенні ролі і завдань партизанської боротьби в роки Великої Вітчизняної війни була вимога партії, щоб партизанська війна в тилу німецько-фашистських загарбників «набула розмаху безпосередньої, широкої і героїчної підтримки Червоної Армії, яка б'ється на фронті з німецьким фашизмом»²⁴.

Неухильно й тактично гнучко, втілюючи в життя ленінські вказівки про партизанські дії, партія в нових умовах боротьби добилася того, що вони переросли в могутній і справді народний рух, який подав Червоній Армії велику допомогу у розгромі німецько-фашистських загарбників. В ході війни партія поповнювала набутий раніше досвід партизанської боротьби і тим самим збагачувала марксистсько-ленінське вчення про партизанську війну.

Ленінськими ідеями пройняті всі заходи Центрального Комітету ВКП(б) по розгортанню і цілеспрямованому розвитку партизанських дій. Вже в директиві ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 29 червня 1941 р. безпосередньо втілювалися ленінські вимоги про забезпечення партійного керівництва партизанською війною, найтіснішого зв'язку партизанських формувань з народом, підпорядкованість головним засобам боротьби. «Завдання більшовиків, — вказувалось у директиві, — згуртувати весь народ навколо Комуністичної партії, навколо Радянського уряду для самовідданої підтримки Червоної Армії, для перемоги»²⁵. В директиві вказувалося на запровадження всенародної війни проти окупантів, на «розпалення партизанської війни всюди і скрізь»²⁶. Ця вказівка партії виходила з незаперечного ленінського положення, що війни в сучасну епоху ведуться народами²⁷.

Дальшою конкретизацією директиви від 29 червня 1941 р. була постановова ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 р. «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ»²⁸, в якій знайшла своє втілення ленінська вимога, що в умовах ворожого оточення неможливо вести масову визвольну боротьбу, не створивши всюди, в самій гущі мас, нелегальної організації для пропаганди, підготовки і обговорення ходу і умов боротьби. «Щоб підтримувати й розширювати рух мас, — писав В. І. Ленін, — потрібна *організація і організація*»²⁹. Проведення цієї роботи на місцях взяв на себе, створені під керівництвом ЦК ВКП(б), підпільні партійні органи, які діяли на тимчасово окупованій території.

²⁴ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 6, М., 1971, стор. 24.

²⁵ Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне (июнь 1941—1945 гг.). Документы и материалы, М., 1970, стор. 43.

²⁶ Там же, стор. 42.

²⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 146.

²⁸ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 6, стор. 23—24.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 329.

Стосовно до нової обстановки, яка склалася на середину літа 1942 р., основні положення постанови конкретизував і розвивав Наказ наркома оборони Й. В. Сталіна від 5 вересня 1942 року «Про завдання партизанського руху». В документі відзначалася величезна сила партизанського руху, що обумовлювалося його нерозривним зв'язком з народом, керівництвом Комуністичної партії, яка на основі ленінських ідей зуміла залучити до партизанської боротьби найширші прошарки населення³⁰.

Докладне вивчення дослідниками документів партії періоду війни дає їм можливість з'ясувати питання про характер розвитку партизанського руху, його спрямування і результативність, причини його виникнення, в силу яких факторів його розвиток здійснювався саме таким чином, а не іншим, чому цей рух отримував перемоги над значно переважаючим по силі ворогом, яку роль в цьому відіграли об'єктивні і суб'єктивні умови, зокрема, перемоги, які здобула Червона Армія на радянсько-німецькому фронті, роль керівництва з боку Комуністичної партії, значення радянського ладу, дружби народів СРСР, радянського патріотизму як джерел сили партизанського руху.

При вивченні партизанського руху періоду Великої Вітчизняної війни радянська історіографія виділяє найбільш суттєві і характерні його сторони. Це керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії в організації всенародної боротьби радянських людей на тимчасово окупованій ворогом території, форми і методи партизанської війни, її бойові і політичні наслідки, тісний зв'язок і всебічна підтримка її народними масами, інтернаціональне значення і народний характер партизанської війни, взаємодія з частинами Червоної Армії та ін.

У ході історичних досліджень узагальнено величезний фактичний матеріал, розв'язано ряд важливих теоретичних та методологічних питань. Так, радянською історіографією для визначення боротьби радянських людей проти фашистських загарбників в містах, населених пунктах, залізничних станціях, селах і селищах, там, де дислокувалися великі ворожі гарнізони, штаби ворожих військ, каральні і розвідувальні органи ворога, використовується ряд термінів, таких як «підпілля», «радянське підпілля», «патріотичне підпілля», та ін. Всі ці поняття використовуються як рівнозначні і характеризують один і той же напрям боротьби. Однак при характеристиці її змісту в дослідників відчувалась потреба вироблення єдиної термінології, яка б охоплювала єдиним поняттям все багатство організаційних форм, у які вилилась боротьба радянських людей в населених пунктах. Необхідно було більш чітко розкрити політичну і ідейну спрямованість цієї боротьби, її соціальний зміст, особливо при характеристиці цієї форми боротьби в західних областях України, де діяло створене гітлерівцями так зване націоналістичне підпілля, яке називало себе «патріотичним підпіллям», намагаючись завоювати довіру у населення і таким чином затягти його в свої ряди, відвернути від боротьби з загарбниками.

Узагальнення фактичного матеріалу, його аналіз і оцінка з позицій марксистсько-ленінської методології привели дослідників до визначення, що хоча групи і організації цієї форми боротьби діяли під різними назвами (патріотичні, антифашистські, підпільно-диверсійні, підпільно-партизанські та ін.) «за цілями боротьби, по своїй ідейній спрямованості і організованості всі вони були комуністичними»³¹. Очевидно, необхідно вважати цілком правомірним утвердження в останні роки в радянській історіографії терміну «комуністичне підпілля».

³⁰ «Военно-исторический журнал», 1975, № 8, стор. 65.

³¹ Д. Григорович, П. Денисенко, В. Немятый. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны, К., 1976, стор. 6.

Це лише одне з багатьох питань, розв'язаних радянською історичною наукою. Однак ряд питань, на нашу думку, потребує дальшого вивчення. Це висвітлення єдиного соціального змісту різних форм боротьби. Поки що ми не маємо узагальнюючої праці з історії партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни, у якій було б зосереджено увагу на з'ясуванні безпосереднього зв'язку змісту, форм і методів партизанської боротьби з характером радянського суспільно-політичного ладу, характером основних класів радянського суспільства, особливостями їх суспільної психології, історичним досвідом тощо.

Важливе методологічне значення має вивчення об'єктивних і суб'єктивних факторів партизанського руху, на які вказував В. І. Ленін. Мова йде про співвідношення таких двох начал партизанської боротьби як, з одного боку, вияв революційної творчості народних мас у боротьбі за захист завоювань соціалізму, а з другого, — організуюча діяльність Комуністичної партії. Саме виходячи з марксистсько-ленінського розуміння цих двох начал можна найбільш об'єктивно і історично правдиво показати як всенародний характер партизанського руху, так і значення в його розвитку керівної і організуючої ролі Комуністичної партії.

Аналіз цієї проблеми з позицій марксистсько-ленінської методології дає також можливість до кінця викрити фальсифікаторські концепції і методи буржуазних суспільствознавців, які нездатні побачити нерозривну єдність цих двох начал і намагаються довести, що радянський партизанський рух в тилу гітлерівських загарбників був «рукою Москви», що він не мав начебто ніякого коріння серед населення окупованих територій, був організований тут штучно і за допомогою сили, що, з другого боку, це був наслідок «нерозумної» політики гітлерівців і нічого спільного не мав з радянським патріотизмом.

Таким чином, намагаючись фальсифікувати радянський партизанський рух, його соціально-політичну суть, глибокі політичні й економічні мотиви, буржуазні суспільствознавці зводять все до чисто зовнішніх, побічних факторів причинності його виникнення: жорстокості гітлерівців у поводженні з місцевим населенням, посиленням податкової політики, воєнним розбоям, виявляючи цим свою неспроможність зрозуміти його підпорядкованість історичній необхідності захисту завоювань соціалізму, обумовленість характером війни, яку вів проти гітлерівців радянський народ.

Вказуючи на джерела і характер радянського партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни, М. І. Калінін писав, що «джерела... партизанського руху знаходяться в надрах самого народу... Основи їх закладені в радянському суспільному і державному ладі, вони майже чверть століття розвивались усією сукупністю політики Комуністичної партії. В період війни, в найтяжчий для нашої країни час, зерна, посіяні в народі партиєю Леніна, дали свої плоди»³².

Потребують узгодження погляди радянських істориків на зміст самого поняття «партизанський рух». Так, одні історики, які досліджують історію боротьби радянських людей у ворожому тилу, вважають, що під поняттям «партизанський рух» слід розуміти не лише діяльність організованих збройних партизанських формувань, які діяли під керівництвом партійних органів і партизанських центрів, а й діяльність підпільників і неозброєного населення. «Основними формами партизанської війни, — пишуть вони, — були дії збройних партизанських сил, підпілля в міс-

³² М. І. Калінін. О партизанской борьбе. — «Партийное строительство», 1942, № 9—10, стор. 37.

тах та інших населених пунктах, масовий зрив населенням воєнних, економічних і політичних заходів окупантів»³³.

Партизанська війна визначається як «сукупність боротьби збройних партизанських формувань, багатопланової діяльності територіального підпілля і активного опору загарбникам неозброєного населення»³⁴. Прихильники такого визначення партизанської війни вважають, що в умовах ворожої окупації вона набиравала найрізноманітніших форм, відзначалась наявністю великої кількості учасників, велась всіма доступними народу засобами і прийомами, мала величезний вплив на всі сторони суспільного життя на окупованій ворогом радянській території.

Інша частина істориків вважає, що таке трактування поняття партизанської боротьби «надто широке»³⁵. При такій трактовці партизанської війни, пишуть вони, стираються грані між людьми, які вели збройну боротьбу, з одного боку, і неозброєними підпільниками, патріотами, які допомагали партизанам і підпільникам, з другого³⁶. Ці автори вважають, що «змішувати партизанську боротьбу з партійним підпіллям і тим більш пасивними формами опору іноземним загарбникам немає ніяких підстав»³⁷.

Поставлені питання торкаються цілого комплексу проблем партизанської боротьби. Успішне вирішення їх має методологічне значення насамперед тому, що безпосередньо впливає на напрям і вибір об'єктів дослідження, формує характер дальших розвідок з даної проблеми.

Так, після війни більшість дослідників історії радянського партизанського руху зосереджувала увагу на вивченні боротьби, яку вели в тилу ворога організовані партизанські сили і не охоплювала дій населення, таких як саботаж, паралізування роботи окупаційного апарату, політична і бойова діяльність комуністичного підпілля. Основні напрями народної боротьби розглядалися відокремлено без виявлення найтіснішого органічного взаємозв'язку між ними. Це не сприяло створенню цілісної картини боротьби радянських людей у ворожому тилу в усій багатогранності її форм і методів.

В аналізі змісту партизанського руху необхідно виходити з лєнінської оцінки цього явища, як однієї з найважливіших форм боротьби трудящих за демократію, прогрес і соціальну свободу, яку В. І. Ленін аж ніяк не обмежував лише виступами збройних партизанських загонів.

Перш за все слід зауважити, що боротьба радянських людей на тимчасово окупованій гітлерівцями території за своєю ідейною, політичною спрямованістю і соціальним змістом, а також за багатством форм і методів не знає собі рівних в історії не лише нашої країни, а й у світі. Десятки мільйонів радянських людей, які залишились на тимчасово окупованій ворогом території, становили значну частину радянського суспільства, вільного від класових антагонізмів, згуртованого непорушно морально-політичною єдністю і об'єднаного навколо Комуністичної партії. Вже з самого початку окупації для радянських людей, вихованих Комуністичною партією в дусі любові до соціалістичної Вітчизни, ненависті до її ворогів, не могло бути іншого принципу, ніж принцип беззавітного служіння своєму народові, своїй соціалістичній Бать-

³³ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, кн. I, т. 5, стор. 244.

³⁴ Я. С. Павлов, В. И. Ленин и партизанское движение, Минск, 1975, стор. 238.

³⁵ КПСС — вдохновитель и организатор победы советского народа в Великой Отечественной войне. Историографический очерк, М., 1973, стор. 154.

³⁶ Партия во главе народной борьбы в тылу врага 1941—1944 гг., М., 1976, стор. 24.

³⁷ КПСС — вдохновитель и организатор победы советского народа в Великой Отечественной войне. Историографический очерк, стор. 154.

ківщині. За цих умов боротьба радянських людей у ворожому тилу неминуче мала стати справді всенародною не лише за своїм політичним змістом, а й масовою участю в ній радянських людей за лінією фронту. Опинившись на окупованій території, радянські патріоти вважали своїм найпершим обов'язком вести нещадну боротьбу з окупантами — чи то перебуваючи в партизанських загонах, чи в підпільних організаціях і групах, чи навіть поодиноці, здійснюючи саботаж ворожих заходів, знищуючи живу силу і техніку ворога, деморалізуючи його війська та тил і тим самим подаючи допомогу героїчній Червоній Армії.

Боротьба радянських людей, як бачимо, за цілями і методами, на практиці аж ніяк не обмежувалася лише збройними діями партизанських формувань, керованих партизанськими центрами. Про це, зокрема, свідчить і зміст документів партії про розвиток партизанської боротьби у ворожому тилу, які націлювали вести повсякденну і найширшу боротьбу з ворогом не лише організовані партизанські сили, а й всіх радянських людей, які залишалися на окупованій ворогом території. Ці документи свідчать, що партія розглядала партизанський рух як багатогранну боротьбу трудящих, не обмежуючи її діями лише партизанських формувань. Так, наказ «Про завдання партизанського руху» від 5 вересня 1942 р., наголошуючи на необхідності участі в партизанській війні найширших мас населення, зазначав, що «партизанський рух ще не розгорнувся повністю, ще не став справою всіх і кожного, хто опинився в лапах німецьких хижаків, тоді як в наявності всі умови для повсюдного швидкого розвитку всенародної партизанської боротьби проти німецьких окупантів... Необхідно насамперед домогтися, щоб партизанський рух розгорнувся ще ширше і глибше, щоб партизанська боротьба охопила найширші маси радянського народу на окупованій території. Партизанський рух має стати всенародним»³⁸.

Таким чином, політика партії щодо розвитку партизанського руху у ворожому тилу була спрямована на те, щоб залучити до активної боротьби з фашистськими загарбниками найширші маси радянських людей чи то в місті, чи на селі, які мали вести її як перебуваючи в партизанських формуваннях, так і в підпільних групах і організаціях, або ж і поза ними.

Дотримуючись ленінського принципу єдності політичного і воєнного керівництва та виходячи з необхідності сконцентрувати досвід партійних і спеціальних органів у питаннях організації партизанського руху, посилення партійного керівництва й координації бойової діяльності партизанів і підпільників рішенням ДКО від 30 травня 1942 р., було створено при Ставці Верховного Головнокомандування Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР)³⁹. Начальником його було призначено секретаря ЦК КП (б) Білорусії П. К. Пономаренка. Створюється ряд республіканських і обласних штабів партизанського руху. Український штаб партизанського руху (УШПР) очолив Т. А. Строкач.

Штаби являли собою спеціальні військово-бойові органи партії, завдяки діяльності яких «значно поліпилися організація, озброєння радянських партизанів, забезпеченість їх засобами зв'язку, боеприпасами, вибухівкою. Це давало змогу збільшити розмах і посилити ефективність бойових дій проти німецько-фашистських загарбників, координувати такі дії з операціями Червоної Армії»⁴⁰.

Організуючою і політичною силою цієї боротьби виступало партійне підпілля, учасники якого брали не лише безпосередню участь у здійс-

³⁸ «Военно-исторический журнал», 1975, № 8, стор. 63.

³⁹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, кн. 1, т. 5, стор. 466.

⁴⁰ Там же, стор. 468.

сненні партизанських операцій, а й керували партизанською боротьбою, проводячи в життя лінію ЦК ВКП (б) щодо її розвитку практично на місцях.

Партія виявляла постійну турботу про свій вплив на ті широкі прошарки населення, які не були безпосередньо зв'язані з підпіллям і партизанами, але вели боротьбу за зрив економічних, політичних і воєнних заходів окупантів.

Створення і зміцнення партизанських формувань і комуністичного підпілля, їх бойова і політична діяльність здійснювалися під безпосереднім керівництвом Комуністичної партії, яка в ході всієї війни постійно удосконалювала різноманітність форм розвитку партизанського руху, партійно-політичної роботи серед населення, методи партизанської боротьби.

Саме тому боротьба радянських людей на тимчасово окупованій території СРСР, як тих, хто був об'єднаний у партизанські збройні формування, підпільні групи і організації, так і тих, хто діяв самостійно, будучи по своїй спрямованості антифашистською, по своїй ідейній суті і соціальному характеру була комуністичною, яка відстоювала від загартників не просто рідну, а соціалістичну Вітчизну, завоювання Жовтєвої революції, комуністичну ідеологію.

Така класова і соціальна спрямованість партизанського руху обумовила цілі і завдання радянських партизанів, підпільників, всіх патріотів, які зливалися з цілями і завданням всього радянського народу, Комуністичної партії і Радянського уряду, що показало непорушну морально-політичну єдність радянського суспільства, справедливий і глибоко інтернаціональний характер боротьби. Ця боротьба знаходила свій вияв в ідеологічній, економічній і збройній війні, яку вели під керівництвом підпільних партійних органів організовані партизанські сили, комуністичне підпілля і широкі верстви неорганізованого населення, в нерозривній єдності доповнюючи одне одного. Визначаючи форми боротьби радянських людей у ворожому тилу в роки Великої Вітчизняної війни, необхідно пам'ятати вимогу В. І. Леніна про те, що «марксизм вимагає безумовно історичного розгляду питання про форми боротьби. Ставити це питання поза історично-конкретною обстановкою значить не розуміти азбуки діалектичного матеріалізму»⁴¹.

До визначення понять «партизанська війна», «партизанський рух» необхідно підходити з позицій історизму, який, зокрема, і передбачає суворе врахування конкретно-історичних особливостей протікання певних суспільних процесів. Характерною ознакою всенародної боротьби проти німецько-фашистських окупантів в роки Великої Вітчизняної війни була наявність єдиного партійного керівництва всіма її проявами. Саме наявність такого керівництва зумовила злиття всіх проявів антифашистської боротьби в єдиний потік, в якому тісно перепліталися форми збройної і незбройної боротьби. Партія вміло визначала, які з цих форм (організація і діяльність партизанських формувань, диверсії підпільників, агітаційно-масова робота серед населення, економічна боротьба проти «нового порядку», розвідувальна робота радянських людей у тилу ворога та ін.) були найбільш доцільними в тих чи інших обставинах. Партійні організації керували розподілом сил між цими формами. Звичайно, боротьба проти загартників знала також вияви цілком самодіяльного, самостійного виступу радянських людей проти окупаційного режиму. Але партійні організації оволодівали цими зародковими формами боротьби, підносячи їх до рівня організованого ру-

⁴¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 2.

ху. Й у світлі цього в значній мірі штучним видається взаємовиключення і протиставлення один одному окремих форм боротьби. Навпаки, специфіка партизанського руху в період Великої Вітчизняної війни дає підстави вважати всі його прояви виявом єдиної партизанської війни.

Вважаючи найбільш ефективною формою партизанської боротьби діяльність партизанських формувань, Комуністична партія основні зусилля зосереджувала на їх розвитку і політико-організаційному зміцненні. Однак партія не обмежувала боротьбу радянських людей проти окупантів лише діяльністю партизанських формувань і тому при її дослідженні не враховувати діяльність підпілля і масову боротьбу населення на зрив заходів окупантів як складову частину цієї боротьби було б неправомірно. Це, зокрема, завдало б моральної шкоди радянським людям, що брали участь у боротьбі з гітлерівцями та їх пособниками.

Однак при визначенні суті партизанського руху його практика періоду Великої Вітчизняної війни застерігає нас й від такого надмірно розширеного розуміння партизанської боротьби, яке вело б до поглинення поняттям «партизанська війна» всього економічного, політичного, духовного життя людей окупованих територій. В це поняття необхідно включати лише ту специфічну, активну воєнну, ідеологічну, економічну і політичну діяльність населення окупованих територій, яка була безпосередньо націлена на розгром німецько-фашистських загарбників.

Питання методології дослідження партизанського руху періоду Великої Вітчизняної війни носить не абстрактний характер, а прямо екстраполюється на сучасний стан вивчення партизанського руху, його оцінок дослідниками різних напрямів, використання їх в сучасній політичній та ідеологічній боротьбі. Невирішеність радянської історіографічною практикою питань методології, завдає шкоди не лише дальшому розвитку досліджень з історії партизанського руху, а й використовується буржуазними суспільствознавцями з метою фальсифікації боротьби радянських людей у ворожому тилу.

Так, буржуазні суспільствознавці вже протягом багатьох років активно виступають з проблем боротьби радянських людей у ворожому тилу в роки Великої Вітчизняної війни, грубо фальсифікуючи такі важливі і гострі питання народної війни з гітлерівськими загарбниками, як її джерела і зміст, хід і розвиток, політичні і воєнні результати, перш за все — роль Комуністичної партії як організатора і натхненника радянського партизанського руху.

Все це ще раз підтверджує необхідність постійної боротьби з буржуазними концепціями, створення глибоких узагальнюючих і конкретних досліджень, які б у повній мірі розкривали джерела, характер, зміст і багатство форм партизанської боротьби, показували перевагу марксистсько-ленінської методології над буржуазними соціологічними теоріями і методами дослідження, для яких характерний позаісторичний підхід до оцінки суспільних явищ, вигадки і надуманість висновків і концепцій, проникнутих антикомунізмом і антирадянщиною.

Історія радянського партизанського руху, як складова проблема історії Великої Вітчизняної війни, є важливим об'єктом історичного дослідження. Дальші його успіхи нерозривно зв'язані з розробкою проблем марксистсько-ленінської методології в конкретному аспекті, спрямованому на саму історію партизанської боротьби.

У даній статті зроблено спробу розглянути лише окремі питання цих проблем. Сформувати всю їх сукупність — завдання радянських істориків.

Повідомлення

Вплив Великого Жовтня на розвиток революційної боротьби в інших країнах

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І РЕВОЛЮЦІЙНА БОРОТЬБА В УГОРЩИНІ
(1917—1919 рр.)

М. В. ТРОЯН (Мукачеве), І. Г. ШЕРШУН (Мукачеве)

У жовтні 1917 р. «героїчний пролетаріат Росії під керівництвом партії більшовиків на чолі з Володимиром Іллічем Леніним піднявся на рішучий штурм буржуазно-поміщицького ладу і розтрощив його. Вперше в історії боротьба трудящих проти експлуатації, соціального і національного гніту завершилась їх повною перемогою»¹. Великий Жовтень відкрив нову епоху — епоху переходу людства від капіталізму до соціалізму, вказав усім народам планети шлях боротьби за їх соціальне і національне визволення. Жовтнева революція справила величезний вплив на розвиток революційного та національно-визвольного рухів у різних куточках земної кулі. Щодо цього В. І. Ленін писав: «...Всі основні і багато які другорядні риси нашої революції мають міжнародне значення в розумінні впливу її на всі країни»².

Ідеї Великого Жовтня знайшли сприятливий ґрунт і в Угорщині, яка, за словами В. І. Леніна, була «...найближча до Росії не тільки географічно, але й всесиллям поміщиків-реакціонерів, які зберегли від середньовіччя гігантські кількості землі»³. Напередодні першої світової війни в Угорщині — на той час переважно аграрній країні — швидко розвивалися капіталістичні відносини в промисловості, порівняно високого ступеня досягла її концентрація. У країні формувався робітничий клас. Зокрема, в Будапешті його чисельність досягала 123 тис. чол. Розвиток капіталізму в сільському господарстві йшов «пруським» шляхом. Підприємці і власники латифундій нещадно експлуатували трудящих. Жорстокі капіталістичні і напівфеодальні форми експлуатації, які тісно перепліталися між собою, доповнювалися нестерпним політичним і національним гнобленням. Імперіалістична буржуазія та великі поміщики Австро-Угорської монархії з метою зміцнення габсбурзького режиму докладали чимало зусиль до збереження феодальних пережитків як в економіці, так і в політичному житті країни. Австро-Угорщина на початку ХХ ст. залишалася однією з найреакційніших держав Європи.

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії була важливим стимулом для піднесення національно-визвольної та антивоєнної боротьби народів Європи, адже повалення царського самодержавства передвіщало неминучий крах і Австро-Угорської монархії, в якій на той час надзвичайно загострилася обстановка, назрівала

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 3.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 363.

революційна ситуація. Народні маси Угорщини із захопленням зустріли звістку про перемогу в Росії соціалістичної революції і посилили боротьбу проти гнобителів, за своє соціальне і національне визволення. На порядок денний були поставлені завдання буржуазно-демократичної революції: повалення Габсбурзької монархії, експропріація поміщицьких латифундій та забезпечення права націй на самовизначення. Водночас народні маси активно виступали за припинення імперіалістичної війни і встановлення справедливого миру.

Ленінський декрет про мир палко вітали трудящі Угорщини. 25 листопада 1917 р. під тиском народних мас, насамперед пролетаріату, реформістське керівництво Угорської соціал-демократичної партії було змушене організувати в міському парку Будапешта мітинг, у якому взяло участь понад 100 тис. робітників столиці та її околиць. Згодом відбулася грандіозна маніфестація під лозунгами: «Загальний страйк» «Хай живе соціалістична революція!», «Нехай угорський пролетаріат вчиться у російського!», «Йти російським шляхом!»⁴. На початку грудня 1917 р. в ряді промислових центрів країни — Мішкольці, Сегеді, Братіславі, Дебрецені, Печі, Темешварі, Кошицях, Араді та ін. були проведені збори, мітинги і демонстрації, учасники яких скандували: «Геть війну!», «Ми хочемо миру!», «Хай угорський робітничий клас вчиться у росіян!», «Підемо шляхом росіян!»⁵ Ці виступи свідчили про готовність революційних сил активно боротися за втілення в життя ідеалів Великого Жовтня.

Велика Жовтнева соціалістична революція сприяла й полівиінню Угорської соціал-демократичної партії. Члени її лівого крила, очолюваного Белою Ваго, Белою Санто, Єне Ландлером, Єне Гамбургером та іншими, роз'яснювали населенню значення подій, що відбувалися в Радянській Росії. Активізувала діяльність і нелегальна організація революційних соціалістів (антимілітаристів), до якої входили Отто Корвін, Імре Шаллаї та інші. Вони розповідали трудящим про миролюбну зовнішню політику уряду робітників і селян, викривали антинародну, імперіалістичну суть першої світової війни.

Виявом інтернаціональної солідарності робітничого класу Угорщини з російськими трудящими був січневий політичний страйк 1918 р. робітників Будапешта, оголошений разом з пролетарями Австрії і Південної Німеччини на знак протесту проти провокаційної заяви німецького представника генерала Гофмана на мирних переговорах у Бресті. Вони вимагали негайно укласти демократичний мир без анексій і контрибуцій та припинити наступ німецьких військ на Східному фронті⁶.

Страйкарів підтримали трудящі Дьєра, Сегеда, Печа, Мішкольця, Дебрецена, Коложвара, Копошвара, Сольнока, Цегледа, Мукачєвого, Берегового та інших міст. Загалом у цьому страйку, який мав яскраво виражений політичний характер і виник всупереч волі реформістського керівництва соціал-демократичної партії, взяло участь понад 300 тис. робітників Угорщини⁷. В деяких промислових центрах країни, зокрема в Надьканіжі і Сегеді, створювалися перші робітничі Ради.

Налякані розмахом січневого політичного страйку, правлячі кола Австро-Угорщини вжили термінових заходів до його придушення. На

⁴ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (далі — MMTV Dokumentumai), 5. köt., Budapest, 1956, стор. 25—28.

⁵ "Népszava", 6 грудня 1917 р.

⁶ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, 2. köt., Budapest, 1954, стор. 16—19.

⁷ Nevelő Irén. Néhány adat az 1918. januári tömegsztrájk történetéhez. — "Párttörténeti Közlemények", 1958, № 2, стор. 117—118.

допомогу поліцейським і жандармам з Австрії в Будапешт було перекинуто військові частини. На околицях Будапешта відбулися сутички між робітниками та військами⁸.

Незважаючи на короточасність (14—20 січня 1918 р.), загальний політичний страйк став, по суті, передднем буржуазно-демократичної революції в Австро-Угорщині. Про нього В. І. Ленін говорив: «Нехай навіть хижакам удасться спинити на якийсь час рух, але припинити зовсім його не можна, — він непереможний»⁹. Наступні події підтвердили правильність цих пророчих слів. Боротьба в Угорщині наростала.

Виступи угорського пролетаріату тісно перепліталися з селянським рухом, який у лютому — березні 1918 р. охопив значну територію країни. Коли безземельні і малоземельні селяни узнали, що в Росії землю безплатно одержали ті, хто її обробляв, вони почали захоплювати поміщицькі землі, громити маєтки великих землевласників, відбирати у них хліб та продовольство, яке розподіляли між голодуючими.

Заворушення відбувалися також в армії і на флоті. Зокрема, у січні 1918 р. вони мали місце на кораблях австро-угорського флоту, які стояли в Пулі і Трієсті. 1 лютого 1918 р. вибухнуло велике повстання матросів у Каторо. В ньому взяли участь понад 6 тис. чол. різних національностей. На 42 військових кораблях було піднято червоні прапори, обрано центральну матроську Раду, до складу якої ввійшли: соціал-демократ чех Франтішек Раш, далматинець Мате Брничевич, серб Єрко Шишгорич, українці із Закарпаття Антон Грабар, в минулому робітник-будівельник, та інші¹⁰. Учасником повстання був також уроженець Закарпаття Микола Сидоряк, згодом комуніст, член ЦК Компартії Чехословаччини. Метою цього виступу, за словами його керівника Ф. Раша, було «встановлення в Австро-Угорщині Радянської влади за прикладом Росії»¹¹.

Незважаючи на те, що вже 3 лютого 1918 р. урядові війська придушили повстання, його керівників розстріляли, а інших учасників передали до військово-польового суду, перший великий виступ в австро-угорському флоті свідчив про проникнення революційних ідей в головну опору панівних класів — армію і флот.

У розгортанні революційно-визвольної боротьби трудящих Угорщини значну роль відіграли колишні військовополонені австро-угорської армії, які ще під час перебування в Росії створили марксистські гуртки. Після повернення на батьківщину вони стали полум'яними агітаторами, роз'яснюючи народним масам необхідність боротьби проти гнобителів. Щодо цього В. І. Ленін зауважував: «Сотні тисяч військовополонених з армій, що їх імперіалісти будували виключно в своїх цілях, пересунувшись в Угорщину, в Німеччину, в Австрію, створили те, що бацили більшовизму захопили ці країни цілком»¹². Щоб запобігти поширенню революційних ідей, правлячі кола Австро-Угорщини змушені були розробити цілу систему заходів, однак вони не досягли своєї мети.

На початку 1918 р. зросла кількість солдат-дезертирів. Лише в першому кварталі 1918 р. їх налічувалося у країні понад 44 тис.¹³ Незва-

⁸ А. И. Пушкаш. Подъем революционного рабочего движения в Венгрии (ноябрь 1917 — март 1919 г.). — Революционное движение и строительство социализма в Венгрии, М., 1963, стор. 148.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 268.

¹⁰ Eva Priester. A cattarói tengerészek. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értésítője, 2. sz., Budapest, 1955, стор. 102; MMTV Dokumentumai, 5. köt., стор. 86.

¹¹ «Известия», 18 квітня 1967 р.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 145.

¹³ Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1918, 15a, 7844, 14652.

жаючи на введення 20 березня 1918 р. надзвичайного становища, число дезертирів не зменшувалося.

Хоча уряд заборонив проводити першотравневі демонстрації, у цей день сотні тисяч людей вийшли на вулиці Будапешта, Дебрецена, Мішкольца, Надьварода, Діюшдьєра, Шалготоряна та інших промислових центрів Угорщини, а також національних окраїн імперії — Словаччини, Закарпаття, Хорватії, Словенії, Боснії, Герцеговини. Вони вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, виступали проти імперіалістичної війни. Демонстранти несли транспаранти з лозунгами: «Самовизначення націй!», «Загальне роззброєння — загальний мир!», «Землю — народу, заводи — робітникам!»

Реакція посилено готувалася до боротьби з революційним рухом, що наростає. Проводилися масові арешти. В умовах жорстокої реакції 20 червня 1918 р. розпочали страйк робітники ливарного цеху Будапештського паровозобудівного заводу, кривава розправа над якими стала поштовхом до загального політичного страйку. В ньому взяли участь понад 500 тис. робітників¹⁴. Цим страйком керували ліві соціал-демократи на чолі з Єне Ландлером. Незважаючи на поразку внаслідок зрадницької політики керівництва угорської соціал-демократії, червневий політичний страйк, основними вимогами учасників якого були повалення монархічного уряду та укладення мирного договору, відіграв важливу роль — став другою генеральною репетицією угорської буржуазно-демократичної революції, безпосереднім провісником остаточного краху Австро-Угорської монархії.

Влітку 1918 р. криза габсбурзької монархії настільки загострилася, що врятувати стару імперію було вже неможливо. «Всі ознаки вказують на те, — зазначав В. І. Ленін, — що Австрія і Італія переживають переддень революції, розклад старого ладу в цих країнах іде швидкими кроками»¹⁵. На той час в Угорщині існували як об'єктивні (поразка держав Антанти на фронтах, господарська розруха і дальші погіршення становища трудящих, наростання боротьби народних мас, «криза верхів»), так і суб'єктивні фактори (здатність революційних сил вести активні дії) революційної ситуації. Становище ускладнювалося зростанням у країні національно-визвольного руху.

Наприкінці жовтня 1918 р. багатонаціональна Австро-Угорська монархія розпалася. У ніч з 30 на 31 жовтня 1918 р. в результаті збройного повстання робітників, трудового селянства і революційних солдатів, серед яких були й колишні військовополонені, що повернулися з Радянської Росії, очолюваного лівими соціалістами, в Угорщині перемогла буржуазно-демократична революція. Її рушійною силою став робітничий клас, який повів за собою селянство та демократично настроєні дрібнобуржуазні верстви міста, а гегемоном — пролетаріат столиці та її околиць. Значну роль у революції відіграла соціал-демократична партія, незважаючи на те, що її керівники перебували на реформістських позиціях. Таким чином, через 12 місяців після штурму Зимового палацу угорські трудящі, натхненні прикладом російських робітників, селян і солдатів, скинули габсбурзьку династію.

Історичне значення буржуазно-демократичної революції в Угорщині полягало в тому, що після 392-річного австрійського панування угорський народ добився національної незалежності своєї країни, деяких буржуазно-демократичних свобод, припинення війни. Революція також підірвала певною мірою позиції найбільш реакційного класу — поміщиків.

¹⁴ "Párttörténeti Közlemények", 1965, № 1.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 72.

Однак у силу ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів владу в Угорщині захопила ліберальна буржуазія, яка разом з лідерами соціал-демократії створила коаліційний уряд на чолі з графом М. Каролі і лише під тиском народних мас проголосила Угорщину республікою, яка, проте, за своєю суттю була буржуазною. Створилася саме така ситуація, про яку В. І. Ленін писав у праці «Пролетаріат бореться, буржуазія крадеться до влади»: «Про революційний народ іноді доводиться сказати, як говорили римляни про Аннібала: ти вмієш перемогати, але не вмієш користатися з перемоги!»¹⁶

Отже, буржуазно-демократична революція в Угорщині не принесла народним масам справжнього соціального, економічного та політичного визволення. Основні знаряддя і засоби виробництва продовжували залишатися в руках поміщиків і буржуазії. Не було запроваджено 8-годинного робочого дня, за який робітники боролися протягом багатьох років, та задоволено ряд інших вимог трудящих. Не було розв'язане й одне з головних питань революції — аграрне, оскільки, як і раніше, існували великі земельні латифундії. Хоч угорський народ добився національної незалежності, буржуазно-демократичний уряд не надав румунській та слов'янським національностям країни права на самовизначення. Монархічний державний апарат був збережений. Буржуазно-демократичний уряд М. Каролі намагався зупинити революцію на півдорозі та зміцнити буржуазний лад. Але зробити цього йому не вдалося.

Велику допомогу угорським революціонерам у справі згуртування їх лав подала перша в світі соціалістична держава — Радянська Росія. Вже на початку листопада 1918 р. Радянський уряд та ВЦВК надіслали угорському урядові телеграму за підписом В. І. Леніна та Я. М. Свердлов, в якій вітали перемогу угорської революції і висловлювали впевненість, що «робітники, солдати і селяни Угорщини не для того визволились від віденської бюрократії і віденського капіталізму, щоб дозволити експлуатувати себе угорським поміщикам, банкірам і капіталістам»¹⁷. У телеграмі вказувався шлях повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату.

Становище, яке створилося в країні у середині листопада 1918 р., вимагало якнайшвидшого організаційного оформлення революційної марксистської партії. Виступаючи на урочистому пленумі ЦК УСРП, присвяченому 50-річчю Компартії Угорщини, Перший секретар ЦК УСРП Я. Кадар зазначав: «Буржуазно-демократична революція перемогла, однак вимоги народу могла задовольнити лише соціалістична революція. А для цього потрібна була політична сила, здатна керувати боротьбою робітничого класу і мас, сила, яка покаже шлях до визволення»¹⁸. До осені 1918 р. із Радянської Росії на батьківщину повернулася група колишніх військовополонених, які в Країні Рад стали комуністами, утворивши 24 березня 1918 р. в Москві під керівництвом видатного діяча робітничого руху Бели Куна угорську групу РКП(б) — першу угорську комуністичну організацію. Вони й виступили ініціаторами створення марксистсько-ленінської революційної партії.

24 листопада 1918 р. в Будапешті на квартирі уродженця с. Великий Бичків Равіцького району, що на Закарпатті, Йозефа Келена була проведена установча конференція, в роботі якої взяли участь близько 40 чол.¹⁹ Обговоривши становище в країні, вони одностайно прийняли

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 148.

¹⁷ Під прапором Жовтня. Документи й матеріали, Львів, 1957, стор. 98.

¹⁸ "Népszabadság", 24 грудня 1968 р.

¹⁹ "Acta Historica", 1960, № 3—4, стор. 348.

рішення про створення Комуністичної партії Угорщини і обрали її Центральний Комітет у складі 15 чол.: Бела Кун, Карой Вантуш, Ференц Янчик, Ерне Пош, Йозеф Рабинович, Ерне Сайдлер, Бела Ваго, Янош Гірошик, Ене Ласло, Ласло Рудаш, Бела Санто, Реже Фідлер, Еде Хлепко, Отто Корвін і Йозеф Мікулік²⁰. Головою ЦК партії був обраний Бела Кун. На початку січня 1919 р. до складу ЦК Компартії Угорщини кооптовано Тібора Самуелі, який тоді повернувся з Радянської Росії.

Створення Комуністичної партії Угорщини було знаменною віхою в історії боротьби угорського робітничого руху і всього угорського народу. «Створення комуністичної партії,— підкреслювалося в Тезах ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії, присвячених 40-річчю Компартії Угорщини, — поклало початок *новому етапові* в історії угорського робітничого руху і угорського народу: на полі бою з'явився *організований революційний повзброєний загін пролетаріату*, який, будучи озброєний ідеями марксизму-ленінізму, повів робітничий клас у бій за соціалістичну революцію»²¹. Разом з тим це було ще одним свідченням впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Угорщину.

Молода Комуністична партія розгорнула наполегливу боротьбу за завоювання на свою сторону широких народних мас, за підготовку збройного повстання і встановлення в країні влади трудящих, за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Бела Кун зазначав, що Комуністична партія Угорщини «з першого дня своєї діяльності так ясно і гостро поставила питання про Радянську владу і збройне повстання проти буржуазної держави, як жодна інша комуністична партія, крім РКП(б). У повсякденній агітації Комуністична партія Угорщини висувала лозунги роззброєння буржуазії і підготовки збройного повстання»²².

Комуністична партія постійно дбала про розширення своїх лав, зростання кількості первинних організацій. У грудні 1918 р. такі організації були створені на ряді промислових підприємств Будапешта та його околиць, зокрема на паровозобудівному, вагонобудівному, кораблебудівному, авіаційному заводах, заводі Ліптака та ін. Вони почали діяти і в провінціальних містах — Шалготоряні, Сегеді, Уйгелі, Сольноку, Ниредьгазі, Дебрецені, Мукачевому, Сарваші та ін.²³ 5 січня 1919 р. Бела Кун писав В. І. Леніну: «Становище у нас дуже добре. Наша партія день у день зростає... Ми робимо все можливе для того, щоб робітники взяли владу в свої руки»²⁴.

Основними гаслами Компартії у той час були: створення Радянської республіки, встановлення диктатури пролетаріату, експропріація капіталістів і поміщиків та запровадження соціалістичного виробництва; союз з Радянською Росією²⁵. Ідеї дружби і співробітництва з Радянською Росією, які відповідали національним інтересам угорського народу, знайшли широкий відгук серед трудящих Угорщини. Це змушені були визнати навіть праві соціал-демократи. Один з них згодом писав: «Ідея угорсько-російського союзу швидко оволоділа масами. Ці

²⁰ A magyar forradalmi munkásmozgalom története, 1. köt., Budapest, 1966, стор. 178.

²¹ «Новая и новейшая история». 1959, № 1, стор. 154.

²² Бела Кун. О Венгерской Советской Республике (Избранные статьи и речи), М., 1966, стор. 521.

²³ MMTV Dokumentumai, 5. köt., стор. 352—356.

²⁴ Kun Béla. Válogatott írások és beszédek, 1. köt., Budapest, 1966, стор. 188.

²⁵ Halász Sándor. Adatok a szovjet-magyar kapcsolatok történetéhez 1917—1919.— «Századok», 1967, № 5, стор. 996.

лозунги сприймали всі. Вони свідчили про розгортання національного руху за створення Угорської Радянської республіки у союзі з Росією»²⁶.

Комуністична партія Угорщини поставила стратегічне завдання — завоювати на свій бік більшість промислового пролетаріату, найбіднішого селянства і армії. Отже, вона вживала заходів до створення необхідних передумов для переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Але водночас Компартії доводилося вести наполегливу боротьбу проти реформістського керівництва угорської соціал-демократії, яке намагалося використати професійні спілки — прогресивні організації робітничого класу — у своїх угодовських цілях.

В умовах Угорщини дуже важливе значення мало правильне розв'язання національного питання. Буржуазно-демократичний уряд лише декларував право народів на самовизначення, а насправді намагався зберегти «велику» Угорщину. Для цього він планував створити з допомогою Антанти дунайську конфедерацію на чолі з угорською буржуазією. Компартія ж, керуючись марксистсько-ленінським ученням з національного питання і використовуючи досвід РКП(б) та уряду Російської Радянської Республіки, різко засуджувала шовіністичний лозунг територіальної недоторканості «великої» Угорщини, виступала за право неугорських націй на самовизначення і возз'єднання із сусідніми державами²⁷. На початку червня 1919 р. Бела Кун у телеграмі наркому закордонних справ Радянської Росії Г. В. Чичеріну писав: «Наша національна політика — ленінська»²⁸.

Як відомо, в ході буржуазно-демократичної революції в Угорщині виникло багато переважно революційних національних Рад, що переконливо свідчило про популярність Радянської влади серед широких народних мас. Однак, поряд із створенням революційних Рад, виникали й такі, які очолювали представники ліберальної буржуазії, соціал-демократії, духівництва, а також куркулі. Експлуаторські елементи використовували подібні «ради» для дискредитації цих органів боротьби за встановлення диктатури пролетаріату в очах трудящих. Компартія у своїх програмних документах показувала справжню суть таких «рад», антинародну діяльність у них експлуаторських класів.

Авторитет Компартії, у здійсненні програми якої були заінтересовані всі трудящі, швидко зростав. Водночас політика буржуазно-демократичного уряду не задовольняла не лише народні маси, але й крайні праві буржуазно-поміщицькі елементи, які почали створювати різні контрреволюційні організації з метою відновлення монархії. Однак власті вживали репресивних заходів тільки проти революційних сил, очолюваних комуністами. Так, 20 лютого 1919 р. представники влади разом з правими соціал-демократами спровокували криваву сутичку під час мирної демонстрації безробітних у Будапешті, внаслідок чого кілька чоловік було вбито і поранено. Скориставшись цим, уряд негайно прийняв рішення про арешт керівних діячів Компартії Угорщини²⁹. За ґрати потрапили майже всі члени ЦК Компартії, у тому числі й Бела Кун, та багато рядових комуністів³⁰.

Отже, замість вжиття рішучих заходів проти контрреволюційних елементів, які активізували діяльність, угорський «народний» уряд, на-

²⁶ Weltner Jakab. Forradalom, bolsevizmus, emigráció, Budapest, 1929, стор. 140—141.

²⁷ A magyar forradalmi munkásmozgalom története, стор. 179; История Венгрии, т. 3, М., 1972, стор. 114; М. В. Троян. Національна політика Угорської Радянської Республіки 1919 р.—Матеріали XXI наукової конференції УЖДУ, К., 1967, стор. 117—128.

²⁸ MMTV Dokumentumai, 6a köt., Budapest, 1959, стор. 697.

²⁹ «Párttörténeti Közlemények», 1965, № 2, стор. 169—173.

³⁰ A Pártintézet Archivuma, Budapest (далі — PI Archivum), A I, 3/4.

магаючись зміцнити своє становище, спрямував основне вістря боротьби проти робітничого класу та його авангарду — Комуністичної партії. Але це не могло зменшити розмаху революційного руху, який, навпаки, дедалі зростав. Почав діяти новий, підпільний ЦК Компартії. Його очолили Тібор Самуелі, Карой Вантуш та Ерне Пор, яким вдалося уникнути арешту. Хоч Компартія перебувала на напівлегальному становищі, вона видавала велику кількість листівок, в яких викривала зрадницьку політику буржуазного уряду, вказуючи, що в даний момент є тільки один вихід: повалити владу буржуазії і встановити диктатуру пролетаріату³¹. Її підтримала більшість робітничого класу, трудового селянства, солдатів, частина дрібної буржуазії, молоді та передової інтелігенції.

У березні 1919 р. в Угорщині створилася революційна ситуація, коли «верхи не могли», а «низи не хотіли» жити по-старому. 16 березня 1919 р. Комуністична партія звернулася з відозвою до трудящих, у якій закликала пролетаріат визволити ув'язнених комуністів і висунула лозунг «Хай живе Радянська Республіка!» 20 березня робітничий клас Будапешта почав озброюватися, щоб повалити ненависний буржуазний уряд³².

Безвихідне становище буржуазно-демократичного уряду, який уже фактично втратив владу, ще більше ускладнилося після одержання ним так званої ноти Антанти, врученої 20 березня 1919 р. керівником військової місії в Будапешті Віксом. Країни Антанти вимагали, щоб протягом 24 годин була дана згода уряду на евакуацію угорських військ із значної частини території країни³³. М. Кароль та інші члени коаліційного уряду побоялись прийняти цей ультиматум і пішли у відставку. Щодо цього В. І. Ленін зазначав: «Коли англійські і французькі імперіалісти поставили нечувані вимоги угорським капіталістам, останні сказали: «Ми воювати не можемо. За нами народ не піде, але ми, як угорські патріоти, хочемо дати відсіч. Яка ж влада повинна бути? — Влада Рад»³⁴.

Угорські соціал-демократи, зважаючи на великий авторитет Компартії серед трудящих, не наважилися взяти владу в свої руки без згоди та участі в майбутньому уряді комуністів. Керівництво соціал-демократів послало в пересильну тюрму, до ув'язнених комуністів, делегацію для ведення з ними переговорів про створення коаліційного уряду. 21 березня 1919 р. між керівниками Комуністичної та соціал-демократичної партій була укладена угода про їх об'єднання на комуністичній програмі³⁵. Приймаючи пропозиції соціал-демократів, комуністи ставили мету згуртувати ряди робітничого класу для боротьби за перемогу соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату. Хоч об'єднання робітничих партій у цілому було правильним кроком, але проводилося воно не зовсім послідовно: відбулося механічне злиття Комуністичної партії, в якій налічувалося 30 тис. членів, з численною соціал-демократичною партією (700 тис. членів), очолюваною центристами і правими соціал-демократами. У зв'язку з тим, що в об'єднаній партії було багато реформістів, які, за словами В. І. Леніна, «...не прсводили в життя політики, відповідної диктатурі пролетаріату, а вагалися, малодушничали, забігали до буржуазії, почасті прямо саботу-

³¹ Там же, Rőpiratgyűtemény, 11, 12, 1919, 1027.

³² Там же, 11, 12, 1919, 1041.

³³ "Alkotmány", 22 березня 1919 р.

³⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 253.

³⁵ MMTV Dokumentumai, 5. köt., стор. 688—689; див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 373.

вали пролетарську революцію і зраджували її»³⁶, її не можна назвати авангардом угорського пролетаріату.

Ще до підписання угоди про об'єднання двох партій, в першій половині дня 21 березня 1919 р. робітники великих промислових підприємств столиці та її околиць і солдати вийшли на вулиці Будапешта з транспарантами: «Хай живе диктатура пролетаріату!». Вони швидко зайняли всі найважливіші урядові і господарські установи.

Увечері того ж дня розширене керівництво соціал-демократичної партії і Будапештська робітнича Рада схвалили угоду про об'єднання двох партій та проголосили Угорщину Радянською республікою³⁷. Керівники Компартії на чолі з Белою Куном прибули на це історичне засідання безпосередньо з тюрми. До уряду, головою якого став центрист Шандор Гарбаї, а народним комісаром закордонних справ — Бела Кун (пізніше він фактично очолював уряд), ввійшли комуністи та соціал-демократи.

Таким чином, 21 березня 1919 р. в Угорщині перемогла соціалістична революція. Причому сталося це не в результаті збройного повстання, яке назрівало, а мирним шляхом. Це мало велике значення для теорії і практики міжнародного робітничого руху. В. І. Ленін указував, що «в Угорщині революція відбулася надзвичайно оригінально»³⁸.

22 березня Революційна урядова Рада (уряд) Угорської Радянської республіки звернулася по радіо з відозвою «До всіх!», в якій повідомляла про встановлення в Угорщині Радянської влади і закликала пролетарів усіх країн підтримати угорську пролетарську революцію³⁹. Того ж дня урядові Угорської Радянської республіки була надіслана така вітальна телеграма: «VIII з'їзд Російської комуністичної партії шле палкий привіт Угорській Радянській республіці. Наш з'їзд переконаний у тому, що недалекий той час, коли в усьому світі переможе комунізм. Робітничий клас Росії всіма силами поспішає до вас на допомогу»⁴⁰.

Пролетарська революція переможно крокувала по країні. Трудящі міст і сіл, у тому числі й інших національностей — українці, словаки, серби та ін., які справедливо вважали, що нова влада визволить їх від соціального і національного гноблення, палко вітали утворення Угорської Радянської республіки і створювали Ради. Протягом кількох днів Радянська влада була встановлена в усій Угорщині та на Закарпатті.

Угорський Радянський уряд розпочав свою діяльність із створення органів диктатури пролетаріату, які замінили буржуазні інститути. 2 квітня 1919 р. була опублікована тимчасова Конституція, за якою державна влада в центрі країни належала Всеугорському з'їздові Рад, а на місцях — жупним, районним, міським та сільським Радам робітників, солдатів та селян. Конституція встановила загальне і рівне виборче право для трудящих, які досягли 18 років без різниці у статі, національності, релігійних поглядах⁴¹. Одночасно був прийнятий декрет про проведення 7—12 квітня виборів до сільських, міських, районних і жупних Рад і про I Всеугорський з'їзд Рад. Це був перший в історії Угорщини справді демократичний виборчий закон, покликаний зміцнити владу трудящих. Майже у всіх містах і селах вибори до Рад проходили при величезній активності та одностайності народних мас. Більшість гро-

³⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 126.

³⁷ Dokumentumok..., 2. köt., стор. 120—121.

³⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 252.

³⁹ Під прапором Великого Жовтня. Збірник документів. Ужгород, 1959, стор. 15—17.

⁴⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 181.

⁴¹ MMTV Dokumentumai, 6a köt., стор. 100—103.

мадян — понад 2 250 тис. чол. — проголосувала за прогресивних кандидатів у депутати місцевих та верховного органів влади, за Радянську владу⁴². До Рад, виконкомів та директоріумів були обрані найсвідоміші робітники, селяни і представники передової інтелігенції, які з честю виправдали виявлене їм довір'я.

Велике значення мало створення революційних збройних сил. Стара армія була розпущена, і вже 24 березня Революційна урядова Рада видала декрет про створення угорської Червоної Армії⁴³. Робітники і селяни охоче вступали до Червоної Армії, щоб із зброєю в руках захищати завоювання соціалістичної революції. На початку квітня в ній налічувалося 20 тис. військовослужбовців, а 16 квітня — вже 53 тис.⁴⁴ Були організовані інтернаціональні полки, запасні робітничі батальйони.

Розпустивши поліцію і жандармерію, Радянська влада приступила до створення нових органів «збереження внутрішнього порядку». Постановою Народного комісаріату внутрішніх справ від 26 березня 1919 р. створювалася Червона міліція⁴⁵. Для зміцнення революційного порядку та знешкодження контрреволюційних елементів багато зробили збройні загони так званого війська особливого призначення та політичний розвідувальний відділ Народного комісаріату внутрішніх справ.

Вже в перші дні існування Радянської влади замість старих буржуазних судів були створені нові революційні. 25 березня видано декрет про створення надзвичайних судів — революційних трибуналів⁴⁶. Всього на території Угорської Радянської республіки їх діяло 65. До речі, у цей період кількість кримінальних злочинів значно скоротилася.

Революційні перетворення, здійснені робітничим класом і трудовим селянством Угорщини в Радах, армії та органах юстиції, відіграли велику роль у зміцненні диктатури пролетаріату. Врахувавши досвід Паризької комуні і особливо Великої Жовтневої соціалістичної революції, уряд Угорської Радянської республіки успішно втілював у життя марксистсько-ленінське вчення про пролетарську державу.

За порівняно короткий строк Радянський уряд Угорщини здійснив глибокий ряд глибоких соціалістичних перетворень в усіх галузях народного господарства. Зокрема, 26 березня 1919 р. він прийняв декрет про націоналізацію промислових і транспортних підприємств та шахт, в яких на 22 березня працювало 20 і більше робітників⁴⁷. Згідно з цим та іншими декретами про націоналізацію фінансових установ і торговельних закладів у країні було експропрійовано основні експлуататорські класи, закладено міцну базу соціалістичної перебудови всього народного господарства, значною мірою ліквідовано економічну розруху. В. І. Ленін зазначав, що «...угорська революція відразу, незвичайно швидко стала на комуністичні рейки»⁴⁸.

3 квітня 1919 р. Революційна урядова Рада видала декрет про націоналізацію поміщицьких землеволодінь розміром понад 100 гольдів⁴⁹. Таким чином, вперше в історії Угорщини було знищено поміщицьке землеволодіння, а також проголошено, що земля належить тим, хто на ній працює. Це був найреволюційніший захід у галузі аграрної політики відтоді, як у Радянській Росії багатомільйонна армія наймитів,

⁴² Hajdu Tibor. Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben, Budapest, 1958, стор. 172.

⁴³ MMTV Dokumentumai, 6a köt., стор. 30—32.

⁴⁴ Hadtörténeti Intézet Levéltára, Budapest. A Magyar Tanácsköztársaság, 6. dob.

⁴⁵ MMTV Dokumentumai, 6a köt., стор. 40.

⁴⁶ Там же, стор. 32.

⁴⁷ Там же, стор. 37.

⁴⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 227.

⁴⁹ MMTV Dokumentumai, 6a köt., стор. 114.

поденників, безземельних і малоземельних селян визволилася з-під гніту поміщиків і куркулів. Значна частина селянства Угорщини, головним чином біднота, на власному досвіді відчула допомогу Радянської влади. Щоправда, уряд не до кінця правильно провів аграрну реформу, намагаючись запровадити «негайний соціалізм», хоч у майбутньому планувалося наділити селян землею.

Вперше в історії Угорщини Радянська влада зробила трудовий народ господарем країни. Декрет про загальну трудову повинність і право на працю ліквідував експлуатацію людини людиною. Основна мета внутрішньої політики уряду полягала у підвищенні матеріального добробуту і культурного рівня робітничого класу й трудового селянства.

Соціалістична революція в Угорщині поклала початок і культурній революції. Радянська влада відкрила перед трудящими великі можливості для їх духовного розвитку, створила необхідні умови для активної участі у формуванні нової соціалістичної культури. Було зроблено перші кроки в справі соціалістичної перебудови системи народної освіти, вищої школи, літератури, мистецтва, фізичної культури.

Соціально-економічні і культурні перетворення в Радянській Угорщині були здійснені під керівництвом об'єднаної соціалістичної партії, яка, незважаючи на серйозні внутрішні протиріччя, «в період Угорської Радянської республіки... в основному виконала роль авангарду завдяки спільній праці і боротьбі комуністів та лівих соціалістів»⁵⁰. Комуністи були прикладом безмежної відданості справі соціалістичної революції.

Угорський Радянський уряд, дотримуючись програми Комуністичної партії, основаної на принципах пролетарського інтернаціоналізму, вперше в історії країни правильно розв'язав національне питання. Закарпаттю була надана крайова автономія⁵¹.

Встановлення Радянської влади в Угорщині було перемогою ідей Великого Жовтня. Водночас її уроки повністю спростовують наклепницькі твердження апологетів світової реакції і правих соціал-демократів, нібито Радянська влада є «чисто російським явищем» і не підходить для «цивілізованої Європи».

Однак недовго існувала Угорська Радянська республіка. 16 квітня 1919 р. зоройні сили боярської Румунії, а 27 квітня війська буржуазної Чехословаччини напали на неї. Розпочалася Вітчизняна війна угорського народу проти переважаючих сил міжнародної реакції. Незважаючи на героїчну боротьбу угорської Червоної Армії, 1 серпня 1919 р. міжнародному імперіалізму вдалося задусити молоду республіку. Щодо цього В. І. Ленін писав: «Всесвітньо-могутні розбійники імперіалізму (тобто буржуазні уряди Англії, Франції і т. д.), що оточували угорську Радянську республіку,... по-звірячому задушили її руками румунських катів»⁵².

Незважаючи на поразку Угорської Радянської республіки, В. І. Ленін оптимістично дивився в майбутнє, вірив, що «за першою загиблюю прийде переможна друга»⁵³. Наступні події підтвердили правильність пророчих слів Володимира Ілліча. Благородні ідеали, за які боролися трудящі Угорщини в 1917—1919 рр., здійснилися. Нині Угорщина разом з Радянським Союзом та іншими країнами соціалістичної співдружності

⁵⁰ Gábor Sándorné. A Kommunista Magyarországi Pártjának megalakulása. Az egyesült munkáspárt. In: Legűzheletlen éró, Budapest, 1968, стор. 39.

⁵¹ Докладніше про це див.: Б. Співак, М. Троян. 40 незабутніх днів (3 історії боротьби за владу Рад на Закарпатті в 1919 році), Ужгород, 1967.

⁵² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 126.

⁵³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 126.

вносить гідний вклад у будівництво соціалістичного і комуністичного суспільства.

Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв у промові 17 грудня 1976 р. в Кремлі з нагоди вручення йому найвищої нагороди УНР — ордена Прапора Угорської Народної Республіки — говорив: «Надихаючись благородними ідеями пролетарського інтернаціоналізму, радянські і угорські комуністи пронесли свій бойовий союз — цю неоціненну спадщину Жовтня і першої Радянської Угорської республіки — через усі труди і битви нашої бурхливої епохи. Спільно вони вписали чимало яскравих сторінок в історію світового революційного руху. Після розгрому фашизму і перемоги в Угорщині соціалістичної революції цей союз дістав, можна сказати, друге дихання і нову якість. Він став насущною справою обох наших народів і нині втілюється в незліченних проявах співробітництва і дружби наших соціалістичних держав»⁵⁴.

⁵⁴ «Радянська Україна», 18 грудня 1976 р.

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І ПІДНЕСЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ НА КУБІ

А. А. СТІЛКО (Київ)

Велика Жовтнева соціалістична революція була подією величезного міжнародного значення. «Вона дала могутні революційні імпульси всім загонам міжнародного робітничого руху, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — відкрила нові можливості і перспективи для розгортання національно-визвольної боротьби в колоніальних і напівколоніальних країнах. В центр усього суспільного життя сучасної епохи остаточно і безповоротно став робітничий клас»¹.

Під впливом Великого Жовтня на Кубі посилився робітничий і національно-визвольний рух. Довготривала боротьба проти іспанського колоніального гніту в ХІХ ст. не принесла трудящим острова сподіваної свободи. Під час іспано-американської війни 1898 р. Куба була окупована військами США. І хоч у 1902 р. країна стала формально незалежною, в політичному і економічному відношеннях її фактично підкорили США. Але кубинський народ продовжував національно-визвольну боротьбу. Перемога соціалістичної революції в Росії зміцнила віру трудящих Куби у торжество ідеалів свободи і незалежності, за які віддали своє життя Хосе Марті, Антоніо Масео та багато інших синів і дочок кубинського народу.

Значний вплив на зростання класової свідомості кубинських трудящих, їх соціально-політичної активності справили праці В. І. Леніна, його вчення про імперіалізм. «Воно вказувало шлях до розв'язання проблеми, — писав відомий кубинський громадський діяч, ветеран комуністичного руху Хуан Марінельо, — вказувало вихід, який до цього був невідомим. ...Ленінська ідея про можливість зміни економічної струк-

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 15.

тури суспільства лише при умові гегемонії пролетаріату завоювала свідомість найбільш чесних і благородних представників кубинського суспільства в другому десятилітті існування республіки. Зростала впевненість, що визволення неминуче, хоча шлях до нього ще довгий і важкий»².

Звістка про Жовтневе збройне повстання в Петрограді досягла Куби майже відразу після цієї історичної події і швидко поширилася серед усього трудового населення країни. Навіть урядова преса не могла применшити всієї значимості соціалістичної революції в Росії і сповіщала про неї майже без коментарів. Так, буржуазна газета «Діаріо де ла маріна» 9 листопада 1917 р. писала: «Більшовики захопили контроль у Петрограді і опублікували декларацію про негайне проголошення миру. Уряд Керенського повалено. Ленін, зустрінутий овацією робітників і солдатських депутатів, виклав три проблеми, які повинні розв'язати демократія Росії: а) негайне закінчення війни і пропозиція перемир'я; б) передача землі селянам; в) розв'язання проблем, пов'язаних з економічною розрухою»³. Згодом ця ж газета повідомила про склад уряду Радянської Росії, а також помістила коротку біографію Володимира Ілліча.

Однак слід відзначити, що в наступні місяці правдиву інформацію про розвиток революційних подій у Росії подавали трудящим Куби лише робітничі та інші прогресивні газети і бюлетені, зокрема «Віа лібре», «Луча де класес», «Вос ребельде» та ін. Що ж стосується буржуазних видань, то вони швидко включилися в загальноімперіалістичну кампанію фальсифікацій і наклепів на Радянську Росію, всіляко перекручували суть революційних подій, применшували їх історичне значення. Реакційна преса старанно «проціджувала» інформацію про результати перемоги Великого Жовтня, практично зовсім не повідомляла про тріумфальний хід Радянської влади, зображала більшовиків ворогами цивілізації і культури⁴.

Вже в перші місяці після перемоги пролетарської революції в Росії на Кубі почали широко розповсюджуватися твори класиків марксизму-ленінізму, а також повідомлення про прийняті Радянською владою декрети. Ідеї Великого Жовтня завойовували серця широких трудових верств кубинського населення. В країні почався рух солідарності з революційним пролетаріатом Радянської Росії. Так, наприкінці березня 1918 р. в одному з пролетарських районів Гавани робітники підняли червоний прапор і закликали трудящих вийти 1 Травня на масову демонстрацію солідарності з трудящими Країни Рад. У цей день робітники Гавани, Маріанао, Гуанабакоа, Сан-Антоніо-де-лос-Баньоса, Сантьяго-де-лас-Вегаса і Сантьяго-де-Куби припинили роботу і взяли участь у масових демонстраціях та мітингах солідарності. У Гавані, зокрема, робітники вийшли на вулиці з лозунгами «Хай живуть Ради!» У столичному театрі «Пайрет» було зачитано «Вітання народам Росії» від кубинських трудящих. «Вся трудова Куба,— сказав, виступаючи на мітингу, робітник-активіст Анхель Аріас,— підтримує робітничо-селянську Росію»⁵.

Влітку і восени 1918 р. рух солідарності кубинських трудящих з Радянською Росією продовжував наростати. Під час прем'єри антирадянської п'єси в одному з гаванських театрів глядачі висловлювали

² Хуан Маринельо. Великий Октябрь и Куба.— «Новая и новейшая история», 1966, № 5, стор. 71.

³ Цит. за: СССР и Латинская Америка. 1917—1967, М., 1967, стор. 58—59.

⁴ «Granpa». La Habana, 3 жовтня 1975 р.

⁵ СССР и Латинская Америка, стор. 61.

своє обурення її змістом і вигукували: «Хай живе Радянська революція!» Після вбивства поліцією в Гавані під час страйку робітника-активіста трудящі організували демонстрацію, що пройшла під лозунгом «Хай живуть Ради!» У жовтні 1918 р. в столиці було надруковано брошуру, в якій, зокрема, зазначалося: «Чути далеке відлуння подій, що відбуваються в Росії... Поле боротьби розширюється; відкриваються нові горизонти для робітничого класу, єдність якого дає прекрасні результати... Ми напередодні великих подій. Трудівник уже знайшов свій шлях і йде по ньому, сповнений оптимізму. Настав час його епохи. Потрібно використати момент. Вперед, завжди вперед!»⁶

Великого розмаху досягли страйкові битви пролетаріату країни, під час яких трудящі продовжували виявляти гарячу братерську солідарність з пролетаріатом молодшої республіки Рад, незважаючи на посилення репресій з боку властей. Так, ще в січні 1918 р. був заарештований і звинувачений у «пропаганді більшовизму» голова профспілки тютюнової промисловості Хосе Браво. У травні того ж року уряд заборонив проведення робітничих зборів. 4 листопада у відповідь на відмову адміністрації підвищити заробітну плату застрайкували докери гаванського порту. Коли делегація робітників на чолі з профспілковим активістом портовиків Хервасіо Сьеррою прибула в президентський палац для ведення переговорів, її членів було заарештовано і ув'язнено. Це викликало загальне обурення в країні. Побоюючись революційного повстання, власті викликали кілька американських військових кораблів. Готувалася висадка морської піхоти США. 12 листопада у Гавані почався загальний страйк. Наступного дня відбулася масова демонстрація протесту проти політики президента Менокалья. Демонстранти йшли з червоними прапорами і з лозунгами «Геть кубинського кайзера!» Відбулися збройні сутички між робітниками і поліцією, кілька чоловік було поранено. В столиці з'явилися барикади. Одностайність і організованість пролетаріату дала певні наслідки: власті змушені були піти на поступки. 18 листопада докерам підвищили заробітну плату, підприємці задовольнили і ряд інших вимог трудящих⁷.

У грудні 1918 р. вибухнув великий страйк залізничників, що охопив східні провінції країни від Санта-Клари до Сантьяго-де-Куби. Робітники вимагали від власника Центральної залізниці американського капіталіста Гудзона підвищення заробітної плати на 20% і визнання їхньої профспілки. Залізничників підтримали трудящі інших підприємств країни. Гудзон був змушений піти на поступки і підвищити заробітну плату, а також зменшити робочий день до 14 годин⁸.

Ще більшою інтенсивністю відзначався страйковий рух кубинських трудящих у 1919 р. Страйкували залізничники, телеграфісти, портовики, вантажники, робітники цукрових та тютюнових фабрик. Тільки в січні цього року відбулося понад 10 значних страйків у великих містах Куби. В березні 1919 р. почався загальний страйк гаванських робітників, який згодом перекинувся на Сьєнфугос і частково на Сантьяго-де-Кубу та Хібару. Наляканий новим масовим виступом трудящих, уряд викликав для придушення страйку американську морську піхоту. До Гавани прибуло 13 військових кораблів США. Та це не злякало робітників столиці. Страйк тривав майже два місяці. Об'єднаний комітет робітничих організацій Гавани у листівці-зверненні до народу

⁶ Цит. за: Л. Ю. Слезкин. История Кубинской Республики, М., 1966, стор. 157.

⁷ Серхно Агирре. Октябрьская революция и кубинский рабочий класс.— «Новая и новейшая история», 1967, № 5, стор. 46—47.

⁸ Л. Ю. Слезкин. Назв. праця, стор. 158.

Куби закликав: «Трудящі! Момент настав. Сподіваємося, що кожний виконає свій обов'язок солідарності... Хай живе єдність робітників! Хай живе страйк!»⁹

Виявом загальної солідарності трудящих Куби з пролетаріатом Радянської Росії було святкування Першого травня 1919 р. Демонстранти несли національні кубинські й червоні прапори. В столичному театрі «Альгамбра», зокрема, відбувся мітинг, на якому було прийнято рішення протестувати проти відправки військ інтервентів до Владивостока. Оратори, що виступали на мітингу, говорили про значення Великого Жовтня для визволення робітничого класу. Лунали вигуки «Хай живе більшовизм!»¹⁰.

Навесні і влітку 1919 р. в країні прокотилася нова хвиля страйків. Одним з найбільших був масовий виступ трудящих Гавани 23—25 травня. Уряд жорстко розправився із страйкарями. 34 чол. було заарештовано і звинувачено у «змові з метою підняти повстання і встановити Радянську республіку»¹¹. 30 травня почався судовий процес. Вся трудова Куба виступила на захист робітників. Був створений комітет солідарності з заарештованими. Стійка позиція пролетаріату країни примусила властей відступити. В липні 1919 р. робітників з-під арешту звільнили.

Друга половина 1919 р. характеризувалася дальшим загостренням класової боротьби на Кубі і зростанням руху солідарності з Радянською Росією. У серпні прогресивний діяч юрист Луїс А. Баральт прочитав у приміщенні Кубинського товариства міжнародного права публічну лекцію про міжнародне становище російської революції. Баральт відкрито засудив іноземну воєнну інтервенцію проти республіки Рад. У вересні страйкували портовики Кайбар'ена. 28 грудня відбулася масова демонстрація робітників Гавани, які вимагали на 50% знизити квартплату і ціни на товари першої необхідності. Поліція відкрила по демонстрантах вогонь, одного робітника було вбито. Похорони перетворилися у справжній мітинг, на якому лунали вигуки «Хай живуть Ради!»¹²

Велике значення для дальшого розвитку робітничого руху на Кубі мали такі визначні події в житті міжнародного пролетаріату, як створення Комуністичного Інтернаціоналу (1919 р.) та Профінтерну (1920 р.). Їх діяльність сприяла організаційному згуртуванню трудящих, посиленню боротьби проти антимарксистських тенденцій всередині робітничого руху країни.

У квітні 1920 р. в Гавані відбувся Національний робітничий конгрес, в якому взяли участь понад 200 представників кубинського пролетаріату. На конгресі обговорювався ряд організаційних питань, зокрема, було обрано організаційний комітет, який мав проводити роботу по створенню профспілкового центру робітників Куби. Делегати конгресу висловили протест проти намагань окремих реформістських елементів послати представників від Куби на Панамериканський конгрес профспілок, організатором якого була очолювана С. Гомперсом Американська федерація праці. Делегати одностайно схвалили рішення про налагодження тісних зв'язків з Латиноамериканським бюро III Інтернаціоналу. На конгресі було вирішено надіслати вітання в Москву — «Нашим братам, які в Росії встановили республіку Рад». В ньому, зокре-

⁹ А. М. Зорина. Великий Октябрь и рабочее движение на Кубе.— «Вопросы истории», 1967, № 9, стор. 87.

¹⁰ «Гранпа», 6 листопада 1976 р.

¹¹ Серхио Агирре. Назв. стаття, стор. 48.

¹² А. М. Зорина. Революционное движение на Кубе. 1917—1925 гг., М., 1971, стор. 38—39.

ма, зазначалося: «Червона Росія є променем світла, прикладом і стимулом для експлуатованих трудящих мас, які прагнуть до свого визволення і справедливості. Висловлюючи наші гарячі захоплення і симпатії, ми надсилаємо своїм російським братам свідчення нашої революційної солідарності»¹³. В приміщення, де проходив конгрес, вдерлася поліція, було заарештовано Антоніо Пенічета, Марселіно Салінаса та інших робітничих активістів. Їх звинуватили в розповсюдженні «підривного документа під назвою «ІІІ Інтернаціонал». На судовому процесі Пенічета і Салінаса було визнано «державними злочинцями» і засуджено до 90 днів тюремного ув'язнення¹⁴. Але ця чергова розправа не зламала бойового духу кубинського пролетаріату. Під час першотравневих демонстрацій у 1920 р. трудящі рішуче протестували проти реакційних дій правлячих кіл.

Наприкінці 1920 р. було створено Федерацію робітників Гавани, яку очолили діячі лівого крила кубинського пролетарського руху Хосе Пенья Вілабоа та Альфредо Лопес. Згодом ця організація об'єднала майже всі профспілкові центри столиці.

Навесні 1921 р. на Кубі відбулася подія, яка дуже занепокоїла властей. 25 квітня алькальд містечка Регли Антоніо Бош Мартінес офіційно оголосив 1 Травня неробочим днем «на знак поваги... до робітничого класу і на знак солідарності» з ним¹⁵. Робітники не працювали в цей день. 24 січня 1924 р., коли на Кубу дійшла сумна звістка про смерть вождя світового пролетаріату, Мартінес видав декрет, в якому назвав В. І. Леніна «великим громадянином світу», що заслужив «визнання всіх людей земної кулі». 27 січня відбувся траурний мітинг жителів Регли, на якому трудящі вшанували пам'ять В. І. Леніна двохвилинним мовчанням.

В революційному русі, крім робітників, брали участь широкі маси демократичної громадськості країни. Зокрема, в 20-х роках помітну роль у громадсько-політичному житті відігравали кубинські жінки. В листопаді 1921 р. кілька їх дрібних організацій об'єдналися в Національну федерацію жіночих асоціацій Куби. 1 квітня 1923 р. відбувся Перший національний конгрес кубинських жінок, рішення якого сприяли посиленню боротьби трудівниць за свої права.

Навесні того ж року почала діяти так звана «група мінористів», що об'єднувала революційно настроєну інтелігенцію. Її засновником був Рубен Мартінес Вільєна — видатний кубинський марксист і великий друг Радянського Союзу¹⁶.

На початку 20-х років значно активізувався рух прогресивного кубинського студентства, який очолив Хуліо Антоніо Мелья — активний пропагандист марксизму на Кубі. «Ми боремось за ленінізм, тобто за комунізм, — писав він, — бо пролетаріат уже став на цей шлях і факти підтверджують необхідність застосування комуністичного вчення до кожного соціального явища в Америці»¹⁷. Мелья був одним із засновників першої марксистської групи на Кубі — Комуністичного об'єднання Гавани, створеного 18 березня 1923 р. У жовтні того ж року він керував роботою Першого національного конгресу студентів, на якому були прийняті важливі рішення про необхідність посилення боротьби проти американського імперіалізму та його політики на Кубі. Делегати фо-

¹³ «Granma», 6 листопада 1976 р.

¹⁴ Там же.

¹⁵ «Литературная газета», 23 квітня 1960 р.

¹⁶ Про життя і діяльність Р. М. Вільєни докладніше див.: Російсько-кубинские и советско-кубинские связи XVIII—XX веков, М., 1975, стор. 171—202.

¹⁷ Lenin in Memoriam. 1870—1970, La Habana, 1970, стор. 8.

руму звернулися до правлячих кіл країни з вимогою «визнати Російську соціалістичну республіку»¹⁸.

Мелья організував також Народний університет ім. Хосе Марті, де революційно настроєні трудящі вивчали теорію марксизму-ленінізму. Він був засновником Антиімперіалістичної ліги та Антиклерикальної федерації Куби, активно боровся проти фашистської загрози в країні. Викриваючи профашистські погляди президента Мачадо, Мелья писав: «Мачадо — тропічний Муссоліні»¹⁹. У 1924 р., коли в гаванському порту стояло італійське військове судно, Мелья організував ряд демонстрацій протесту. На вимогу демонстрантів корабель змушений був залишити територіальні води Куби.

Помітну роль у піднесенні робітничого руху на Кубі відігравали робітники-іммігранти, зокрема з європейських країн. Так, у 1919 р. на Кубі проживало 339 082 переселенці, переважну більшість з яких — 245 644 чол. — становили іспанці²⁰. Не викликає сумніву, що вони також були джерелом інформації для трудових верств кубинського народу про революційний рух на батьківщині, про вплив на нього Великого Жовтня. Американські монополісти та національна буржуазія Куби жорстоко експлуатували іммігрантів, що було причиною активної участі переселенців в антикапіталістичній та антифеодальній боротьбі. Революціонізуючий вплив іммігрантів став настільки небезпечним, що в 20-х роках власті часто практикували насильницьку депортацію іспанців, поляків та представників інших національних груп. Вихідців з Польщі, зокрема, вважали з політичної точки зору найнебезпечнішими, «комуністами»²¹. Нерідко іммігрантам приписували керівну роль у марксистському русі на Кубі. Це, однак, не відповідає дійсності, бо створення перших комуністичних організацій відбувалося на національному ґрунті, під впливом Великого Жовтня і розвитку класової боротьби в країні.

Після створення в 1923 р. першої комуністичної кубинської групи в Гавані процес організаційного об'єднання марксистів країни активізувався. Незабаром виникли подібні групи і в інших містах, зокрема в Мансанільо, Сан-Антоніо-де-лос-Баньосі, Гуанабакоа, Медіа-Луні, Баямо, Пальма Соріано та Гуантанамо. «Всього комуністичні групи налічували кілька десятків членів. Це була купка людей, — писав згодом ветеран кубинського революційного руху Блас Рока, — багато з яких не мали чіткого уявлення про вчення, яке вони прийняли. Декотрі з них при перших же труднощах залишили цей шлях. Але ті, що стали на нього від самого початку, взяли на себе високу місію: створити робітничу революційну партію нового типу, яка високо пронесла б у нашії країні через усі перепони прапор марксизму-ленінізму»²².

1925 р. пройшов під знаком об'єднання всіх демократичних, прогресивних сил Куби. На початку серпня в м. Камагвей відбувся III Національний робітничий конгрес. Представники 128 пролетарських організацій країни проголосували на ньому за створення єдиного профспілкового центру — Національної конфедерації робітників Куби, що об'єднала близько 200 тис. чол.²³ На цьому загальнонаціональному фору-

¹⁸ Эрасмо Думпьерре. Хулио Антонио Мелья — выдающийся кубинский революционер. — «Новая и новейшая история», 1966, № 1, стор. 84.

¹⁹ Серхио Агирре. Назв. стаття, стор. 54.

²⁰ L. Schweyer. La crisis del patriotismo, La Habana, 1929, стор. 152.

²¹ M. Kula. Emigracja polska na Kubie w okresie międzywojennym. — «Przegląd polonijny», Kłaków, 1975, № 2, стор. 72.

²² Блас Рока. К истории развития марксизма-ленинизма на Кубе. — «Вопросы истории КПСС», 1965, № 10, стор. 30.

²³ А. М. Зорина. Революционное движение на Кубе, стор. 101.

мі кубинських трудящих були прийняті важливі рішення економічного і політичного характеру, зокрема, про необхідність боротьби за 8-годинний робочий день, посилення антиімперіалістичної пропаганди тощо.

У цей же час проходила підготовка до проведення першого з'їзду комуністичних груп Куби, який почався 16 серпня в Гавані. Засідання з'їзду відбувалися напівлегально протягом двох днів. Представники передового загону кубинських трудящих прийняли рішення створити Комуністичну партію і звернулися до Виконкому Комінтерну з проханням прийняти їх до цієї міжнародної організації. На з'їзді було розглянуто також питання про роботу серед селян, жінок та молоді. Делегати розробили конкретну програму вимог трудящих у загальнонаціональному масштабі, визначили одним з основних завдань комуністів необхідність проведення активної пропаганди марксистсько-ленінської теорії серед трудящих мас. Було обрано Центральний комітет партії у складі 9 чол. на чолі з досвідченим революціонером Хосе Мігелем Пересом.

Під час проведення з'їзду кубинських комуністів у гаванському порту знаходився радянський пароплав «Вацлав Воровский». Делегати послали представникам батьківщини великого Леніна вітальне послання і подарунок — прапор Куби. Виконати це завдання було доручено Мельї. Власті не дозволяли кубинцям відвідувати корабель і тому відважний революціонер, ризикуючи життям, дістався до «Вацлава Воровського» плавом і виконав наказ делегатів. Радянські моряки вручили Х. А. Мельї звернення-відповідь, в якій, зокрема, зазначалося: «Ми, члени екіпажу пароплава «Вацлав Воровский», першого радянського пароплава, що прибув на Кубу і несе на своєму прапорі емблему союзу робітників і селян, дякуємо комуністам і трудящим Куби за вітання з нагоди нашого прибуття. Цим вітанням трудящі Куби ще раз показали світовій буржуазії, що священний лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» — не просто фраза, не набір слів, а дійсність. Повернувшись до Росії, ми передамо нашим товаришам і нашому комуністичному уряду привіт від пролетарів далекої Куби»²⁴.

Створення першої загальнонаціональної комуністичної організації Куби викликало велике занепокоєння у правлячих кіл країни. Відразу після з'їзду почалися масові репресії і переслідування комуністів. 28 серпня 1925 р. уряд заборонив Комуністичну партію. Згодом поліція заарештувала майже весь склад її Центрального комітету, а Генеральний секретар Перес був висланий із Куби. На початку 1926 р. змушений був залишити батьківщину і Мелья, якого у 1929 р. вбили в Мехіко наймані агенти диктатора Мачадо²⁵.

Світова прогресивна громадськість виявляла гарячу солідарність з кубинськими патріотами, які вели невпинну боротьбу проти реакційного уряду та засилля в країні американського імперіалізму. Палку солідарність з трудящими Куби виявили і народи Країни Рад. Преса Радянської України, зокрема, широко висвітлювала події на острові, антиімперіалістичній боротьбі на Кубі присвячувалися і окремі видання²⁶.

Перемога Великого Жовтня справила величезний революціонізуючий вплив на всі сторони суспільно-політичного життя кубинського на-

²⁴ «Куба», 1970, № 4, стор. 22.

²⁵ Про життя і діяльність видатного кубинського революціонера докладніше див.: Ю. Погосов. Мелья, М., 1968.

²⁶ Див., наприклад, брошури: Жизнь и борьба Хулио Антонио Мелья, Кировоград, 1940; Що відбувається на Кубі, Харків, 1933.

роду. Класова, антиімперіалістична боротьба в післявоєнній десятиліття переросла в національно-визвольну війну 1956—1958 рр., яка завершилася остаточним поваленням експлуататорського ладу. На Кубі перемогла соціалістична революція, яка є прикладом для всієї Латинської Америки, для всіх народів, що борються за свободу і незалежність.

* * *

ШЕФСЬКА ДОПОМОГА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ ПРАЦІВНИКАМ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР В РОКИ ДЕВ'ЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

О. П. ГРИГОРЕНКО (Київ)

Шефська допомога міста селу є яскравим виявом непорушного союзу робітничого класу і селянства. Коло шефської допомоги колгоспам та радгоспам широче. Це — і допомога у створенні матеріально-технічної бази сільського господарства, і безпосередня участь робітничого класу в сільськогосподарських роботах, і виховна діяльність серед сільських працівників.

У даній статті зроблено спробу висвітлити один з аспектів шефської допомоги міста селу, а саме: допомогу робітничого класу сільським раціоналізаторам і винахідникам.

В Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки зазначається, що середньорічний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в поточному п'ятиріччі порівняно з попереднім повинен збільшитися на 14—17%¹. Завдяки цьому буде забезпечено повніше задоволення зростаючих потреб населення у продуктах харчування, а промисловості — в сировині. У Звітній доповіді Центрального Комітету XXV з'їзду партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв підкреслював: «Дальше піднесення сільського господарства партія розглядає як найважливіше загальнодержавне, загальнонародне завдання. В його розв'язання повинні внести гідний вклад усі галузі економіки»². В досягненні цієї мети велика роль належить допомозі робітничого класу — провідної сили нашого соціалістичного суспільства — колгоспному селянству.

Ідею шефства міста над селом обґрунтував В. І. Ленін. Найповніше його думки з цього питання викладені у праці «Сторінки з щоденника». «...Встановити зносини між робітниками міста і працівниками села, — писав Володимир Ілліч, — встановити між ними ту форму товарищескості, яка між ними може бути легко створена, — це наш обов'язок, це одне з основних завдань робітничого класу, який стоїть при владі»³. Розробляючи питання аграрної політики, В. І. Ленін не раз вказував на визначальну роль промисловості у перетворенні сільського господарства. Він підкреслював, що «...завдання соціалізму зближувати і об'єднувати промисловість і землеробство»⁴. Нині, коли соціалістич-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 223.

² Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 500.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 349—350.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 15.

не суспільство вступило в нову стадію свого розвитку, таке зближення і органічне об'єднання стало ще тіснішим і всебічним. Індустрія розв'язує завдання технічного переозброєння і електрифікації сільськогосподарського виробництва, хімізації, меліорації і урбанізації землеробства.

За роки дев'ятої п'ятирічки сільське господарство нашої республіки, як і всієї країни, піднялося на новий, вищий ступінь. Про це, зокрема, свідчить той факт, що за цей час заготовів зерна, картоплі, овочів, м'яса, молока в УРСР зросли в 1,3—1,4 рази ⁵. Великий вклад у досягнення таких результатів внесли міські раціоналізатори і винахідники, які подавали значну допомогу сільським умільцям в розвитку технічної творчості, спрямованої на підвищення продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві, її економічної ефективності. Підкреслюючи, що комунізм будується творчістю мільйонних мас трудящих, В. І. Ленін вказував на необхідність пробуджувати таланти, яких в народі непочате джерело, для чого «...треба взяти і техніку, і науку і пустити її в хід для ширших кіл...» ⁶. А раціоналізаторство ж, як відомо, є результатом технічної творчості, яке становить один з найефективніших засобів піднесення соціалістичної економіки на вищий щабель. Воно відіграє важливу роль, зокрема, у справі більш раціонального використання трудових ресурсів, потреба в яких зростатиме як у виробничій, так і в невиробничій сферах. Головний шлях вирішення цієї проблеми — прискорення зростання продуктивності праці не тільки в основних виробництвах, а й на різних допоміжних роботах. Як підкреслював на жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, «на розв'язання цього завдання треба спрямувати наукову і конструкторську думку, прикувати до нього увагу винахідників і раціоналізаторів...» ⁷.

Науково-технічна революція зумовлює відчутні якісні зміни у складі робітничого класу. Вона збільшує питому вагу кваліфікованих і висококваліфікованих трудівників. Комуністична партія закликає: «всесірно розвивати творчу активність трудящих, новаторство, рух винахідників і раціоналізаторів» ⁸. У промові з приводу вручення Українській РСР ордена Дружби народів товариш Л. І. Брежнев говорив, що «вже тепер робітник нерідко управляє такими великими і складними комплексами устаткування, з якими раніше міг справитися не кожний інженер» ⁹. Передовий робітник сьогодні — це людина, яка має глибокі знання, широкий культурний кругозір, свідомо і творчо ставиться до праці; він почуває себе господарем виробництва, людиною, відповідальною за все, що відбувається в нашому суспільстві. Робітничий клас є провідною силою нашого радянського суспільства. Його історична діяльність високо оцінена в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції». «Союз робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції при провідній ролі робітничого класу, — підкреслюється у постанові, — став міцною, непорушною основою нової історичної спільності, яка склалася в нашій країні, — радянського народу» ¹⁰.

⁵ XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет, т. 1, М., 1976, стор. 135.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 242.

⁷ Л. І. Брежнев. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС 25 жовтня 1976 року, К., 1976, стор. 25.

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 191.

⁹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 210.

¹⁰ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 11.

Значний вклад в подання шефської допомоги внесли робітники індустріального Харкова. Уже в середині першого року дев'ятої п'ятирічки, 17 серпня 1971 р., раціоналізатори і винахідники міста звернулися через «Робітничу газету» до раціоналізаторів і винахідників, усіх трудівників промислових підприємств республіки з пропозицією подавати всемірну, дійову допомогу сільським умільцям. Це починання було схвалене і підтримане бюро Харківського міського комітету Компартії України¹¹, а також Президією Харківської обласної ради профспілок. З метою поширення цієї патріотичної справи 26 серпня 1971 р. була прийнята постанова Президії Української республіканської ради професійних спілок «Про ініціативу винахідників і раціоналізаторів промислових підприємств м. Харкова по наданню дійової допомоги сільським винахідникам і раціоналізаторам». 8 вересня відповідну постанову прийняла і Президія Української республіканської ради Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ВТВР)¹². Пропозицію харків'ян гаряче підхопили на заводах, фабриках, будовах, шахтах республіки.

Як і слід було сподіватися, хороший приклад щодо втілення своєї ідеї в життя показали самі ініціатори. Близько 200 первинних організацій ВТВР склали плани роботи з сільськими раціоналізаторами, 60 первинних організацій товариства взяли підвищені соціалістичні зобов'язання в цій галузі. З липня 1971 р. до травня 1973 р. промислові підприємства Харківської області направили в колгоспи і радгоспи 160 бригад новаторів, які подали практичну допомогу у виявленні, оформленні, розробці і впровадженні раціоналізаторських пропозицій, застосуванні передових методів праці і заводської культури в сільськогосподарське виробництво, поліпшенні роботи рад сільських первинних організацій ВТВР. До складу цих бригад входили досвідчені раціоналізатори і винахідники, інженерно-технічні працівники, активісти ВТВР та члени бюро раціоналізаторів і винахідників. З їх допомогою було впроваджено облік і звітність у 62 колгоспах, створено 130 консультаційних пунктів, оголошено і проведено 109 оглядів і 73 конкурси, внаслідок яких відібрано і впроваджено в сільськогосподарське виробництво понад 4 тис. раціоналізаторських пропозицій і 5 винаходів. Оскільки в популяризації справи раціоналізації велике значення має наочна агітація, яка своєчасно оновлюється і вдосконалюється, шефи обладнали 50 куточків раціоналізатора¹³.

Під час відвідування колгоспів і радгоспів члени бригад демонстрували свої пристрої та інструменти, подавали допомогу в ремонті і налагодженні сільськогосподарської техніки, в механізації окремих процесів сільськогосподарського виробництва, читали лекції, проводили семінари, оформляли окремі раціоналізаторські пропозиції, а також сприяли радам первинних організацій ВТВР у розгортанні соціалістичного змагання за досягнення кращих показників у галузі винахідництва і раціоналізації.

Значну роботу в досліджуваний період проводив колектив Харківського тракторного заводу, який здійснював шефство над 15 колгоспами і 5 радгоспами. Рішенням заводської ради ВТВР цехи і відділи підприємства були закріплені за певними колгоспами, радгоспами та організаціями «Сільгосптехніки»¹⁴. Зокрема, громадським конструкторським бюро дослідно-експериментального цеху створений пристрій

¹¹ «Вечірній Харків», 1 вересня 1971 р.

¹² Об'єднаний архів Української республіканської ради професійних спілок (далі — ОА УРРПС), ф. 5074, оп. 1, спр. 796, арк. 1, 2, 8.

¹³ Там же, спр. 856, арк. 1.

¹⁴ «Робітнича газета», 25 квітня 1972 р.

для механічного прив'язування великої рогатої худоби, який впроваджено в багатьох колгоспах і радгоспах області. Заслужений раціоналізатор Української РСР слюсар ХТЗ О. Бондаренко з допомогою спеціалістів відділу механізації заводу розробив, виготовив і встановив у колгоспі «Комуніст» Великобурлуцького району спеціальне обладнання для механізованої роздачі кормів на свинофермі, застосування якого дало можливість позбутися тяжкої ручної праці, піднести культуру виробництва і зекономити понад 5 тис. крб.¹⁵ Заводська рада ВТВР систематично запрошувала представників підшефних колгоспів і радгоспів на конференції, наради і зльоти раціоналізаторів і винахідників, що відбувалися на заводі, періодично проводила одноденні семінари для обміну досвідом роботи з головами рад ВТВР колгоспів і радгоспів.

Все це дало позитивні результати. Так, тільки за 1971 р. сільські працівники області внесли 12 раціоналізаторських пропозицій по поліпшенню виготовлюваних заводом тракторів, 9 з них прийнято, 3 — було впроваджено у виробництво. А лише за 4 місяці 1972 р. при сприянні заводських новаторів від сільських умільців надійшло 15 пропозицій по вдосконаленню вузлів і деталей тракторів¹⁶.

Рада первинної організації ВТВР харківського моторобудівного заводу «Серп і молот» проводила значну роботу, зокрема, по укладенню договорів між колективами винахідників та раціоналізаторів підшефних господарств і громадськими конструкторськими бюро цехів заводу, в яких передбачалася розробка технічної документації за пропозиціями сільських новаторів, а також виготовлення найбільш трудомістких деталей. У 1974—1975 рр. було укладено 5 таких договорів¹⁷. Творчими бригадами цього заводу із зекономлених завдяки впровадженню винаходів і раціоналізаторських пропозицій матеріалів виготовлено для підшефних господарств нестандартного устаткування на 70,9 тис. крб., 800 автотранспорту і відремонтовано 13 тракторів, 4 комбайни, 185 культиваторів, 1265 борін¹⁸.

Рада ВТВР харківського заводу «Кондиціонер» спільно з заводським комітетом профспілки і адміністрацією направила в колгоспи Барвінківського району 4 комплексні бригади раціоналізаторів. Вони побували в усіх господарствах району і допомогли здійснити намічені розробки заводських і сільських новаторів, що дало можливість підвищити продуктивність праці і зекономити понад 10 тис. крб.¹⁹ Добре була організована шефська допомога сільським умільцям на харківських заводах «Електроапаратура», «Електромашини» та ін.

Протягом 1972 р. в сільському господарстві Харківської області впроваджено 2460 раціоналізаторських пропозицій, за рахунок чого зекономлено 2,1 млн. крб.²⁰

В завершальному році дев'ятої п'ятирічки первинні організації ВТВР промислових підприємств Харківщини направили в колгоспи і радгоспи області 68 бригад новаторів для подання практичної допомоги сільським умільцям в розробці і впровадженні раціоналізаторсь-

¹⁵ ОА УРРПС, ф. 5074, оп. 1, спр. 856, арк. 2.

¹⁶ «Раціоналізатор и изобретатель», 1972, № 4, стор. 3; «Робітнича газета», 25 квітня 1972 р.

¹⁷ Поточний архів Української республіканської ради ВТВР. Довідка Харківської обласної ради ВТВР про результати проведення огляду роботи підприємств промисловості по поданню шефської допомоги підприємствам і організаціям сільського господарства в розвитку винахідництва і раціоналізації в 1975 р., арк. 5.

¹⁸ ОА УРРПС, ф. 5074, оп. 1, спр. 856, арк. 3.

¹⁹ Там же, арк. 114—115.

²⁰ Там же, арк. 3.

ких пропозицій, в поліпшенні роботи рад ВТВР. Завдяки допомозі цих бригад було упорядковано облік і звітність з раціоналізації і винахідництва в 97 господарствах, обладнано 68 куточків раціоналізатора, створено 49 консультаційних пунктів, які подали допомогу двом тисячам сільських раціоналізаторів. Протягом 1975 р. було проведено 172 огляди і 37 конкурсів, в результаті яких впроваджено в сільськогосподарське виробництво 4253 раціоналізаторські пропозиції і 28 знаходів з економією понад 5 млн. крб. Все це пояснюється тим, що в технічній творчості того року взяло участь 5437 сільських трудівників²¹.

Приклад харків'ян наслідували трудящі інших областей республіки. Так, в Запорізькій області 93 ради первинних організацій ВТВР промислових підприємств були закріплені за 208 підшефними господарствами, а 18 виробничих колективів міст подавали шефську допомогу 18 районним радам ВТВР. Крім того, у період напружених польових робіт практикувалися організаційні виїзди в підшефні господарства одночасно великих груп новаторів підприємств у складі 200—250 чол. До таких виїздів старанно готувалася обласна рада ВТВР разом з працівниками галузових обкомів профспілки і обласною радою профспілок. Вона узагальнювала досвід роботи в справі подання шефської допомоги селу, а потім рекомендувала первинним радам ВТВР промислових підприємств і організацій включити до своїх планів конкретні заходи, спрямовані на дальший розвиток сільськогосподарського виробництва.

Під час лише одного виїзду великої групи міських раціоналізаторів і винахідників на село було внесено 287 раціоналізаторських пропозицій по вдосконаленню сільськогосподарської техніки, подано 4 заявки на передбачувані відкриття. У 1971 р. 62 представники промислових підприємств подали конкретну допомогу у впровадженні 117 раціоналізаторських пропозицій, з річною економією 84 тис. крб. За 1971—1972 рр. було виявлено й оформлено 525 раціоналізаторських пропозицій, впровадження яких у виробництво дало можливість зекономити 262 тис. крб. У 1972 р. в колгоспах і радгоспах Запорізької області в технічній творчості взяло участь 4347 чол., впроваджено у виробництво 3560 раціоналізаторських пропозицій, в результаті яких зекономлено 1,7 млн. крб. В області успішно пройшов конкурс на кращий винахід і раціоналізаторську пропозицію по підвищенню рівня механізації тваринництва та поліпшенню ефективності використання машинно-тракторного парку. Відзначено 37 робіт. Економічний ефект від їх впровадження становив 235 тис. крб. Було проведено також значну роботу по забезпеченню всіх колгоспів і радгоспів області методичною літературою з питань винахідництва і раціоналізації, обладнано 33 нових куточки раціоналізатора²².

У 1975 р. з метою активізації подання шефської допомоги сільським трудівникам Запорізька обласна рада ВТВР і обласна рада профспілок провели семінар з представниками заводів, підприємств транспорту і будов. Шефи допомогли в оформленні 112 раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом 210 тис. крб. У цій роботі взяли участь 26 підприємств і організацій, представники яких побували в 47 господарствах області. Всього за п'ятиріччя в сільське господарство

²¹ Поточний архів Української республіканської ради ВТВР. Довідка Харківської обласної ради ВТВР про результати проведення огляду роботи підприємств промисловості по поданню шефської допомоги підприємствам і організаціям сільського господарства в розвитку винахідництва і раціоналізації в 1975 р., арк. 1, 2.

²² ОА УРРПС, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 8186, арк. 56, 93; ф. 5074, оп. 1, спр. 856, арк. 4, 31; «Робітнича газета», 25 квітня 1972 р.

Запорізької області впроваджено понад 18 тис. раціоналізаторських пропозицій і 20 винаходів, що дало можливість зекономити понад 11 млн. крб.²³

У Донецькій області в 1971—1972 рр. новатори заводів, шахт, фабрик подали дійову допомогу більш як 100 колгоспам і радгоспам, де створено 25 організацій ВТВР; протягом цього часу оформлено 200 цінних раціоналізаторських пропозицій²⁴.

Значна роль у поданні шефської допомоги сільським новаторам належала комплексним творчим бригадам, до складу яких входили досвідчені умільці, головні інженери, відповідальні за раціоналізаторську справу в сільськогосподарському виробництві. Наприклад, у грудні 1970 р. до шефів Миколаївського машинобудівного заводу («Дормашина») звернулися тваринники колгоспу з проханням розробити конструкцію агрегату для приготування кормів, оскільки існуюча технологія з застосуванням окремо змішувача і запарника була дуже трудомістка. Зусиллями творчої комплексної бригади, яка складалася з заводських і сільських новаторів, була розроблена оригінальна конструкція змішувача-запарника, що дало змогу готувати корми всього за одну операцію. Таким чином, у господарства відпала потреба у придбанні двох агрегатів — запарника і змішувача, — а крім того у спеціальному приміщенні для їх встановлення, обслуговування і т. д. Спеціалісти підрахували, що кожний такий змішувач-запарник дає господарству 3657 крб. економії²⁵.

Творча комплексна бригада Новоград-Волинського заводу сільськогосподарських машин, очолювана заслуженим раціоналізатором Української РСР слюсарем П. І. Пивоварчуком, разом з раціоналізаторами тракторної бригади колгоспу «Україна» розробили і впровадили три цінні пропозиції по механізації приготування кормів. Річна економія від цього становила 10 тис. крб.²⁶

Винахідники і раціоналізатори Комунарського металургійного заводу подавали постійну шефську допомогу господарствам Біловодського району Ворошиловградської області. В тісному співробітництві з своїми сільськими колегами вони підготували технічну документацію на плуги-щілерізи. Понад 200 таких плугів були виготовлені винахідниками і раціоналізаторами підприємства і направлені колгоспам і радгоспам району. Новатори відділу головного механіка заводу і хлібороби спільно вдосконалювали культиватор КПМ-4, в результаті чого на 12—15% збільшилася продуктивність культиватії, а собівартість обробітку одного гектара знизилася до 8 коп.²⁷

За пропозицією трудівників колгоспу «Батьківщина» раціоналізатори механоскладального цеху № 1 Ворошиловградського тепловозобудівного заводу ім. Жовтневої революції виготовили і впровадили в механічній майстерні два тельфери для ремонту двигунів. Це дало можливість ліквідувати тяжку ручну працю, яка застосовувалася в ході робіт, поліпшити стан техніки безпеки і скоротити строк ремонту моторів.

Раціоналізатори харківського заводу «Світло шахтаря» разом з умільцями колгоспу ім. Леніна Борівського району внесли корисні

²³ Поточний архів Української республіканської ради ВТВР. Інформація про спільну роботу Запорізької обласної ради ВТВР і обласного управління сільського господарства в розвитку винахідництва і раціоналізації в колгоспах і радгоспах у 1975 р., арк. 1, 7.

²⁴ «Робітнича газета», 25 квітня 1972 р.

²⁵ ОА УРРПС, ф. 5074, оп. 1, спр. 855, арк. 24.

²⁶ Там же, арк. 17, 18.

²⁷ Там же, арк. 3.

зміни в реконструкцію гноетранспортера ТСН-3, завдяки чому виникла можливість використання ланцюгів скребкових транспортерів СК-38, що їх випускає завод, і більш як утричі підвищилася довговічність та їх надійність у роботі. Ця пропозиція була впроваджена також в інших колгоспах²⁸.

Умільці колгоспу «Зоря комунізму» Роздільнянського району запропонували ідею оригінального механізму для внесення добрив у землю під час культивації, яку допомогли їм втілити в життя в 1974 р. раціоналізатори Одеського заводу сільськогосподарського машинобудування²⁹.

Спеціальна будівельно-монтажна бригада Понінківського картонно-паперового комбінату на Хмельниччині допомагала споруджувати в 1974 р. свиновідгодівельний комплекс у колгоспі «Радянська Україна» Полонського району. Майже всі члени цього колективу були раціоналізатори. З їх ініціативи на комбінаті було оголошено конкурс на кращу раціоналізаторську пропозицію при обладнанні технологічним устаткуванням відгодівельного комплексу, зокрема кормоцеху, дріжджувальних установок та агрегату АВМ-0,65. У конкурсі взяли участь і механізатори колгоспу³⁰.

У 1973 р. працівники громадського конструкторського бюро Київського заводу «Арсенал» імені В. І. Леніна в позаурочний час підготували ряд розробок по металоконструкціях для підшефних колгоспів Обухівського району. Найбільш значні з них — «залізний крільчатник», «вантажопідійомні засоби для роздавання кормів», «теплиці з плівочним покриттям» — запроваджені в колгоспах на громадських засадах заводськими раціоналізаторами³¹.

Основна мета творчої співдружності — це допомога сільським винахідникам і раціоналізаторам в оволодінні заводською культурою праці, сприяння розвитку технічного прогресу на селі. Здійснювати цю мету, наприклад, рада ВТБР Миколаївського суднобудівного заводу ім. 61-го комунара запропонувала шляхом проведення спільних зустрічей. Перша така зустріч відбулася на підприємстві в кінці грудня 1971 р. З підшефних господарств області прибули на завод головні інженери, відповідальні за раціоналізаторську роботу, умільці — всього 38 чол. Там був також проведений семінар для раціоналізаторів підшефних господарств, на якому були присутні 45 чол.³² Було прочитано ряд лекцій, зокрема на тему, як правильно оформляти раціоналізаторські пропозиції, з методики підрахунку економічного ефекту та ін. Учасники семінару ознайомилися з діяльністю окремих цехів і заводу в цілому щодо раціоналізації, з найкращими роботами новаторів.

Одеська обласна рада ВТБР на базі Комінтернівського районного відділення «Сільгосптехніки» провела школу-семінар передачі передового досвіду для ремонтників і механізаторів району. Вони заслухали кілька лекцій про основи раціоналізаторського і винахідницького права, оглянули пристрої та інструмент, які застосовуються при ремонтних роботах. Кращі новатори міста безпосередньо на робочих місцях дали кваліфіковані консультації³³.

В республіці постійно вдосконалювалися форми поширення передового досвіду роботи новаторів і передовиків виробництва. Зокрема, 1972 р. у Дрогобичі відкрився перший на Україні клуб раціоналізато-

²⁸ Там же, арк. 116.

²⁹ «Вечерняя Одесса», 27 квітня 1974 р.

³⁰ «Радянське Поділля», 10 серпня 1974 р.

³¹ ОА УРРПС, ф. 5074, оп. 1, спр. 856, арк. 46.

³² Там же, арк. 25.

³³ Там же, арк. 88.

рів і винахідників — громадська організація, що працювала під керівництвом міської ради ВТБР. Створено 8 секцій, у тому числі — секція роботи серед новаторів сільського господарства, зусилля якої спрямовані на розвиток технічної творчості серед трудівників села³⁴.

Ефективною формою шефської допомоги в роки другої половини дев'ятої п'ятирічки стали кущові школи-семінари, під час яких раціоналізатори й новатори виробництва промислових підприємств демонстрували кращі зразки створеного ними інструменту, пристроїв тощо. Такі школи-семінари функціонували в багатьох районах Одеської області. Заняття кущової школи-семінару передового досвіду відбулися, наприклад, у листопаді 1973 р. в Татарбунарському районному об'єднанні «Сільгосптехніки». В них взяли участь також механізатори Арцизького і Саратського районів. Слухачі школи-семінару оглянули виставку прогресивного інструменту і пристроїв для токарних, фрезерувальних, слюсарних, зварювальних, розточувальних, стругальних робіт, ознайомилися з досвідом роботи своїх гостей — стругальника заводу ім. П. Старостіна, заслуженого раціоналізатора Української РСР т. Ортинського, старшого інженера лабораторії зварювання заводу ім. Жовтневої революції, заслуженого раціоналізатора Української РСР І. Алексеева, старших інженерів технічного кабінету відділу науково-технічної пропаганди³⁵.

Новатори Черкаського заводу хімічного волокна практикували подібні семінари у своїх підшефних господарствах. Безпосередньо на польових станах проводилися відповідні бесіди з механізаторами, головними спеціалістами і радою ВТБР того ж чи іншого колгоспу. Сільським умільцям передавалася довідкова і технічна література, методичні та інструктивні матеріали з питань винахідництва і раціоналізації, читалися лекції.

У 1974 р. по лінії науково-технічних товариств України було організовано і працювало 64,5 тис. курсів, семінарів, шкіл; 55,2 тис. чол. отримали творчі відрядження; у виробничих екскурсіях взяли участь 393 тис. членів науково-технічних товариств³⁶.

Велику увагу питанню про подання допомоги сільським новаторам у поліпшенні винахідницької і раціоналізаторської діяльності, практичному використанні робіт новаторів сільськогосподарського виробництва приділяли партійні і громадські організації Одеси. Цьому питанню була присвячена спеціальна нарада секретарів партійних організацій, головних інженерів, голів рад ВТБР, науково-технічних товариств, керівників бюро раціоналізаторів і винахідників, груп і відділів наукової організації праці, які шефствували над колгоспами Тарутинського та Татарбунарського районів³⁷. З метою подання сільським господарствам області конкретної допомоги у справі раціоналізації і винахідництва техніко-економічна рада Одеського міськкому Компартії України, обласні ради ВТБР і науково-технічного товариства оголосили 1974 р. роком огляду роботи рад ВТБР, науково-технічних товариств і бюро раціоналізаторів та винахідників промислових підприємств Одеси. Творчі колективи громадських організацій і підприємств міста з великою відповідальністю поставилися до цього важливого заходу, подавши підшефним значну допомогу. Так, раціоналізатори Одеського судноремонтного заводу імені 50-річчя Радянської України протягом року оформили 26 раціоналізаторських пропозицій³⁸.

³⁴ «Изобретатель и рационализатор», 1974, № 4, стор. 6, 7.

³⁵ «Чорноморська комуна», 12 листопада 1973 р.; 3 грудня 1974 р.

³⁶ «Економіка Радянської України», 1976, № 1, стор. 17.

³⁷ «Вечерняя Одесса», 21 травня 1974 р.

³⁸ «Вечерняя Одесса», 3 червня 1975 р.

Для активізації шефської роботи з сільськими умільцями в галузі раціоналізації і винахідництва Тернопільська обласна рада ВТВР щороку проводила огляди на краще промислове підприємство в цьому відношенні. Протягом 1975 р. в господарства області для подання допомоги своїм сільським колегам виїжджали понад 200 представників промислових підприємств. З питань раціоналізаторської роботи з головними інженерами районних управлінь сільського господарства був проведений семінар. Наслідком такої цілеспрямованої роботи стало те, що всі 335 господарств області на кінець п'ятирічки отримували шефську допомогу міських раціоналізаторів та винахідників³⁹.

В результаті огляду на краще підприємство 1975 р. по поданню шефської допомоги сільським умільцям з'ясувалося, що, наприклад, в Закарпатській області при сиріянні раціоналізаторів і винахідників промислових підприємств виявлено і впроваджено в сільськогосподарське виробництво 600 цінних пропозицій, економічний ефект яких становив понад 600 тис. крб. Крім того, з метою поширення правових знань серед керівних працівників районних управлінь сільського господарства, спеціалістів колгоспів і радгоспів, винахідників і раціоналізаторів села Закарпатська обласна рада ВТВР спільно з обласним управлінням сільського господарства провела в 1975 р. одну обласну нараду, п'ять районних семінарів і 66 семінарів та 350 консультацій безпосередньо в господарствах області. У колгоспах і радгоспах в тому ж році з допомогою шефів створено 20 нових первинних організацій ВТВР⁴⁰.

Протягом 1975 р. у колгоспах республіки в технічній творчості взяли участь 45 626 чол., в сільськогосподарське виробництво було впроваджено 31 534 раціоналізаторські пропозиції і 138 винаходів, що дало 84 млн. крб. економії. Всього ж за роки дев'ятої п'ятирічки реалізовано 162 980 раціоналізаторських пропозицій і 257 винаходів, за рахунок чого зекономлено понад 300 млн. крб.⁴¹ В цьому велика заслуга нашого робітничого класу. Виїжджаючи в підшефні господарства, приймаючи у себе сільських умільців, міські раціоналізатори і винахідники направляють їх творчу думку на розв'язання технічних завдань, які стоять перед сільським господарством.

«Шефство міста над селом, — підкреслював у промові на XV з'їзді ВЛКСМ товариш Л. І. Брежнев, — це одна з революційних традицій робітничого класу. Треба цю традицію дбайливо берегти і розвивати, зміцнювати дружбу між містом і селом»⁴². Нині шефський рух міста над селом набрав ще більшого розмаху. Він відіграє важливу роль у розвитку сільського господарства, піднесенні культури села, дальшому зміцненні союзу двох дружніх класів — основи єдності всього радянського народу.

³⁹ Поточний архів Української республіканської ради ВТВР. Інформація про подання шефської допомоги винахідниками і раціоналізаторами промислових підприємств Тернопільської області сільським новаторам в 1975 р., стор. 1, 2.

⁴⁰ Там же, інформація про наслідки огляду роботи підприємств промисловості по поданню шефської допомоги підприємствам і організаціям сільського господарства в розвитку винахідництва і раціоналізації в Закарпатській області в 1975 р., арк. 1, 2.

⁴¹ Там же, протокол № 5 засідання президії Української республіканської ради ВТВР від 18 травня 1976 р., присвяченого питанню «Про стан винахідництва і раціоналізації в колгоспах і радгоспах і шляхи по дальшому розвитку технічної творчості трудящих в сільському господарстві республіки», арк. 1.

⁴² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 370.

ПРО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ КРИМСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ У ПОЛЬСЬКОМУ ПИТАННІ

О. А. ЮРЧЕНКО (Київ)

Понад 30 років Радянський Союз і Народну Польщу пов'язують тісні узи дружби та взаємовигідного співробітництва. Радянсько-польські відносини будуються на основі рівноправного союзу двох суверенних держав і водночас різнобічного співробітництва КПРС і ПОРП. «Основа основ нашого тісного співробітництва,— підкреслював на XXV з'їзді КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев,— його жива душа і спрямовуюча, організуюча сила — це, звичайно, непорушний бойовий союз комуністичних партій країн соціалізму, єдність їх світогляду, єдність цілей, єдність волі»¹. Дружба радянського і польського народів зміцніла на полях битв проти спільного ворога — гітлерівської Німеччини. З перших днів існування народної влади в Польщі Радянський Союз подавав братньому народові не лише велику економічну допомогу, а й завжди активно виступав та захищав на міжнародній арені його національні інтереси. Зокрема, одним із важливих дипломатичних кроків на захист інтересів Народної Польщі була боротьба Радянського Союзу за виконання рішень Кримської конференції про Польщу.

Проблема радянсько-польських відносин у 1945 р. і, зокрема, боротьба СРСР за виконання Кримських угод про Польщу є надзвичайно важливою і актуальною. Вона досліджувалася як у радянській, так і в польській історичній літературі. Значну увагу цій темі приділяють, зокрема, польські історики. Окремі її аспекти висвітлені у працях В. Ковальського, С. Забелло, Я. Борковського, С. Боратинського, Е. Басинського та Т. Валіхновського². В радянській історіографії це питання порушується рідше. Так, ним займалися І. Д. Кундюба, В. С. Парсаданова та Г. М. Славін³. Основною джерельною базою для висвітлення даної проблеми є збірники документів, видані в СРСР та ПНР⁴.

На Кримській конференції керівників трьох великих держав (лютий 1945 р.) радянській дипломатії в гострій політичній боротьбі з представниками США та Англії вдалося добитися справедливого розв'язання питання про уряд і кордони Польщі. Учасники конференції

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 8.

² W. Kowalski. Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie. 1939—1945, Warszawa, 1972; його ж. Polityka zagraniczna RP. 1944—1947, Warszawa, 1971; його ж. Jalta i Poczdam, Warszawa, 1970; його ж. Walka dyplomatyczna o wykonanie Układów jaltańskich w sprawie Polski.— “Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1964, № 2; S. Zabiello. O rząd i granicę, Warszawa, 1970; J. Borkowski. Powstanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej.— “Wiadomości Historyczne”, 1961, № 3; E. Basiński, T. Walichnowski. Stosunki polsko-radzieckie. 1944—1974, Warszawa, 1974; С. Боратынский. Дипломатия периода второй мировой войны, М., 1959.

³ І. Д. Кундюба. Советско-польские отношения. 1939—1945, К., 1963; В. С. Парсаданова. Формирование Национального фронта в Польше. 1944—1946, М., 1972; Г. М. Славин. Борьба СССР за выполнение Крымских решений о Польше.— «Ученые записки института славяноведения АН СССР», т. XXII, М., 1961.

⁴ Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны. 1941—1945. Сборник документов в двух томах, 2-е издание, М., 1976; Тегеран, Ялта, Потсдам. Сборник документов, М., 1967; Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, т. 1—3, М., 1946—1947; Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. 8, М., 1974; “Zbiór dokumentów PISM”, 1945, № 1; Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów, Warszawa, 1965.

домовилися про встановлення східного кордону Польської держави по «лінії Керзона» з відступами від неї на користь Польщі. Було визнано право Польщі на повернення її земель на Заході. Остаточні розміри цих територій мали бути встановлені пізніше, після з'ясування думки майбутнього польського уряду з цього питання⁵.

Велика увага на конференції приділялася питанню про майбутній польський уряд. Суть його полягала ось у чому: на час скликання Ялтинської конференції в Польщі існувало 2 уряди — емігрантський на чолі з Т. Арцишевським у Лондоні та Тимчасовий уряд Польської Республіки, створений 31 грудня 1944 р. Крайовою Радою Народовою (КРН). Останній представляв інтереси демократичного табору на чолі з Польською робітничою партією (ППР). Західні держави визнавали тільки емігрантський уряд, СРСР підтримував дипломатичні відносини з Тимчасовим урядом Польщі.

Коли польський народ став на шлях незалежного демократичного розвитку, уряди США і Великобританії намагалися будь-що не допустити встановлення народно-демократичного ладу в Польщі. Розходження між урядами СРСР і західних країн в поглядах на це питання були великою перешкодою на шляху їх співробітництва, заважали нормальним міжнародним відносинам. В якнайшвидшому розв'язанні цього питання був зацікавлений і польський уряд, оскільки він прагнув до встановлення дипломатичних відносин з усіма країнами і, що найголовніше, до визнання ними існуючої в Польщі нової влади.

У зв'язку з цим на конференції навколо питання про польський уряд розгорнулася гостра політична боротьба. Західні країни відмовилися визнати Тимчасовий уряд, тобто тим самим нову владу польських робітників і селян. Намагаючись відновити позиції, втрачені польською реакцією, США і Великобританія хотіли підмінити питання про польський уряд питанням про владу в Польщі. Вони одразу запропонували вважати єдиною законною тільки емігрантський уряд, посиляючись на те, що нібито Тимчасовий уряд представляє лише невелику частину польського народу⁶. Але Радянський Союз твердо вважав, що тільки Тимчасовий уряд є виразником стремлень і волі польського народу і тільки йому має належати вся повнота влади в країні. Наштовхнувшись на рішучий протест з боку СРСР, західні країни висунули нову пропозицію: створити зовсім новий уряд, але... на основі того ж емігрантського⁷. Як бачимо, суть цієї пропозиції залишалася тією ж — зберегти і в новому уряді реакційне ядро, перешкодити встановленню в Польщі народної влади. Радянський Союз, звичайно, не міг прийняти таку пропозицію. Польське питання мало для СРСР велике значення ще й тому, що воно було тісно пов'язане з безпекою нашої країни. Територія Польщі віддавна відігравала роль коридора, через який здійснювалися збройні напади на Радянський Союз. Тому СРСР був заінтересований у створенні вільної, демократичної Польщі, яка могла б захистити свої рубежі від будь-якої агресії. Радянська делегація заявила, що вона ніколи не погодиться з ущільненням прав Тимчасового уряду і проведенням кардинальних змін у його складі. Єдиною поступкою, на яку вона могла піти, була згода на розширення складу Тимчасового уряду шляхом введення до нього окремих демократичних діячів з польських емігрантських кіл⁸.

⁵ Тегеран, Ялта, Потсдам, стор. 147.

⁶ Там же, стор. 96.

⁷ Там же, стор. 100.

⁸ Там же, стор. 109, 119.

Завдяки твердій і рішучій позиції СРСР з польського питання на конференції було прийнято рішення, в якому, зокрема, зазначалося: «Існуючий нині в Польщі Тимчасовий уряд має бути реорганізований на ширшій демократичній основі з включенням демократичних діячів із самої Польщі і поляків з-за кордону»⁹. Для безпосереднього здійснення реорганізації польського уряду передбачалося створити Комісію з представників трьох союзних держав, яка мала провести в Москві консультації з членами Тимчасового уряду та з іншими польськими демократичними лідерами¹⁰. В прийнятій угоді зазначалося, що, коли буде створено новий уряд, всі держави, які підписали цей документ, визнають уряд національної єдності шляхом установа дипломатичних відносин¹¹. Тим самим західні країни фактично зобов'язалися відмовитися визнати польський емігрантський уряд.

Прийняті в Криму угоди про Польшу були одним з найважливіших досягнень радянської дипломатії в справі захисту інтересів братнього польського народу на міжнародній арені. Справедливе розв'язання польського питання значно зміцнило позиції нової народної Польщі, сприяло зміцненню і розвитку радянсько-польської дружби.

Рішення Кримської конференції про Польшу були по-різному сприйняті польською громадськістю. Трудящі маси з радістю зустріли звістку про досягнуту угоду. Орган ЦК ППР газета «Гłos людy», зокрема, писала: «Рішення конференції з питання про Польшу є перемогою польської демократії. Якщо раніше тільки СРСР визнавав Тимчасовий уряд як дійсного представника польського народу, то тепер постанови конференції означають визнання всіма союзними державами демократичної влади в Польщі як єдиної правомочної влади»¹².

Інакше сприйняли Ялтинські рішення недруги Народної Польщі. 13 лютого 1945 р. уряд Арцишевського опублікував повідомлення про свою відмову визнати рішення Кримської конференції¹³. Емігрантська преса навіть звинуватила США і Великобританію у «зраді»¹⁴. Незадоволений був цими рішеннями і С. Миколайчик, який очолював селянську партію Стронніцтво людове (СЛ). «Треба сказати,— писала газета «Ютро польські» (друкований орган СЛ),— що результати конференції Великої Трійки є для Польщі поганими»¹⁵.

В англійському парламенті і американському конгресі мали місце виступи, метою яких було зірвати досягнуту в Ялті угоду про Польшу. Так, після доповіді У. Черчилля в палаті общин 27 лютого 1945 р. про результати Кримської конференції англійська реакція одразу ж зробила спробу виступити проти угоди про Польшу. Консерватор Петерік вніс поправку до резолюції про підсумки Кримської конференції, в якій висловлювалося незадоволення з приводу «нездатності уряду забезпечити націям, визволеним від німецького гніту, повне право в брати свій власний уряд, будучи вільним від впливу будь-якої іншої держави»¹⁶. Поправку негайно підтримали консерватори Саутбі і Ллойд¹⁷. Ця поправка мала стати приводом для демонстрації в парламенті проти Народної Польщі, а також, як справедливо зауважив член парламенту лейборист Шинуелл, привела б до розпалювання во-

⁹ Там же, стор. 146.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же, стор. 147.

¹² «Głos Ludu», 19 лютого 1945 р.

¹³ W. Kowalski. Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie, стор. 632.

¹⁴ S. Zabiełło. Назв. праця, стор. 259.

¹⁵ «Jutro Polski», 18 лютого 1945 р.

¹⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 4459, оп. 12, спр. 272, арк. 327—328.

¹⁷ Там же.

рожнечі з боку поляків до Радянської Росії¹⁸. Комуніст Галлахер прямо заявив, що поправка до резолюції є якраз тим, чого хотіли б Гітлер, Гімлер і Геббельс, оскільки вона веде до суперечностей між представниками трьох великих держав¹⁹. Більшістю голосів поправка була відхилена.

Проти Ялтинських рішень активно виступили і реакційні кола США. Так, 1 березня 1945 р. голова сенатської комісії іноземних справ Ванденберг опублікував відкритий лист виконуючому обов'язки державного секретаря Д. Грю, в якому заявив, що Кримські угоди можуть бути прийняті тільки в тому випадку, коли Комісія трьох у Москві допоможе створити такий польський уряд, який дозволить Андерсу і Бур-Коморовському * повернутися і залишитися в Польщі²⁰. Таким чином, пропонувалося створити уряд, який би захищав інтереси реакції.

З усього вищесказаного неважко зробити висновок, що до початку переговорів Московської комісії трьох держав у певних колах США та Великобританії визрів план зриву Ялтинських угод про Польщу²¹. Комісія трьох розпочала свою роботу на початку березня 1945 р. Посли США і Великобританії Гарріман та Керр систематично намагалися здійснити тиск на делегацію СРСР з тим, щоб добитися перегляду Ялтинських угод. Під виглядом реорганізації Тимчасового уряду вони вимагали створення зовсім нового уряду, при цьому останній розглядався ними не як основа майбутнього уряду, а як штучне об'єднання різноманітних партій. Справа дійшла до того, що Гарріман навіть висловився так: «Можливо, що ні один член Тимчасового уряду не потрапить до складу Польського уряду національної єдності»²².

Президент США Ф.-Д. Рузвельт заявив представникам Радянського Союзу: «Я повинен пояснити Вам найдокладнішим чином, що будь-яке таке рішення, яке привело б до дещо замаскованого продовження існування нинішнього варшавського режиму, було б неприйнятним і змусило б народ Сполучених Штатів вважати, що угода, досягнута в Ялті, зазнала невдачі»²³. Великобританія також не вважала тимчасовий урядовий орган, що діяв у Польщі, «достатньо представницьким, щоб розглядати питання про його визнання як Тимчасового уряду Польщі»²⁴.

Великі розбіжності між союзниками виникли і при обговоренні питання про запрошення представників різноманітних польських політичних партій і напрямків на консультації до Москви. Посли США і Великобританії вважали необхідним запросити не 5 чол. із Польщі й 3 поляків з Лондона, як це було вирішено в Ялті, а вимагали, щоб кожний член комісії мав право запросити необмежену кількість людей. Крім того, Керр і Гарріман вважали не обов'язковим, щоб останні визнавали рішення Кримської конференції і не зважали на такий факт, як їх ставлення до СРСР, хоча про ці дві умови наголошувалося в рішенні Кримської конференції²⁵.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же.

* Андерс — керівник однієї з реакційних груп польської еміграції, з 1944 р. — виконуючий обов'язки головнокомандуючого польськими збройними силами на заході; Г. Коморовський (Бур-Коморовський) — реакційний польський генерал, у 1943—1944 рр. — головнокомандуючий Армією Крайовою.

²⁰ Г. М. Славин. Назв. стаття, стор. 7.

²¹ S. Zabiello. Назв. праця, стор. 272.

²² Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. 8, стор. 402.

²³ Там же, стор. 399.

²⁴ В. С. Парсаданова. Назв. праця, стор. 121.

²⁵ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. 8, стор. 402.

Радянський уряд був, зокрема, проти рекомендації С. Миколайчика на пост прем'єр-міністра майбутнього уряду. Й. В. Сталін заявив, що радянська сторона погодиться з його участю в переговорах лише в тому випадку, коли Миколайчик публічно заявить про визнання ним Ялтинських угод і про бажання встановити дружні відносини з СРСР ²⁶.

Суперечності в думках з цих питань привели до того, що переговори зайшли у безвихідь. 12 квітня 1945 р. президент США Ф.-Д. Рузвельт помер. На чолі уряду став Г. Трумен, відомий своїми антирадянськими поглядами. Почалася нова хвиля спроб здійснити тиск на делегацію СРСР. Зокрема, в середині квітня міністр закордонних справ Англії А. Іден писав Черчиллю з Вашингтона: «Я твердо вважаю, що ми повинні здійснювати на росіян постійний тиск» ²⁷. Такої ж думки дотримувався й Трумен. Переговори явно затягувалися.

25 квітня 1945 р. в Сан-Франціско мала відкритися конференція Об'єднаних Націй, яка повинна була виробити статут міжнародної організації для підтримання миру і безпеки в усьому світі. Правлячі кола США і Великобританії всіляко намагалися використати питання про запрошення в Сан-Франціско Польщі з метою здійснити тиск на СРСР і спрямувати хід переговорів у Москві в бажане для них русло. Уряд США відмовився послати запрошення Тимчасовому польському урядові, пояснюючи свої дії відсутністю дипломатичних відносин. Радянський Союз висловив рішучий протест. У меморандумі СРСР, зокрема, зазначалося, що, коли в недалекому майбутньому реорганізація Тимчасового уряду не буде здійснена, то на конференцію треба запросити представників Тимчасового уряду в Варшаві як такого, що здійснює владу на всій території Польщі і користується підтримкою польського народу ²⁸. Водночас Радянський уряд повідомив, що він повністю підтримує заяву уряду Польщі від 22 березня 1945 р. урядам СРСР, США, Великобританії і Китаю, в якій висловлювалося співчуття з приводу відмови запросити польських представників на конференцію в Сан-Франціско. «Проведення конференції в Сан-Франціско без участі Польщі, зазначалося в польській заяві,— було б несправедливою, нічим не виправданою образою для польського народу, який прагне повністю забезпечити свою незалежність і вважає своєю благородною місією стати на сторожі миру і цивілізації в Європі...» ²⁹ Радянський уряд також вважав, що відсутність дипломатичних відносин між Польщею і західними країнами не може бути причиною відмови польським представникам взяти участь у конференції, тим більше, що окремі держави, наприклад, Індія, Гаїті, Ліберія і Парагвай, не мали дипломатичних зв'язків з СРСР, однак на конференцію були запрошені ³⁰.

Не досягнувши позитивних результатів шляхом дипломатичного листування, Радянський уряд продовжував боротьбу за участь Польщі в роботі конференції і після прибуття делегації до США. Це питання обговорювалося під час зустрічей з президентом США Труменом, державним секретарем Бірнсом, міністром іноземних справ Великобританії Іденом, з представниками китайського керівництва, а також на нараді глав делегацій і на пленарних засіданнях. Але, незважаючи на

²⁶ Там же, стор. 404.

²⁷ W. Churchill. The Second World War, Vol. VI, London, 1954, стор. 422.

²⁸ Советский Союз — Народная Польша. 1944—1974. Документы и материалы, М., 1974, стор. 58.

²⁹ "Rzeczpospolita", 27 березня 1945 р.

³⁰ Советский Союз — Народная Польша. 1944—1974, стор. 171.

всі зусилля, делегації США та Великобританії продовжували відстоювати свою позицію і доводити «неправомочність» Тимчасового польського уряду³¹.

Після тривалих дискусій бельгійська делегація склала проект, в якому, зокрема, щодо Польщі зазначалося, що Уряди Об'єднаних Націй висловлюють польському народові свої симпатії і захоплення з приводу його героїчної боротьби проти фашистських окупантів і сподіваються, що створення уряду національної єдності дасть змогу польській делегації взяти участь у конференції³². Однак цей документ був наскрізь лицемірним, у ньому ігнорувалися рішення Кримської конференції, а також суверенні права польського народу, який виявляв повне довір'я Тимчасовому уряду. Західним делегаціям вдалося протягти цей проект як резолюцію конференції. Представники СРСР, УРСР, БРСР та Чехословаччини, зважаючи на те, що резолюція не відкидала в майбутньому можливості запрошення Польщі до ООН, від голосування утрималися³³. За настійною вимогою радянської делегації було вирішено вважати Польщу членом-засновником ООН і залишити в її Статуті місце для підписання його польським представником. Статут ООН був підписаний Польщею 16 жовтня 1945 р.³⁴.

Відкрити ворожість до демократичної Польщі уряди США та Великобританії виявляли і після конференції у Сан-Франціско. Втручаючись у внутрішні справи Польщі, заважаючи її міжнародному співробітництву, західні держави переслідували одну мету — змінити хід історичного розвитку цієї держави, знищити народно-демократичний лад і повернути владу поміщиків та буржуазії. Лише Радянський Союз, вірний своєму інтернаціональному обов'язку, твердо продовжував захищати інтереси братнього польського народу.

Трудаючі маси молодой Польської Республіки добре розуміли, що в такій складній міжнародній обстановці лише міцний союз і дружба з Радянським Союзом є надійною гарантією незалежності і суверенітету Польщі. У квітні 1945 р. по всій країні прокотилася хвиля мітингів, на яких польські робітники й селяни зверталися до свого уряду з проханням укласти союзний договір з СРСР³⁵.

Пропозиція про укладення договору з СРСР була внесена польським урядом ще в січні 1945 р. під час візиту польської делегації до Москви³⁶. 16 квітня 1945 р. це питання знову обговорювалося Тимчасовим урядом. Було прийнято рішення «звернутися до Уряду СРСР з ініціативою укладення договору про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво»³⁷. Радянський Союз заявив про свою принципову згоду укласти договір ще в травні 1943 р.³⁸

Згода Радянського Союзу на укладення договору про дружбу мала велике значення для польського народу, особливо в той час, коли західні імперіалістичні кола намагалися зірвати виконання Ялтинських рішень про Польщу. Радянсько-польський договір відіграв також велику роль у зміцненні позицій Тимчасового уряду, оскільки, уклавши з ним союзний договір, СРСР ще раз підтверджував, що він визнає і підтримує цей уряд.

³¹ І. Д. Кундюба. Назв. праця, стор. 171.

³² W. Kowalski. Jalta i Poczdam, стор. 58.

³³ І. Д. Кундюба. Назв. праця, стор. 172.

³⁴ "Zbiór Dokumentów PISM", 1945, № 1, стор. 47.

³⁵ "Rzeczpospolita", 14, 15, 17, 18, 20 квітня 1945 р.

³⁶ E. Basiński, T. Walichnowski. Назв. праця, стор. 37.

³⁷ W. Kowalski. Polityka zagraniczna RP. 1944—1947, стор. 24.

³⁸ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, т. 1, М., 1946, стор. 103.

16 квітня 1945 р. НКЗС довів до відома урядів США і Великобританії через їх послів у Москві про майбутнє укладення Договору про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між СРСР і Польщею³⁹. Уряди цих країн, розуміючи значення такої угоди, всіляко намагалися перешкодити її підписанню. 18 квітня повірені в справах Великобританії і США в СРСР Ф. Робертс та Д. Кеннан надіслали до НКЗС СРСР ноту, в яких йшлося про негативне ставлення урядів їхніх країн до укладення радянсько-польського договору. Зокрема, в ноті уряду Великобританії зазначалося, нібито він «здивований тим, що Радянський уряд вирішив зробити цей крок у даний момент, коли між британським, радянським та американським урядами йдуть переговори на основі кримських пропозицій про створення Тимчасового польського уряду національної єдності... і сподівається, що Радянський уряд відкладе будь-яку дальшу дію в цій справі до того часу, поки пан Іден не зможе обговорити її з паном Молотовим у Сполучених Штатах»⁴⁰.

У ноті-відповіді Радянський уряд запевнив, що майбутній радянсько-польський договір буде укладений в дусі угод, підписаних з Великобританією, Чехословаччиною та Югославією та що він цілком своєчасний, відбиває інтереси двох братніх народів і буде спрямований на зміцнення дружби між СРСР і Польщею. На закінчення підкреслювалося, що Радянський Союз уже висловив свою згоду укласти договір і не може відкладати його підписання⁴¹.

19 квітня 1945 р. до Москви прибула польська делегація на чолі з Б. Берутом. 21 квітня між Тимчасовим урядом Польської Республіки та урядом СРСР було підписано історичний Договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво. Він став фундаментом польської зовнішньої політики, на якій віднині почали розвиватися радянсько-польські відносини.

Договір між СРСР і Польщею, який був ще одним свідченням міцності народної влади в країні, імперіалістичні кола Заходу зустріли вороже. Міжнародна реакція робила все нові й нові спроби порушити дружні відносини між Польщею і Радянським Союзом. Західні держави розгорнули шалену антирадянську кампанію, використавши для цього справу про арешт радянськими органами польської терористичної групи у складі 16 чол. на чолі з Л. Окулицьким (командуючий Армією Крайовою), В. Пужаком (голова Ради єдності народової) та Я. Янковським (голова «Крайового уряду») ⁴².

Реакційна преса вимагала в зв'язку з цим перервати переговори з Радянським Союзом про створення нового польського уряду⁴³. Представники США та Великобританії, скориставшись нагодою, вимагали негайного звільнення заарештованих.

Радянський уряд рішуче відкинув вимогу західних кіл як зовсім неприйнятну для СРСР. Вона не лише не обґрунтовувалась юридично, але була прямою спробою втручання у внутрішні справи СРСР⁴⁴. Радянський уряд заявив, що польські реакціонери були заарештовані

³⁹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. 8, стор. 413.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Там же.

⁴² Судебный отчет по делу об организаторах, руководителях и участниках польского подполья в тылу Красной Армии на территории Польши, Литвы и западных районов Белоруссии, М., 1945, стор. 10—11.

⁴³ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, т. 3, М., 1947, стор. 265.

⁴⁴ Там же, стор. 265—266.

на основі закону про охорону тилу Червоної Армії від диверсантів та відповідно до угоди, укладеної з польським Тимчасовим урядом. У заяві підкреслювалося, що ця справа не має нічого спільного з питанням про реконструкцію Тимчасового уряду, яка може бути проведена лише на основі Кримських угод⁴⁵.

Тверда і рішуча позиція СРСР, а також зацікавленість західних держав у якнайшвидшому вступі нашої країни у війну з Японією примусили їх відновити переговори.

Наприкінці травня 1945 р. до Москви із спеціальною місією прибув представник президента США Г. Гопкінс. Він приїхав для ведення переговорів про післявоєнний розвиток радянсько-американських відносин. Крім того, Гопкінсу було доручено вести переговори з польського питання⁴⁶.

В ході переговорів з Гопкінсом було досягнуто угоди про запрошення до Москви польських представників, а також про відновлення роботи Комісії трьох на умовах, що їх неодноразово висував Радянський Союз. До Москви були запрошені від Тимчасового уряду — Б. Берут, Е. Осубка-Моравський, В. Гомулка, В. Ковальський, С. Швальбе; від лондонської еміграції — С. Миколайчик, Я. Станьчик, А. Колодзей; від демократичних кіл Польщі — Г. Колодзейський, С. Кутшеба, А. Кжижановський, З. Жулавський та В. Керник⁴⁷. Всупереч вимогам США та Великобританії жоден з членів емігрантського уряду до Москви запрошений не був. «Ми опинилися там, де були три місяці тому», — відзначив державний секретар США Бірнс⁴⁸. Спроби примусити СРСР відступити від Ялтинських рішень про Польщу зазнали невдачі. Про це сказав послу польського емігрантського уряду у Вашингтоні Я. Цехановському і представник державного департаменту США: «Америка недосить сильна, щоб мати можливість нав'язати Радянському Союзу свою волю»⁴⁹.

При формуванні нового польського уряду США і Великобританія покладали великі надії на С. Миколайчика. У зв'язку з висловленнями на адресу Миколайчика застереженнями У. Черчілля настійно переконував його офіційно визнати всі рішення Кримської конференції. На думку Черчілля, треба було прийняти будь-які умови, аби «використати щілину, щоб вставити в неї ногу і силкуватися відкрити всі двері»⁵⁰. Сподіваючись захопити владу в майбутньому уряді, 15 квітня 1945 р. Миколайчик зробив офіційну заяву, в якій він зазначив, що вважає дружбу з СРСР «наріжним каменем майбутньої польської політики», повністю визнає Кримські угоди про Польщу, які стосуються майбутнього країни, її суверенного незалежного становища, а також створення представницького Тимчасового польського уряду національної єдності⁵¹.

З 17 по 22 червня тривали переговори між польськими представниками, які прибули на консультації до Москви. Миколайчик зробив спробу диктувати свої умови. Так, він вимагав, щоб президентом держави призначили В. Вітоса, а сам хотів бути прем'єр-міністром⁵². Ми-

⁴⁵ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. 8, стор. 444.

⁴⁶ Р. Шервуд. Рузвельт и Гопкинс глазами очевидца, т. II, М., 1958, стор. 615—616.

⁴⁷ J. Borkowski. Назв. стаття, стор. 149.

⁴⁸ J. Byrnes. Speaking Frankly, London, 1947, стор. 65.

⁴⁹ S. Zabiello. Назв. праця, стор. 290.

⁵⁰ W. Churchill. Назв. праця, стор. 542.

⁵¹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. 8, стор. 406.

⁵² W. Kowalski. Polityka zagraniczna RP. 1944—1947, стор. 31.

колайчик дійшов навіть до того, що вимагав від нового уряду гарантій — не проводити жодної економічної або соціальної реформи без згоди усіх членів уряду. Проти вимог Миколайчика виступив Берут і заявив: «Всі розмови даремні. Повідомлю Комісію трьох, що між нами справа ніколи не дійде згоди»⁵³. Таким чином, Миколайчик не дістав бажаної йому підтримки. Проти нього виступив навіть Я. Станьчик — представник еміграції⁵⁴.

У ході переговорів було досягнуто угоди, згідно з якою всі органи емігрантського уряду розпускалися. До складу комісії КРН запрошувалися В. Вітос та С. Грабський. Членами Тимчасового уряду національної єдності стали В. Керник, Ч. Вицех, С. Миколайчик, Я. Станьчик, М. Тугутт. До участі в державній діяльності залучалися також К. Поппель, А. Колодзей та Жаковський, які перебували за кордоном⁵⁵. 21 червня 1945 р. зміст угоди був доведений до відома Комісії трьох⁵⁶.

28 червня у Варшаві був сформований новий уряд на чолі з Е. Осубкою-Моравським. С. Миколайчик дістав пост віце-прем'єра. Основні посади в уряді зайняли представники робітничого класу⁵⁷.

Чим можна пояснити той факт, що С. Миколайчик, який не хотів визнати рішення Кримської конференції і виступав під час Московських переговорів проти лінії ППР та КРН, все ж увійшов до складу уряду національної єдності? Йдучи на згоду з Миколайчиком, ППР і КРН продовжували дотримуватися тактики об'єднання всіх демократичних сил країни. Польські комуністи знали, що ця згода має тимчасовий характер, оскільки розуміли всю лицемірність заяви Миколайчика від 15 березня 1945 р. Вона була ні чим іншим, як спробою захопити владу в новій Польщі. Час показав, що Миколайчик так і не захотів лояльно співробітничати з силами, які будували демократичну державу і не покинув свого наміру повернути Польщу до старого згубного політичного курсу, спрямованого проти союзу з СРСР.

У червні 1945 р. ППР пішла на компроміс з Миколайчиком, правильно вважаючи, що ця тимчасова згода допоможе залучити на бік Національного фронту багатьох членів Стронництва людowego, які перебували під впливом Миколайчика, а також сприятиме посиленню впливу ППР на маси та зміцненню рядів Національного фронту.

29 червня 1945 р. уряд національної єдності був визнаний Францією, 5 липня — США та Великобританією. До 21 червня Польща мала дипломатичні відносини з 21 країною.

Створення уряду національної єдності мало для польського народу величезне значення. Цю подію гаряче вітала вся прогресивна світова громадськість. «Реконструкція Тимчасового уряду і утворення Уряду національної єдності мають істотне значення як для внутрішнього життя нашої країни, так і для загальних міжнародних відносин», — писала газета «Жечпосполіта»⁵⁸.

Створення нового польського уряду стало вінцем успішної діяльності Радянського Союзу в боротьбі за національні інтереси братнього польського народу, однією з важливих передумов нинішніх великих досягнень польського народу в справі будівництва соціалізму, розвитку і зміцнення дружніх відносин між СРСР і ПНР.

⁵³ J. Borkowski. Назв. стаття, стор. 149.

⁵⁴ Там же.

⁵⁵ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. 8, стор. 453—454.

⁵⁶ W. Kowalski. Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie, стор. 689.

⁵⁷ Zarys historii polskiego ruchu robotniczego. 1944—1947, Warszawa, 1961, стор. 153.

⁵⁸ «Rzeczpospolita», 28 червня 1945 р.

ДОПОМОГА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ У ВИЗВОЛЕННІ БОЛГАРІЇ ВІД ФАШИЗМУ ТА БУДІВНИЦТВІ СОЦІАЛІЗМУ

Г. ТОМОВ (НРБ)

Історично склалося так, що російський народ двічі подавав братерську допомогу болгарам у їх визволенні: в 1878 р.— від турецької неволі і в 1944 р.— від німецького і болгарського фашизму.

Дружба двох братніх народів ґартувалася і зміцнювалася у спільній боротьбі за національне і соціальне визволення. Рух за встановлення між ними тісних взаємозв'язків очолювали революційні болгарські і російські прогресивні діячі. Тому класово-історичні корені — основне в болгаро-російській дружбі в минулому і в сучасному болгаро-радянському співробітництві. Особливо це проявляється нині в тісних зв'язках між БКП і КПРС, між робітничим класом двох країн.

У традиційній братерській дружбі болгарського і російського народів надзвичайно важливе місце займають революційні зв'язки, які здійснювалися через емігрантів та болгарських студентів. Серед останніх насамперед слід назвати ім'я засновника Болгарської комуністичної партії Димитра Благоева, який 1883 р. створив у Петербурзі одну з перших марксистських груп в Росії — «Партію російських соціал-демократів», або «групу Благоева». Вона налагодила видання газети «Рабочий», про яку В. І. Ленін сказав, що це було тоді «...чи не єдиною спробою створити с.-д. робітничу пресу в Росії»¹.

У 1885 р. царський уряд заарештував Благоева і вислав його з Росії. Повернувшись до Болгарії, він заснував там у 1891 р. соціал-демократичну партію. Болгарські марксистки встановили тісні зв'язки з В. І. Леніним, який у той час нелегально проживав у Швейцарії з болгарським паспортом на ім'я лікаря Йорданова.

Відомо, що революційний переворот можливий лише тоді, коли створені об'єктивні матеріальні передумови, виникла революційна ситуація і в наявності є суб'єктивний фактор революції². «Ніяка сила не зруйнувала б капіталізм,— відзначав В. І. Ленін,— якби його не підмила і не підрила історія»³.

Друга світова війна прискорила революційний розвиток Болгарії. Перемога соціалістичної революції в країні була результатом багаторічної боротьби болгарського робітничого класу та інших суспільних верств трудящих проти гніту і зрадницької політики місцевої фашистської буржуазії. Очолила цю боротьбу БКП, більшовизація якої здійснювалася під благотворним впливом ленінських ідей, більшовицької партії і керівного органу міжнародного революційного робітничого руху — Комуністичного Інтернаціоналу. Цьому сприяли також революційний дух і глибокі інтернаціоналістські традиції партії «тісних соціалістів», яка, спираючись на досвід російського революційного руху, боролася проти болгарських народників, ревізіоністів і опортуністів, за марксистські принципи, за побудову революційної партії пролетаріату. Її керівник Д. Благоев під впливом В. І. Леніна, зокрема його теорії про імперіалізм, написав серію статей, в яких піддав гострій критиці ревізіоністські погляди з цього питання і підтримав ленінське положення про те, що «імперіалізм є монополістичною стадією капі-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 92.

² Днів. Международното комунистическо движение, Софія, 1973, стор. 180.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 96.

талізму»⁴. Це сприяло розвитку процесу більшовизації (ленінізації) БКП, розробці її революційної стратегії і тактики.

Партія «тісняків» із захопленням зустріла перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, активно пропагувала серед болгарських трудящих її великі ідеї, цілі, суть. Під безпосереднім впливом Великого Жовтня у вересні 1918 р. у Болгарії спалахнуло Владайське повстання солдатів, яке В. І. Ленін назвав початком революції.

У 1919 р. відбувся XXII з'їзд Болгарської робітничої соціал-демократичної партії («тісних соціалістів»), на якому вона була перейменована на БКП («тісних соціалістів»). У прийнятій партією «Програмній декларації» йшлося про необхідність встановлення в країні диктатури пролетаріату. Питання про завоювання пролетаріатом влади розглядалося нею як актуальне історичне завдання.

Більшовизація БКП — цей складний тривалий процес становлення партії — відбувалася насамперед шляхом засвоєння нею ленінського вчення про партію як авангард робітничого класу, ленінських ідей про союз робітників і селян як важливу передумову для перемоги революції, ленінського розуміння революційних компромісів, поєднання боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм, за робітничо-селянський уряд⁵. «Робітники, знеслені, пригноблені на всій земній кулі... — писав В. Коларов у 1920 р. — безмежно люблять, поважають Леніна, ...свого геніального, залізного і глибоко відданого керівника у великій визвольній боротьбі. І трудящі маси Болгарії відчують найглибшу симпатію і повагу до Леніна, який першим сповістив їх про час близького визволення й вказав, як його досягти»⁶.

Переломним моментом у більшовизації БКП, відзначав Г. Димитров, стало Вересневе антифашистське збройне повстання 1923 р.⁷, яке відіграло велику роль у зростанні класової свідомості пролетаріату і селянства. Незважаючи на його поразку, революційна антифашистська боротьба в Болгарії не припинилася.

Існування Радянського Союзу революціонізує впливало на болгарських трудящих, а будівництво соціалізму в Країні Рад було надихаючим прикладом для них. У грудні 1920 р. у передовій статті «Работнически вестник» підкреслювалося: «Болгарський народ прагнув наблизитися до священної землі російської революції, безпосередньо познайомитися з ...економічним і культурним будівництвом, з революційним досвідом російських робітників і селян»⁸. Проте монархо-фашистські правлячі кола Болгарії всіляко намагалися послабити любов і дружбу болгарського народу до народів Радянського Союзу. «Фашистська реакція, — відзначав В. Коларов, — поставила за мету відокремити болгарський народ політично і морально від Радянської Росії, щоб легше було підкорити його хижачькому імперіалізму»⁹. Однак, незважаючи на перешкоди, що їх чинила цензура, БКП в нелегальній і легальній пресі поширювала серед болгар правду про СРСР, захищала Країну Рад від зазіхань імперіалізму і фашизму.

⁴ Див.: Димитър Благоев. Избрани произведения, т. I, София, 1951, стор. 617.

⁵ БКП в резолюции и решения, т. II (1919—1923), София, 1957, стор. 8—15, 135—143, 294—298.

⁶ Цанко Николов. Дело на Ленин и българската общественост 1917—1923, София, 1971, стор. 7—8.

⁷ Г. Димитров. Политически отчет на ЦК на БРП(к) пред Петия конгрес на партията, София, 1974, стор. 29—32.

⁸ «Работнически вестник», 14 грудня 1920 р., стор. 133.

⁹ Говори радиостанция «Христо Ботев», т. II, София, 1951, стор. 444—445.

«Комуністична партія в Болгарії,— підкреслювалося в заяві БКП,— буде й надалі вести невпинну боротьбу проти імперіалізму та його антирадянських буржуазно-фашистських адміністративних органів у Болгарії і готуватиме народні маси на випадок війни піднятися проти ворогів Радянського Союзу в своїй країні і перейти на бік Червоної Армії»¹⁰.

У 1930—1932 рр. широкого розмаху в Болгарії набрав рух за відправлення робітничо-селянських делегацій до СРСР. У 1932 р. там почав діяти «Союз друзів СРСР», але невдовзі його розгромили фашистські власті. Через два роки у Софії було створене перше болгаро-радянське товариство, яке об'єднувало представників різних політичних партій і безпартійних, широкі верстви трудящих. У багатьох містах і селах країни виникли його філіали. Болгаро-радянські товариства виступали за зміцнення дружби з СРСР і являли собою єдиний фронт народних сил.

Вершиною революціонізуючого впливу Радянського Союзу на трудящі маси Болгарії став рух за укладення пакту про дружбу і взаємодопомогу з СРСР (з кінця 1939 до початку 1944 р.). У країні розгорнулась одна з наймогутніших кампаній солідарності з СРСР. У сотнях тисяч підписів під пропозиціями, листами і телеграмами болгарський народ висловлював свою волю і прагнення до дружби з великою країною Леніна. Вірний син болгарського народу Г. Димитров дав блискучий приклад любові і поваги до Радянського Союзу своєю героїчною поведінкою на Лейпцигському процесі у 1933 р., захищаючи Країну Рад від наклепів офіційної нацистської пропаганди¹¹. Особливо велике історичне значення має висунуте ним на VII всесвітньому конгресі Комінтерну (1935 р.) положення про те, що наріжним каменем пролетарського інтернаціоналізму є любов, повага, принципове ставлення до СРСР і КНРС, що не може бути послідовним інтернаціоналістом, антифашистом той, хто дозволяє зводити наклепи на Радянську країну, більшовицьку партію, як це роблять імперіалісти, угодовці, опортуністи¹².

Перший секретар ЦК БКП, Голова Державної ради НРБ тов. Тодор Живков відзначає два вирішальні фактори, що сприяли створенню нової, соціалістичної Болгарії: перший і головний з них — це допомога Радянської Армії, другий — більшовизація БКП.

Після того, як 22 червня 1941 р. нацистська Німеччина напала на Радянський Союз, Болгарська робітничка партія* своїм головним завданням визначила: підняти трудящі маси на збройну боротьбу проти монархо-фашистського режиму і гітлерівської агресії, подавати всіляку підтримку народам СРСР, а при сприятливій міжнародній і внутрішній обстановці водночас з наступом Радянської Армії організувати збройне повстання і захопити політичну владу в країні. У зверненні партії до болгарського народу від 22 червня 1941 р. було дано марксистсько-ленінську оцінку подіям, що розгорнулися на східному фронті. «Історія не знає більш імперіалістичної, більш розбійницької і контрреволюційної війни, ніж та, яку фашизм веде проти СРСР,— підкреслювалося в ньому.— І, навпаки, немає справедливішої і прогресивнішої війни, ніж та, яку радянський народ веде проти фашистського нашествия і від наслідків якої залежатиме доля всіх народів. Така справедлива війна не може не бути підтримана всім чесним і про-

¹⁰ БКП в резолюції і рішеннях, т. III, Софія, 1954, стор. 308.

¹¹ Див. Г. Димитров против фашизма, Софія, 1969, стор. 78.

¹² Г. Димитров. Съчинения, т. 10, Софія, 1954, стор. 327—328.

* Так з 1939 по 1944 рр. називалася БКП.

гресивним у світі»¹³. Водночас БРП закликала трудящих до всенародного опору фашизму. «Жодної зернини болгарської пшениці,— йшлося далі у зверненні,— жодного шматка болгарського хліба німецьким фашистам і злодіям! Жодного болгарина в їхнє розпорядження! Нехай буде проклятий і візьме величезну відповідальність, історичну і особисту, кожний, хто хоче примусити болгарський народ підняти руку проти своїх радянських братів»¹⁴. Закликаючи трудящих до масового збройного опору, партії у важких умовах вдалося створити внутрішній фронт, залучивши до нього навіть деякі військові частини царсько-фашистської армії. Як свідчать болгарські дослідники, напередодні повстання 9 вересня 1944 р. сили народно-визвольної армії були зведені в одну дивізію, 10 окремих бригад, 43 загони і батальйони, кілька самостійно діючих загонів і сотні бойових груп. Їм активно допомагали більш як 200 тис. ятаків* та інші патріоти¹⁵.

Історичні перемоги Радянської Армії у 1944 р. прискорили падіння фашизму в Болгарії. Після Ясько-Кишинівської операції, що почалася 20 серпня 1944 р. і закінчилася оточенням великих військових угруповань гітлерівців (643 тис. чол.), склалися сприятливі умови для визволення народів Південно-Східної Європи від коричневої чуми. До допомога СРСР та його Збройних Сил болгарському Вітчизняному фронту конкретно виявилася в тому, що, оголосивши 5 вересня 1944 р. війну фашистському уряду Болгарії, вони зірвали плани англо-американських оперативних штабів щодо воєнної окупації країни з метою врятування буржуазії від загибелі і фашизм від карі¹⁶⁻¹⁷.

Болгарський народ з радістю і піднесенням сприйняв вступ Радянської Армії на свою землю.

Глибока політична криза, що охопила монархо-фашистську диктатуру в Болгарії, викликала глибокі зміни у співвідношенні класових сил в країні, звужила соціальну базу її правлячої верхівки. Наприкінці серпня — на початку вересня 1944 р. у Болгарії склалася революційна ситуація, коли широкі народні маси, згуртовані у Вітчизняному фронті на чолі з Комуністичною партією, не бажали більше жити по старому, а болгарська буржуазія вже не була в змозі керувати ним старими засобами й методами. Визріли внутрішні сприятливі об'єктивні умови для перемоги в країні соціалістичної революції. Однак перебування в самій Болгарії і на територіях інших сусідніх балканських країн гітлерівських військових частин і з'єднань, а також загроза втручання американських, англійських і турецьких військ стали на заваді встановленню в ній народно-демократичного ладу. Саме в подоланні цих негативних зовнішніх факторів вирішальну роль відіграла міжнародна допомога СРСР та його доблесних Збройних Сил.

Переможний наступ Радянської Армії сприяв успішному здійсненню 9 вересня 1944 р. у Болгарії антифашистського повстання силами революційних частин армії, партизанських загонів і бойових груп БРП встановила в країні народно-демократичний лад. Влада фактично перейшла до рук комітетів Вітчизняного фронту. Своєю присутністю в країні (до підписання мирного договору в 1947 р.) радянські військові підрозділи сковували сили реакції і контрреволюції, не давали їм змоги

¹³ Интернационализъмът на БКП. Документи и материали. (1891—1944), София 1974, стор. 401.

¹⁴ Там же, стор. 402; ЦПА на БКП, ф. 1, оп. 4, спр. 96, арк. 1.

* Помічники партизанів.

¹⁵ Г. Георгиев. Бойната дейност на народоосвободителната въстаническа армия. 1943—1944, София, 1974, стор. 259—260.

¹⁶⁻¹⁷ А. Калинин. Значението на победите на Съветската армия за освобождението на България. — Социалистическата революция в България, София, 1965, стор. 19.

ги розв'язати громадянську війну. «Говорячи про перемогу народного повстання 9 вересня,— відзначав Г. Димитров на Х з'їзді БКП (грудень 1948 р.),— ми повинні ще й ще раз підкреслити, що величезна заслуга у перемозі повстання, у визволенні нашої батьківщини від німецько-фашистського ярма належить братній героїчній Радянській Армії, про що партія, робітничий клас і весь наш трудовий народ збережуть почуття особистої вдячності»¹⁸.

Як відзначав тов. Тодор Живков, сьогоднішня соціалістична Болгарія з її історичними успіхами в усіх галузях суспільного життя була б немислима без визвольної місії Радянської Армії, політичної, економічної і культурної допомоги СРСР, закріпленої в договорах 1948 і 1967 рр. про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу¹⁹. Використання багатого радянського досвіду у побудові соціалістичного суспільства в Болгарії, політична підтримка з боку СРСР, встановлення між двома братніми країнами відносин нового типу, що базуються на товариській взаємодопомозі і взаємній вигоді,— це інтернаціоналізм у дії. Якщо взяти економічну допомогу, то за період 1945—1947 рр. Радянський Союз поставив Болгарії 329 тис. т нафтопродуктів, 217 тис. т чорних і кольорових металів, 74 600 т паперу і целюлози, 42 800 т штучних добрив та інших видів сировини і матеріалів,— таких необхідних тоді народному господарству країни.

Радянська допомога має велике значення для створення матеріально-технічної бази соціалізму в НРБ на сучасному етапі. Протягом 1948—1957 рр. СРСР поставив Болгарії першокласне комплексне устаткування для 39 великих промислових підприємств²⁰. До кінця V п'ятирічки (1970 р.) Радянський Союз подав Болгарії технічну допомогу в проектуванні й будівництві більш як 180 великих підприємств та інших об'єктів, що являють собою основу промисловості Болгарії і дають майже 95% продукції чорних і 85% кольорових металів, 80% — нафтопереробної і хімічної промисловості, 60% — електроенергії та ін. В результаті цього загальний обсяг промислової продукції нашої країни збільшився в 43 рази порівняно з 1939 р., а виробництво засобів виробництва — в 115 разів. Крім того, як відзначає тов. Т. Живков, у п'ятій п'ятирічці (1965—1970 рр.) СРСР надав Болгарії кредити на суму 580 млн. крб.²¹.

Надзвичайно ефективною для соціалістичного будівництва в Болгарії є радянська науково-технічна допомога. Наприклад, до 1964 р. завдяки цій допомозі в НРБ були відкриті промислові запаси оловочинкової руди обсягом 96 млн. т, залізної руди — 280 млн. т, вугілля — понад 4 млрд. т²²⁻²³.

Болгарське народне господарство постачає СРСР овочі, фрукти та інші товари харчової промисловості, а також машини, на виробництві яких Болгарія спеціалізується у рамках РЕВ, зокрема, електромашини, сільськогосподарську техніку, продукцію електронної промисловості, електродвигуни, генератори, кальциновану соду, тютюн і сигарети, товари виноробства та ін. Стабільний радянський ринок є важливим фактором розвитку болгарської економіки. Протягом 1971—1975 рр. обсяг товарообороту між НРБ і СРСР перевищив

¹⁸ Г. Димитров. Политически отчет на ЦК на БРП(к) пред Петия конгрес на партията, София, 1974, стор. 64.

¹⁹ Див. Т. Живков. Избрани съчинения, т. 5, София, 1971, стор. 7—10.

²⁰ К. Станчин. Ролята на съветската помощ и значението на съветския опит за строителството на социализма в България.— Социалистическата революция в България, София, 1965, стор. 494.

²¹ Т. Живков. Избрани съчинения, т. 5, 1971, стор. 11.

²²⁻²³ К. Станчин. Назв. праця, стор. 495.

13,9 млрд. крб. У майбутній п'ятирічці (1976—1980 рр.) він досягне 24,5 млрд. крб. За темпами розвитку торгівлі з Радянським Союзом Болгарія займає одне з перших місць серед країн — членів РЕВ.

Радянський Союз сприяє зміцненню позицій братньої країни у міжнародних відносинах, перетворенню їх у фактор миру і мирного співіснування на Балканах ²⁴⁻²⁵.

Новий етап у розвитку болгаро-радянської дружби та її ролі у побудові розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії визначають рішення Липневого і Жовтневого (1973 р.) пленумів ЦК БКП.

Таким чином, підтверджується думка Г. Димитрова про те, що дружба з Радянським Союзом так само життєво необхідна для Болгарії і болгарського народу, як сонце й повітря для кожної живої істоти. Про історичну закономірність болгаро-радянської дружби яскраво висловився Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєв. «Коли б нас спитали, — сказав Леонід Ілліч, — що таке соціалістичний інтернаціоналізм, ми б відповіли: подивіться на відносини між Болгарією і Радянським Союзом. Це і є соціалістичний інтернаціоналізм у дії» ²⁶.

Болгарський народ будуватиме розвинуте соціалістичне суспільство, сміливо йде по шляху до комунізму. Ось чому в програмі БКП записано, що «...дружба навіки — одна з найголовніших рушійних сил нашого розвитку, умова і гарантія майбутнього... нашої соціалістичної вітчизни, її завтрашнього дня» ²⁷.

XI з'їзд БКП, що проходив з 29 березня по 2 квітня 1976 р., вніс вагомий вклад у дальший розвиток болгаро-радянської дружби. З трибуни свого високого форуму болгарські комуністи заявили, що й надалі неухильно проводитимуть проголошений Програмою партії курс на інтеграцію з братніми соціалістичними країнами, на ще тісніше зближення з СРСР. У звітній доповіді ЦК БКП тов. Т. Живков підкреслив, що головна роль у ствердженні курсу розрядки міжнародної напруженості належить Радянському Союзові і КПРС. Він висловив захоплення і відданість болгарських комуністів великій партії Леніна, СРСР, радянським народам-братом, які із зброєю в руках відстояли соціалістичний лад, зробили вирішальний вклад у розвиток людського прогресу в умовах миру і безпеки народів ²⁸.

Комплексна програма соціалістичної економічної інтеграції, наголошувалося на з'їзді БКП, поклала початок якісно новому етапу у співробітництві між країнами РЕВ, а історичний досвід підтверджує переконання болгарських комуністів, що рівень взаємовідносин і зрілість єдності між соціалістичними країнами у великій мірі визначаються відносинами і єдністю кожної з них з Союзом Радянських Соціалістичних Республік. «Болгарська комуністична партія, — відзначив тов. Т. Живков, — постійно підтримує Програму дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, прийняту XXV з'їздом КПРС, і приймає її як свою» ²⁸.

Таким чином, всією своєю невтомною діяльністю БКП довела, що вона не мала, не має і не матиме ніяких принципових відмінностей від КПРС. У щирій дружбі НРБ з СРСР вона вбачає один з вирішальних факторів побудови соціалістичного, а потім і комуністичного суспільства в країні, свій внесок у торжество комуністичних ідей в усьому світі.

²⁴⁻²⁵ «Ново време», 1973, № 9, стор. 10.

²⁶ Л. І. Брежнєв. Ленінський курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 27.

²⁷ Програма на БКП, София, 1971, стор. 107.

²⁸ Див. Т. Живков. Отчет на Централния комитет за Българската комунистическа партия за периода между Десетия и Единадесетия конгрес и предстоящите задачи, София, 1976, стор. 39—40.

Замітки

С. В. ХІЛЬЧЕВСЬКИЙ (Чернівці)

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ
КУЛЬТУРНО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
[1966—1971 рр.]**

Провідна роль робітничого класу — будівника комунізму зростає в міру того, як підвищується його загальна культура, освіченість, політична активність. Цій справі Комуністична партія і Радянський уряд приділяють постійну увагу з перших днів перемоги Великої Жовт-

невої соціалістичної революції. «Ані на хвилину не забудуть робітники,— писав у 1917 р. В. І. Ленін,— що їм потрібна сила знання»¹.

На всіх етапах комуністичного будівництва КПРС виявляла особливе піклування про підвищення культурно-технічного рівня робітників. За роки Радянської влади вищі і середні спеціальні навчальні заклади нашої країни підготували майже 28 млн. спеціалістів. Лише в Українській РСР нині працює 4,4 млн. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою².

За роки восьмої п'ятирічки відбулися глибокі зрушення в освітньому рівні робітників промисловості республіки. Якщо у 1965 р. вищу та середню спеціальну освіту мали 68,2 тис. робітників, то у 1970 р. на робочих місцях складними виробничими процесами управляли понад 145 тис. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою³. Загальна кількість робітників цієї категорії за досліджуваний період зростала більше ніж у 2 рази⁴.

Невпинне зростання у середовищі робітничого класу прошарку робітників з вищою та середньою спеціальною освітою свідчить про те, що в його складі відбувається інтенсивний процес формування нової соціальної групи робітників-інтелігентів, яка вбирає в себе найкращі риси робітничого класу та інтелігенції. Чітке визначення таких зрушень дано у доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва на XXIV з'їзді КПРС: «...темпи зростання науково-технічної інтелігенції за останні роки у нас почали перевищувати темпи зростання всіх інших соціальних груп. Цей процес закономірний. Він є результатом політики партії, спрямованої на всемірне прискорення науково-технічного прогресу, на дальше підвищення культури й освіченості народу»⁵. Саме спеціалістам високої кваліфікації належить вирішальна роль у

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 192.

² Народное хозяйство Украинской ССР в 1975 году. Статистический ежегодник, К., 1976, стор. 360.

³ Об'єднаний архів Української республіканської ради професійних спілок (далі — ОА УРПС), ф. Р-2605, оп. 8, спр. 7735, арк. 9.

⁴ Там же.

⁵ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 85.

прискоренні темпів науково-технічного прогресу, зростанні продуктивності суспільної праці.

В рішеннях XXIII з'їзду КПРС ставилося завдання завершити в основному до кінця 1970 р. запровадження загальної середньої освіти молоді. З тією метою в країні було розширено мережу середніх загальноосвітніх шкіл, середніх спеціальних учбових закладів, а також збільшено кількість таких професійно-технічних училищ, які дають учням повну середню освіту. Ці заходи дали відчутні наслідки: за п'ять років близько 80% учнів, які закінчили восьмирічку, здобули потім повну середню освіту⁶.

Багато робітників підвищували свої знання без відриву від виробництва особливо після переходу в 1967 р. на п'ятиденний робочий тиждень. Істотні зміни відбулися також у роботі шкіл робітничої молоді: в їх складі переважали учні старших класів. Уже в 1970 р. учні 9—10 класів становили майже 91% усього контингенту цих шкіл⁷. Працююча молодь виявляла високу свідомість і цілеспрямованість у підвищенні свого загальноосвітнього рівня. Так, члени 4-ї бригади мартенівського цеху № 2 Ждановського заводу ім. Ілліча, очолюваної заслуженим металургом УРСР І. Стригуном, звернулися до робітників міста із закликом, в якому говорилося: «Ми вважаємо, що загальноосвітнє й технічне навчання робітників — не особиста справа, а виконання обов'язку перед суспільством. Ось чому сьогодні палким гаслом має бути: жодного робітника поза загальним і технічним навчанням!»⁸

Найбільш підготовленими для роботи на сучасному виробництві виявляються випускники професійно-технічних училищ (ПТУ). У нашій країні приблизно четверта частина робітників, які залучаються у сферу виробництва, проходить підготовку в ПТУ. Значна кількість їх дає випускникам також загальну середню освіту. «Одним з найперспективніших шляхів здійснення загальної середньої освіти, — говорив у доповіді на XXIV з'їзді партії товариш Л. І. Брежнєв, — ми вважаємо (при збереженні провідної ролі загальноосвітньої школи) дальший розвиток профтехучилищ, які дають середню освіту»⁹. Рішення XXIV з'їзду КПРС ознаменували початок нового етапу в розвитку системи профтехосвіти.

Наприкінці восьмої п'ятирічки у 838 професійно-технічних училищах Української РСР робітничими професіями оволодівали 416,6 тис. юнаків і дівчат, з них 39 тис. здобули загальну середню освіту¹⁰. Порівняно з 1965 р. кількість підготовлених у системі профтехосвіти висококваліфікованих робітників зросла в 1,7 раза. Серед випускників профтехучилищ переважну кількість становили механіки, наладчики, складальники, а також спеціалісти широкого профілю по обслуговуванню найновішого промислового устаткування. «Те, що роблять сьогодні рядовий робітник на заводі, колгоспний механізатор, — зазначав Л. І. Брежнєв у промові на Всесоюзному зльоті студентів у жовтні 1971 р. — ще в недавньому минулому вважалось доступним лише технікові або інженерові»¹¹.

Вагомий вклад у підготовку робітників високої кваліфікації безпосередньо на виробництво внесли партійні організації промислових під-

⁶ Там же, стор. 97.

⁷ Народне господарство Української РСР в 1970 році. Статистичний щорічник, К., 1971, стор. 481.

⁸ «Радянська школа», 1968, № 9, стор. 100.

⁹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 97.

¹⁰ Архів Державного Комітету Раді Міністрів УРСР по професійно-технічній освіті, ф. 4609, оп. 1, спр. 917, арк. 46.

¹¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом, т. 3, стор. 403.

приємств республіки, які у своїй діяльності керувалися вказівками В. І. Леніна про те, що «...не можна собі уявити ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з продуктивною працею молодого покоління: ні навчання й освіта без продуктивної праці, ні продуктивна праця без паралельного навчання й освіти не могли б бути поставлені на ту височину, якої вимагає сучасний рівень техніки і стан наукового знання»¹². Досвід передових підприємств республіки показав, що масове впровадження індивідуального і бригадного навчання, організація широкої мережі шкіл і курсів значно підвищили інтерес робітників до опанування нових технічних знань. У 1970 р. на підприємствах республіки новими професіями оволоділи 855 тис. робітників, підвищили свою кваліфікацію 1763 тис. робітників. Крім того, школами фабрично-заводського учнівства було підготовлено понад 31 тис. чол.¹³

Значний вплив на підвищення рівня виробничої кваліфікації робітників справляли народні університети знань, зокрема, університети з проблем економіки і технічного прогресу. У 1963 р. інженерно-технічні працівники (ІТП) ордена Леніна Донецького металургійного заводу виступили на сторінках газети «Социалистический Донбасс» з пропозицією — перетворити весь завод в університет технічного прогресу. Цей почин знайшов широкий відгук.

У жовтні 1968 р. ЦК КПРС прийняв постанову про поліпшення роботи народних університетів¹⁴, кількість яких на кінець п'ятирічки значно зросла. Так, якщо в 1965 р. в республіці діяли 827 народних університетів, у яких навчалися 232 тис. ІТП і передових робітників¹⁵, то вже в 1970 р. лише у містах їх налічувалося 2999 і охоплювали вони 722,5 тис. слухачів, у тому числі 332,4 тис. робітників. На промислових підприємствах працювало: 530 університетів науково-технічних знань, в яких навчалось 127,3 тис. слухачів, 117 — економічних знань (17,6 тис. слухачів), 555 — культури (118,9 тис. слухачів)¹⁶. Народні університети сприяли підвищенню рівня технічних знань виробничників, з'ясуванню актуальних питань розвитку народного господарства, сучасної науково-технічної революції, науковій організації праці, розгортанню соціалістичного змагання за успішне виконання планів восьмої п'ятирічки.

Внаслідок зростання освітнього рівня та професійної майстерності робітників помітно проявляється їх творча активність і безпосередня участь у прискоренні прогресу техніки. Як відзначав товариш Л. І. Брежнєв, «створення і впровадження нової техніки — це справа не тільки учених, конструкторів, інженерів, але і мільйонів рядових трудівників. Допитлива думка, знання і досвід, енергія і творча ініціатива робітничої гвардії — передовиків і новаторів виробництва — могутній прискорювач нашого руху вперед»¹⁷.

Невпинно підвищується роль робітничих кадрів у масовому русі новаторів виробництва. Якщо у 1965 р. 7670 організацій Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів у промисловості Української РСР об'єднували 820 тис. чол., у тому числі 452,4 тис. робітників¹⁸, то вже у 1970 р. у 8855 організаціях пошуком займалися 1019,6 тис. чол.,

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 464.

¹³ Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 392.

¹⁴ Справочник партийного работника, вып. 9, М., 1969, стор. 297, 301.

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 4660, арк. 12.

¹⁶ Архів Республіканської ради народних університетів УРСР. Зведені дані про систему народних університетів у 1970—1971 учбовому році. Підрахунки зроблено автором.

¹⁷ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом, т. 2, стор. 497.

¹⁸ ОА УРПС, ф. Р-5074, оп. 1, спр. 411, арк. 2.

у тому числі 557,9 тис. робітників¹⁹. Винахідництво і раціоналізаторство стали важливими і дійовими засобами вдосконалення техніки і технології виробництва, підвищення рівня його технічної оснащеності. У республіці за роки восьмої п'ятирічки було впроваджено 2,5 млн. винаходів і рацпропозицій. Тільки в 1966 р. економія коштів, сировини і матеріалів дала 441,6 млн. крб. прибутку²⁰. Винахідники і раціоналізатори УРСР взяли зобов'язання до кінця восьмої п'ятирічки створити двохмільярдний фонд економії, а внесли в нього 2 млрд. 600 млн. крб.²¹

Так, заслужений раціоналізатор УРСР, наладчик доменного цеху Криворізького металургійного заводу ім. В. І. Леніна З. З. Дюмін розробив і впровадив 45 рацпропозицій з економічним ефектом 250 тис. крб. Заслужений раціоналізатор УРСР, слюсар київського заводу «Точелектроприлад» Г. М. Пронько розробив і запровадив 32 рацпропозиції, що дало 20 тис. крб. економії²². Слюсар Чернівецької рукавичної фабрики Т. А. Щербаков створив 5 автоматів для в'язання рукавиць, які зекономили державі 560 тис. крб.²³ Значний вклад у фонд економії внесли винахідники і раціоналізатори УРСР слюсар Чернівецького заводу легкого машинобудування В. І. Ковальчук, ланковий очисного забою бригади шахти № 1 ім. Косіора Ворошиловградської області І. М. Яханов, бригадир електриків рейкобалочного цеху Дніпропетровського металургійного заводу ім. Дзержинського Ф. П. Тараба, бригадир розмітників Миколаївського суднобудівного заводу ім. Носенка О. Я. Шостак та ін.²⁴

Новатори виробництва, винахідники і раціоналізатори створюють високоефективні машини і механізми, високопродуктивне обладнання і прилади, що відповідають кращим зразкам світових стандартів.

Масовому рухові трудящих за прискорення технічного прогресу сприяло розширення зв'язків науки з виробництвом. Це у свою чергу покликала до життя нові творчі організації мас на громадських засадах. Так, на підприємствах і будовах республіки діяло 5,5 тис. таких конструкторських бюро, 11,8 тис. бюро економічного аналізу, 664 науково-дослідні інститути і лабораторії, 6,5 тис. бюро технічної інформації²⁵. Ще більшого розмаху набуло об'єднання новаторів у творчі колективи, загальна кількість яких за роки восьмої п'ятирічки збільшилася з 14 469 до 30 124, а число членів у них — з 70,1 тис. до 148,5 тис. чол.²⁶ Значно зросла чисельність робітників у складі науковотехнічних товариств (НТТ) республіки: на кінець 1970 р. в них активно працювали 180,4 тис. передових робітників²⁷. Тісна співдружність спеціалістів, провідних учених і новаторів виробництва в НТТ відкрила широку перспективу дальшого зміцнення союзу науки і виробництва.

Сучасне виробництво ставить високі вимоги не лише до професійної майстерності та загальноосвітнього рівня працівника, а й до його фізичної підготовки. Належний фізичний стан людини є неодмінною умовою збереження високої працездатності протягом робочого дня, і, більш того, всього трудового життя, важливим засобом підвищення продуктивності як фізичної, так і розумової праці. Директивами XXIII

¹⁹ Там же, спр. 630, арк. 1.

²⁰ Там же, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 5181, арк. 4.

²¹ Там же, спр. 7735, арк. 7.

²² Там же, спр. 6435, арк. 15.

²³ Там же, ф. Р-5074, оп. 1, спр. 413, арк. 10.

²⁴ Там же, арк. 40.

²⁵ Там же, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 5181, арк. 74.

²⁶ Там же, ф. 51, оп. 1, спр. 194, арк. 1.

²⁷ Там же, спр. 3, арк. 88—91.

з'їзду КПРС ставилося завдання щодо ширшого впровадження у побут трудящих фізичної культури і спорту. На необхідності дальшого фізичного загартовування радянських людей особливо наголошувалося у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку фізичної культури і спорту» (1966 р.)²⁸. Перетворюючи в життя рішення партії і уряду, партійні організації республіки значної допомоги надали спортивним товариствам профспілок у створенні належної матеріальної бази: на кінець п'ятирічки у промислових центрах було споруджено 30 стадіонів, 180 спортивних залів, 39 басейнів, понад 45 різних спортивних майданчиків і споруд. До занять фізичною культурою і спортом було залучено близько 7 млн. робітників і службовців²⁹.

Робітничий клас справляє дедалі глибший вплив на всі сторони життя радянського суспільства, активно бере участь у розв'язанні завдань комуністичного будівництва. Про зростання соціальної і політичної активності робітників свідчить збільшення їх частки у складі партії. Лише за період між XXIII і XXIV з'їздами КПРС до її лав вступили майже 1 млн. 600 тис. робітників³⁰. За цей же час лави Компартії України поповнили 406 тис. чол., у тому числі 204 тис. робітників³¹. Загалом робітники і колгоспники становили 58,5% комуністів республіки³², які проводили велику громадсько-політичну роботу. Підвищення культурно-технічного рівня, високі морально-політичні та ділові якості сприяли висуванню до складу партбюро і парткомів промислових підприємств все більшого числа кращих представників робітничого класу. Так, у звітно-виборну кампанію 1969 р. серед 1,5 млн. комуністів республіки, обраних до керівних партійних органів, було висунуто 236 тис. робітників. Членами партбюро і парткомів підприємств промисловості, транспорту і будівництва обрано 89 685 комуністів, у тому числі 43 731 (48,7%) — робітників³³. Вони очолили 27 301 (61,8%) партгруп³⁴.

Здібними керівниками партійних організацій зарекомендували себе токар механічного цеху київського заводу «Машпром», ударник комуністичної праці Л. А. Анікеєнко³⁵, апаратник Горлівського хімкомбінату А. П. Штих, забійник шахти «Микитівка» Донецької області А. Панченко³⁶. Відомий у Кривбасі будівник, Герой Соціалістичної Праці А. С. Висоцький виріс від рядового гірника до бригадира, від партгрупорга до члена бюро Криворізького міськкому Компартії України³⁷. Робітники-комуністи виявляли високу ідейно-політичну зрілість, партійну принциповість в оцінці успіхів і недоліків у роботі, глибоке розуміння відповідальності за виконання великих і складних завдань.

Кращі представники робітничого класу республіки обиралися до вищого органу влади в країні — Верховної Ради СРСР. Так, під час виборів у червні 1970 р. від Української РСР до Ради Союзу було обрано 150 депутатів, у тому числі 44 робітники (29,3%), до Ради Національностей — 7 робітників (21,9%)³⁸. Значна кількість передовиків і

²⁸ Справочник партийного работника, М., 1967, стор. 255—260.

²⁹ ОЛ УРПС, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 6038, арк. 34.

³⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 105.

³¹ «Правда», 1 квітня 1971 р.

³² Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, стор. 58.

³³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 7, арк. 4.

³⁴ Там же, арк. 1—3.

³⁵ «Правда Украины», 2 грудня 1970 р.

³⁶ «Правда», 21 травня 1970 р.

³⁷ «Днепропетровская правда», 24 квітня 1968 р.

³⁸ «Радянська Україна», 14 червня 1970 р.

новаторів виробництва обиралися депутатами місцевих Рад і Верховної Ради УРСР. Повсякденно перебуваючи в гущі мас, робітники-депутати добре знали їх потреби і запити, стан справ на виробництві. Вони надавали велику допомогу партійним і радянським органам у розв'язанні найважливіших виробничих питань.

Могутнім прискорювачем зростання продуктивності праці, підвищення ефективності суспільного виробництва є, як відомо, соціалістичне змагання. Будучи однією з основних рушійних сил розвитку соціалістичного суспільства, воно дає не лише чисто економічний ефект, а й виступає як каталізатор соціальної активності трудящих. В роки восьмої п'ятирічки соціалістичне змагання набуло дальшого розвитку, зокрема у своїй вищій формі — рухові за комуністичне ставлення до праці. Його ініціаторами, як правило, виступали передові, висококваліфіковані робітники, які досконало оволоділи технікою. Участь у різних формах змагання, творчий пошук найефективніших шляхів розв'язання виробничих завдань розвивають ініціативу трудящих. Так, у 1970 р. в соціалістичному змаганні брало участь понад 90% робітників, ІТП і службовців промислових підприємств республіки, зокрема в русі за комуністичне ставлення до праці — майже 8,7 млн. чол.³⁹

Підвищеними соціалістичними зобов'язаннями, новим розмахом змагання готувалися зустріти XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд Компартії України трудящі республіки. Так, старший апаратник Северодонецького хімкомбінату Г. І. Захарченко виступив ініціатором змагання за економію сировини і матеріалів на кожному робочому місці і особисто зобов'язався на протязі восьмої п'ятирічки дати економію в розмірі 100 тис. крб. Його почин підтримали 19 тис. робітників. Г. І. Захарченко успішно виконав узяті зобов'язання і до дня відкриття XXIV з'їзду КПРС додатково зекономив сировини і матеріалів на 20 тис. крб.⁴⁰ Широку підтримку і схвалення дістав почин передових арсенальців Героїв Соціалістичної Праці Г. Я. Царика, М. Г. Павленка, В. П. Філіпова — випускати продукцію лише відмінної якості, на рівні кращих світових стандартів. Заклик арсенальців підхопили багато робітників заводів і підприємств Української РСР. Республіканська преса на своїх сторінках широко висвітлювала почин новаторів та їх послідовників⁴¹.

Наведені приклади переконливо свідчать про те, що робітничий клас Української РСР — бойовий загін трудящих нашої країни — в роки восьмої п'ятирічки знаходився на передових рубежах технічного прогресу.

Висока політична свідомість, неухильне підвищення культурно-технічного рівня і ділової кваліфікації в умовах зрілого соціалізму визначили роль робітничого класу як передового борця у розв'язанні завдань комуністичного будівництва. Послідовно втілюючи в життя політику КПРС, спрямовану на прискорений розвиток продуктивних сил країни, робітничий клас України вніс гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

³⁹ ОА УРРПС, ф. Р-2605, оп. 8, спр. 7736, арк. 2С.

⁴⁰ Там же, спр. 6439, арк. 16.

⁴¹ «Правда Украины», 5 листопада 1970 р.; «Труд», 22 червня 1970 р.

А. Т. ШИШАЦЬКИЙ (Кременчук)

**РОЛЬ ПРЕСИ
У ВИХОВАННІ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ
НА РЕВОЛЮЦІЙНИХ ТРАДИЦІЯХ
[1966—1970 рр.]**

XXV з'їзд КПРС накреслив програму дальшого будівництва комунізму в нашій країні. Могутнім фактором у боротьбі за її здійснення є ідеологічна робота. «Практика партійних організацій підказує нам шлях,— підкреслювалося в Звітній

доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії,— ідучи по якому ми можемо добитися підвищення її ефективності. Це — комплексний підхід до постановки всієї справи виховання, тобто забезпечення тісної єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання з урахуванням особливостей різних груп трудящих»¹.

Значна роль у цій важливій справі відводиться пресі. Радянська преса — гостра зброя Комуністичної партії, випробуваний помічник в ідеологічній роботі, у виконанні планів господарського і культурного будівництва. Нові завдання, поставлені XXV з'їздом КПРС, вимагають активізації зусиль працівників періодичних видань. «Навряд чи треба доводити,— підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєв,— що це не тільки господарське питання... Партійні організації покликані здійснювати повсякденне, конкретне керівництво пресою, добиватися підвищення ідейного рівня і дієвості її виступів»². Завдання ці складні і актуальні. Тому творче використання досвіду, набутого партійною пресою по вихованню робітничої молоді на революційних традиціях партії і народу, набуває тепер особливого значення.

В даній замітці зроблено спробу на матеріалах ряду періодичних видань республіки висвітлити питання діяльності преси по вихованню робітничої молоді на революційних традиціях партії і народу в період восьмої п'ятирічки. В цей час трудящі нашої країни готувалися до відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна, 50-річчя заснування Союзу Радянських Соціалістичних Республік, до проведення чергових XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України. Партійні організації, органи преси проводили велику підготовчу роботу до святкування 50-річчя ВЛКСМ і 50-річчя ЛКСМ України.

У липні 1968 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Першою у роботу по активній пропаганді рішень партії серед населення включилася періодична преса. Вона була покликана допомогти партійним організаціям забезпечити нове політичне і трудове піднесення радянських людей, зокрема молоді, гідно зустріти 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, перетворити святкування ювілею у величне торжество безсмертних ідей ленінізму.

Першочерговим завданням періодичної преси була глибока і всебічна пропаганда вчення Леніна. На сторінках республіканських газет публікувалися матеріали про життя і діяльність Володимира Ілліча, спогади старих більшовиків, які зустрічалися з ним, друкувалися репортажі з ленінських місць, оповідання, вірші, пісні, присвячені вождю революції. Місцеві газети пропагували форми роботи партійних організацій по вихованню підростаючої зміни робітничого класу. Так, молодіжна газета «Комсомолец Запоріжжя» писала, що на Запорізькому моторобудівному заводі для ленінських читань було обрано ряд тем: «Дорогі риси», «Біла керма держави», «Ім'я Леніна в кожному серці» та ін.³

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 83.

² Там же, стор. 88.

³ «УІЖ», 1966, № 1, стор. 66.

Ленінська тематика стала провідною для газет Львівської області. Під рубриками «З іменем Леніна», «Звіряючи крок по Іллічу», «Назустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна» і т. д. друкувалися розповіді, присвячені революційним традиціям партії і народу.

Позитивний досвід нагромадила, зокрема, Хмельницька обласна газета «Радянське Поділля». На її сторінках розкривався зміст організаційно-партійної та масово-політичної роботи, вплив первинних партійних організацій на діяльність виробничих колективів по вихованню молоді на традиціях старших поколінь. Привертали увагу рубрики «Час і стиль», «З комуністів бери приклад». Газета широко розповідала, як робітнича молодь вивчає ленінську теоретичну спадщину, революційний досвід партії і народу з системі партійної та комсомольської політосвіти⁴.

Республіканські, міські, районні та багатотиражні газети в пропагандистській роботі серед працюючої молоді вдало використовували досвід проведення Ленінського заліку. Так, республіканська молодіжна газета «Молодь України» підвела підсумки участі молодих виробників Дніпропетровщини у Ленінському заліку «Ми справі Леніна і партії вірні». В ході заліку було внесено 16 214 раціоналізаторських пропозицій. В конкурсах професійної майстерності взяло участь більше 35 тис. молодих робітників області⁵.

На сторінках джанкойської міськрайонної газети «Зоря комунізму» (Кримська область) під рубрикою «Розповіді про комуністів» регулярно вміщувалися нариси, зарисовки, кореспонденції, присвячені ветеранам революції і громадянської війни. Ці матеріали широко використовувалися під час проведення Ленінського заліку. Зокрема, в газеті були надруковані розповіді про І. П. Горячева, який особисто зустрічався з В. І. Леніним і виконував його доручення, а також про Ф. Д. Блажка, І. Я. Чирова, М. Ф. Трофимова, М. Д. Кальченка, П. І. Баталова, М. Ф. Чуяшова, М. І. Богатирьова та ін. Ці товариші самі не раз виступали на сторінках газети з хвилюючими спогадами⁶.

Місцева преса велику увагу приділяла радянському способу життя. Характерною рисою таких публікацій була насиченість цікавими фактами і прикладами, а також документами з минулого і сучасного, що робило їх набагато переконливішими. Так, газета «Ленінські заповіді» (Синельникове) надрукувала багато розповідей-сторінок під рубрикою «З ім'ям Леніна у серці». Це — публіцистичні статті про ветеранів партії, новаторів промисловості, про трудові здобутки молодих виробників, про те, як вони вивчають славне революційне минуле свого народу. Однією з перших ініціативу партійних організацій Дніпропетровщини підхопила ровенська обласна газета «Червоний прапор». На її сторінках з доповідями і статтями виступали секретарі первинних парторганізацій, пропагандисти, лектори, агітатори.

Республіканська, обласна і міська преса широко пропагувала ленінську теоретичну спадщину. Це сприяло ідейно-політичному загартовуванню трудящих і, зокрема, робітничої молоді. Так, дрогобицька міськрайонна газета «Радянське слово» разом з місцевим відділенням Товариства «Знання» розробила тематику ленінського «Суботнього лекторію». В цій рубриці були опубліковані матеріали «Виконуючи ленінські заповіді», «Вождь, трибун, мислитель, комуніст», «Торжество

⁴ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 17, спр. 35, арк. 75.

⁵ «Молодь України», 3 листопада 1971 р.

⁶ Трибуна мільйонів, К., 1969, стор. 62.

ленінської дружби народів» та ін. Здебільшого це скорочені записи кращих лекцій ювілейного циклу, добре ілюстровані місцевими фактами.

Місцеві газети систематично висвітлювали роботу парткабінетів, бібліотек, клубів, розповідали про форми популяризації ленінських творів. Так, використавши відому працю В. І. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії», в якій наводяться окремі приклади з дореволюційного життя Черкащини, смілянська міськрайонна газета «Червоний стяг» переконливо показала сьогоднішні досягнення шевченківського краю. «Уманська зоря» помістила матеріали про нелегальне друкування в Умані ленінської «Искры». Новоодеська газета «Ленінський промінь» (Миколаївська область) надала свої сторінки читачам — учасникам екскурсії-семінару, які відвідали пам'ятні місця в Москві та Ленінграді⁷.

Таким чином, готуючись до відзначення 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, газети республіки внесли значний вклад у розробку Ленініани. Поклавши в основу комуністичне виховання робітничої молоді на революційних традиціях Комуністичної партії і радянського народу, періодична преса республіки виховувала молоду робітничу зміну на яскравих прикладах з життя і діяльності В. І. Леніна.

Проте вивчення матеріалів місцевих газет показує, що в цій важливій справі є ще окремі прогалини. Насамперед, ідеться про якість матеріалів. Окремі надруковані на сторінках газет статті не відповідали тим високим вимогам, які були поставлені перед ними. Під рубрикою Ленініани іноді друкувалися другорядні, часом дріб'язкові, а також недостатньо перевірені публікації. Особливо треба було дбати про історичну достовірність спогадів про В. І. Леніна. Статті, кореспонденції, нариси, що вміщувалися під цією рубрикою, мали бути написані змістовно, цікаво, переконливо. Вони мали бути пройняті духом ленінської діловитості, партійної стурбованості за виховання молодого покоління робітничого класу.

Багатогранна пропагандистська діяльність газет республіки у 1966—1970 рр. по вихованню підростаючого покоління на революційних традиціях партії і народу дістала своє творче продовження в роки дев'ятої і десятої п'ятирічок. Республіканські, обласні, міські і районні газети беруть активну участь у всенародній боротьбі за виконання накреслень XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, здійснюють велику роботу по вихованню трудящих в дусі комуністичного ставлення до праці, розвивають творчу і громадську активність, ініціативу і почин трудівників, сприяють дальшому зміцненню соціалістичних відносин. Все це є свідченням дальшого піднесення ролі преси як випробуваного помічника партії. На XXV з'їзді підкреслювалося, що питання підвищення ідейного рівня, координації і оперативності засобів масової інформації і пропаганди перебуватимуть і надалі в полі зору партії⁸. Партійні організації мають постійно дбати про виховання підростаючого покоління на революційних традиціях радянського народу. Це завдання є свідченням особливої турботи про молодь, яка продовжує нині справу батьків.

⁷ Там же, стор. 18.

⁸ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 87.

Л. Я. МУСАТОВА (Київ)

**ПІДГОТОВКА КАДРІВ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УРСР
у 1943—1945 рр.**

У період масового вигнання фашистських загарбників з радянської території успішне вирішення воєнно-господарських завдань і насамперед постачання фронту бойового і речового майна та продоволь-

ства, поставлених партією та урядом перед залізничниками усієї країни, в тому числі й України, багато в чому визначалося станом кадрів, ступенем їхньої спеціальної підготовки, рівнем політичної свідомості. Кількісний склад працівників залізничного транспорту одразу після визволення території республіки від німецько-фашистських окупантів значно скоротився в порівнянні з довоєнним. Це пояснюється тим, що багато залізничників знаходилося на фронті, частина евакуювалася до радянського тилу, чимало загинуло в період німецько-фашистської окупації.

Комуністична партія і Радянський уряд зробили все можливе для поповнення кадрів залізничного транспорту країни. Комплектування робочої сили, необхідної залізницям республіки, здійснювалося через залучення до роботи членів сімей залізничників і місцевого працездатного населення. Але насамперед необхідно було повернути на залізницю робітників, що знаходилися в евакуації. Лише за кілька місяців після визволення (з 1 серпня 1943 р. по 1 квітня 1944 р.) на Північно-Донецьку, Сталінську, Південно-Донецьку, Одеську магістралі та Київській залізничний вузол повернулися 11932 залізничники¹.

Питанням забезпечення робітничими кадрами залізниць республіки багато уваги приділяли партійні та господарські організації УРСР. Так, у прийнятому рішенні «Про мобілізацію залізничників і населення колгоспів і міст на роботи по відбудові залізничного транспорту» від 13 лютого 1943 р. Ворошиловградський обком партії закликав населення області до активної участі у відбудові залізничного транспорту².

Важливу роль у забезпеченні робочою силою Південної, Південно-Західної, Південно-Донецької і Сталінської залізниць відіграла постанова Державного комітету оборони від 29 вересня 1943 р. «Про невідкладні заходи по зміцненню господарства залізниць у районах, визволених від німецької окупації»³, згідно якої голови облвиконкомів і секретарі Чернігівського, Полтавського, Київського, Сумського, Харківського, Запорізького, Дніпропетровського обкомів партії мали мобілізувати до 15 грудня 1943 р. на постійну роботу 28 тис. чол. з місцевого працездатного населення. Зокрема, на Південно-Західну залізницю — 8 тис. чол., Південну — 6 тис. 500, Сталінську — 4 тис., Південно-Донецьку — 4 тис.⁴ Крім того, згідно цієї постанови всі наркомати УРСР і голови облвиконкомів повинні були повернути на залізницю евакуйованих залізничників, які під час евакуації працювали на підприємствах промисловості та в інших нетранспортних організаціях.

Комуністична партія України та уряд УРСР протягом 1943—1945 рр. неодноразово поверталися до питання про кадри для визволених залізниць республіки. В результаті великої організаторської роботи, проведеної партійними та радянськими організаціями, вже на 1 січня 1944 р. укомплектованість Південної залізниці робітниками ма-

¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 14, спр. 654, арк. 194; спр. 1255, арк. 62; спр. 649, арк. 27; оп. 31, спр. 111, арк. 18.

² М. Данилюк, М. Панчук. На службі фронту і тилу, К., 1974, стор. 45.

³ П. Денисенко. Комуністична партія України — організатор відбудови народного господарства республіки (1943—1945 рр.), К., 1968, стор. 120.

⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 145, спр. 336, арк. 64—65.

сових професій становила 39 тис. 403 чол.⁵ До 1 червня 1944 р. на Одеській магістралі, яка була повністю визволена 12 квітня 1944 р., працювали 33 тис. 866 робітників масових професій, а керівних кадрів — 1490 чол.⁶ Під кінець 1944 р. на Ковельській залізниці загальна кількість працюючих становила 16 тис. 800 чол.⁷

Таким чином, незважаючи на складність воєнного часу, партія та уряд забезпечили залізничний транспорт необхідною кількістю робітників керівних і масових професій. Однак залучення людей, які раніше не працювали на транспорті, висунуло нове складне завдання — у найкоротший строк навчити їх залізничних спеціальностей.

У зв'язку з цим діяльність партійних організацій залізничного транспорту республіки у 1943—1945 рр. була спрямована на підготовку кадрів масових професій. Основними формами такої підготовки були індивідуальні та бригадні методи навчання. Зокрема, партійні організації разом з керівництвом залізничних вузлів і відділень визволених магістралей республіки розробили конкретні заходи по створенню стахановських шкіл за професіями. Важливу роль у цій справі відіграли досвідчені кадрові робітники і пенсіонери, які під час війни повернулися на транспорт. Вони доклали багато зусиль для передачі новачкам свого багаторічного виробничого досвіду.

Шефство досвідчених робітників над молоддю, що розгорнулося на залізницях республіки, давало можливість готувати кадри без витрат державних коштів. Так, машиніст-інструктор станції Ясинувата Південно-Донецької залізниці М. К. Горбань підготував 15 машиністів, 20 помічників машиніста і стільки ж кочегарів⁸.

Чудову ініціативу в підготовці кадрів виявив старший машиніст депо станції Попасна Північно-Донецької залізниці, механік першого класу, Герой Соціалістичної Праці комуніст І. О. Іванов, який передавав свій досвід членам бригади, без відриву від виробництва навчав паровозників підвищеної класності. Ця ініціатива була підтримана партійними організаціями. Так, парторганізація депо і управління залізниці скликали нараду машиністів-передовиків, на якій І. О. Іванов розповів про те, як зекономив 64 т палива, добився підвищення технічної швидкості на 5 км/год, а середньодобовий пробіг збільшив на 93 км⁹. Досвід машиніста І. О. Іванова став надбанням багатьох кращих паровозників. У 1944 р. лише на паровозному депо Попасна 56 машиністів підвищили свою кваліфікацію, 14 помічників машиніста дістали дозвіл керувати локомотивами, 33 кочегари успішно склали іспит на помічників машиніста¹⁰.

У 1945 р. на Північно-Донецькій залізниці було навчено за методом І. О. Іванова 829 паровозників, зокрема машиністів, які підвищили свою класність, — 245 чол., помічників машиніста, які стали механіками, — 208 чол., кочегарів, які стали помічниками машиніста, — 304 чол.¹¹ А всього за 1945 р. на Північно-Донецькій магістралі план навчання кадрів масових залізничних професій без відриву від виробництва був виконаний на 146% і становив 9868 чол.¹²

⁵ Там же, оп. 14, спр. 1260, арк. 31.

⁶ Там же, оп. 31, спр. 111, арк. 31.

⁷ Там же, спр. 215, арк. 31.

⁸ «Гудок», 12 січня 1944 р.

⁹ Г. Я. Емченко. Годы суровых испытаний. Из истории партийных организаций Донбасса в период Великой Отечественной войны, Луганск, 1961, стор. 184—185.

¹⁰ Там же, стор. 185.

¹¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 31, спр. 152, арк. 8—9.

¹² Там же, спр. 151, арк. 21.

Успішно проводилася підготовка робітників-залізничників завдяки шефській допомозі досвідчених, кваліфікованих робітників над молоддю на Південній, Одеській, Ковельській, Південно-Донецькій та інших магістралях¹³⁻¹⁴.

У перші місяці після визволення Української РСР кваліфікація і рівень технічних знань робітників масових залізничних професій підвищувалися, головним чином, по лінії вивчення правил технічної експлуатації і складання іспитів спеціальним комісіям.

На залізницях організовувалися стахановські школи і курси для підвищення кваліфікації машиністів і розрядності слюсарів. Стахановські школи були однією з важливих форм виховання передових методів роботи і широкого запровадження їх у виробництво. Так, на Одеській залізниці на кінець 1944 р. працювало 60 стахановських шкіл, у яких навчалось 2060 чол.¹⁵ На Ковельській залізниці на кінець 1945 р. у стахановських школах навчалось 4137 чол.¹⁶

Важливим джерелом поповнення робітничими кадрами залізничного транспорту в роки війни стали школи ФЗН і залізничні училища, в яких молодь набувала спеціальних знань. Школи ФЗН і залізничні училища дали можливість навчити залізничних професій тисячі юнаків і дівчат. Так, на Південній залізниці у 1944 р. було створено 3 залізничних училища, в яких навчалися 941 чол.¹⁷ У школах ФЗН і ремісничих училищах м. Одеси за станом на 1 січня 1945 р. було підготовлено 380 залізничників¹⁸. Всього на кінець Великої Вітчизняної війни на залізницях республіки навчалось 8736 чол.¹⁹

Таким чином, незважаючи на труднощі, пов'язані з великими руйнуваннями, заподіяними німецько-фашистськими загарбниками народному господарству країни, збільшенням обсягу роботи залізниць республіки у зв'язку з швидким просуванням Червоної Армії на захід і значним зменшенням кількісного складу робітників залізничного транспорту, Комуністична партія і Радянський уряд вжили необхідних заходів для укомплектування, підготовки і підвищення кваліфікації робітників масових професій для залізниць республіки.

Велика організаційна і агітаційно-пропагандистська робота партійних організацій залізничного транспорту України в цьому напрямі дала можливість у завершальний період війни забезпечити безперебійний зв'язок між фронтом і тилом, тим самим допомагаючи Червоній Армії в остаточному розгромі німецько-фашистських окупантів і вирішуючи найважливіші завдання у відбудові всього народного господарства.

¹³⁻¹⁴ Там же, оп. 14, спр. 1260, арк. 37; оп. 31, спр. 109, арк. 43; спр. 151, арк. 21; спр. 215, арк. 30—43.

¹⁵ Там же, ф. 1, оп. 31, спр. 109, арк. 43.

¹⁶ Там же, спр. 215, арк. 30.

¹⁷ Там же, оп. 14, спр. 1260, арк. 33.

¹⁸ Там же, оп. 18, спр. 369, арк. 53.

¹⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 5474, оп. 22, спр. 1, арк. 1--3.

А. І. СКРИПНИК (Одеса)

**ДІЯЛЬНІСТЬ
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
ПО РОЗВИТКУ РУХУ
ПРОЛЕТАРСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ
ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ
(1928—1937 рр.)**

Однією з яскравих сторінок діяльності Комуністичної партії є боротьба за розвиток і зміцнення пролетарської солідарності радянських людей з трудящими зарубіжних країн в роки будівництва соціалізму в нашій країні. Висвітлення цієї проблеми дає можливість, по-перше, використати істо-

ричний досвід партії для виховання сучасного молодого покоління і всіх трудящих в дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, а по-друге, є важливим засобом викриття антикомуністичних, ревізіоністських і націоналістичних фальсифікацій суті пролетарського інтернаціоналізму та діяльності КППС по втіленню його принципів у життя. Про актуальність цих завдань у сучасних умовах йшлося, зокрема, на XXV з'їзді КППС та XXV з'їзді Компартії України¹.

У даній замітці зроблено спробу показати участь громадських організацій України (профспілок, комсомолу, МОДРу) у розвитку руху пролетарської солідарності в роки першої та другої п'ятирічок. Ця проблема вже давно привертає увагу істориків партії, які внесли досить значний вклад у її дослідження. Насамперед, слід відзначити, що питання комуністичного, в тому числі патріотичного та интернаціонального виховання в цей період, уже певною мірою висвітлено в колективних працях². Частково міжнародні зв'язки трудящих УРСР дістали відображення в працях О. М. Герасимова, О. О. Іоффе та Л. С. Озерова³. Повніше ця проблема розкривається в монографії І. М. Кулінича, зокрема, в її четвертому розділі, де висвітлюється братерська солідарність українського і німецького пролетаріату в 1920—1933 рр., а також у праці В. М. Самофалова, який стисло охарактеризував діяльність партії в справі налагодження дружніх зв'язків між трудящими Радянської України і робітниками зарубіжних країн⁴. Про окремі форми й методи роботи партійних організацій по вихованню робітничого класу в дусі пролетарської солідарності в роки будівництва соціалізму йдеться в брошурах В. П. Бондаря, Г. А. Ват'яна та Я. І. Крома⁵. Участі громадських організацій у розвитку форм пролетарської солідарності в період, що розглядається, присвячені також статті в журналах та наукових збірках⁶.

¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КППС, К., 1976, стор. 35, 84; Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 65, 68—69.

² История Коммунистической партии Советского Союза, т. IV, кн. 1, 2, М., 1971; Очерки истории Коммунистической партии Украины, издание 3-е, доп., К., 1972; Історія Ленінської Комуністичної Спілки молоді України, К., 1968; Див. також нариси історії обласних партійних організацій.

³ А. М. Герасимов. Интернациональные связи советских моряков (1921—1937), Л., 1973; А. Е. Иоффе. Интернациональные, научные и культурные связи Советского Союза. 1928—1932, М., 1969; Л. С. Озеров. Строительство социализма в СССР и международная пролетарская солидарность. 1921—1937 гг., М., 1972.

⁴ І. М. Кулінич. Українсько-німецькі історичні зв'язки, К., 1969; В. М. Самофалов. Історичний досвід Комуністичної партії України в здійсненні ленінських заповітів, К., 1970.

⁵ В. П. Бондар. Солідарність і дружба, К., 1970; Г. А. Ват'ян, Я. І. Кром. Вірні прапори интернаціоналізму, Одеса, 1969.

⁶ Р. А. Фещенко. Партійне керівництво діяльністю МОДР на Україні по интернаціональному вихованню трудящих (1926—1932 рр.).—«УІЖ», 1971, № 8; Л. Л. Заморіна. Діяльність комсомолу України по зміцненню интернаціональних зв'язків з молоддю капіталістичних країн (1928—1933 рр.).—«Наукові праці з історії КППС», вип. 65, К., 1973; В. В. Іваненко. Діяльність організацій МОДР Української РСР по интернаціональному вихованню трудящих (1933—1937 рр.).—«УІЖ», 1975, № 5; та ін.

Аналіз розглянутих праць свідчить про те, що питання розвитку руху пролетарської солідарності трудящих південних областей УРСР залишилися поза увагою дослідників. Слід відзначити, що всебічне висвітлення керівної ролі Комуністичної партії в розвитку пролетарської солідарності неможливе без глибокого вивчення роботи всіх місцевих партійних організацій у цій справі. Крім того, в названих монографіях та статтях не досліджується розвиток форм пролетарської солідарності найбільш масовими у роки довоєнних п'ятирічок громадськими організаціями.

Комуністична партія завжди виховувала радянських людей в дусі усвідомлення своїх інтернаціональних обов'язків перед трудящими зарубіжних країн. Це мало вилитися і вилилося в конкретні практичні дії, спрямовані на те, щоб «...справа соціалістичної революції,— як підкреслював В. І. Ленін у «Листі до американських робітників,— була фактично посунута вперед»⁷.

Найголовнішим інтернаціональним обов'язком трудящих СРСР було успішне будівництво соціалізму, яке мало величезний революційно-звільний вплив на визвольну боротьбу народів світу. В цій роботі партія спиралась на масові громадські організації, добивалась всебічного розвитку їх стосунків з міжнародним робітничим рухом через інтернаціональні організації — Профінтерн, КІМ та МОДР. Так, XV з'їзд ВКП(б), підкресливши велике значення міжнародного єднання трудящих, доручив ЦК продовжувати цю справу на основі всебічного зміцнення братерських зв'язків радянських людей з робітниками західно-європейських держав і з трудящими масами пригноблених країн⁸. Про важливість «...розвинення класової свідомості в дусі дійсно пролетарського інтернаціоналізму» йшлося на X з'їзді КП(б)У⁹. В постанові березневого (1929 р.) Пленуму ЦК КП(б)У «Про роботу добровільних товариств в системі масово-виховної роботи»¹⁰, а також у резолюції листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК КП(б)У «Про стан і роботу комсомолу України»¹¹ були визначені конкретні напрями роботи партійних організацій республіки по вихованню трудящих «в дусі бойової, міжнародної пролетарської солідарності»¹². З цією метою агітпропвідділ ЦК КП(б)У розробляв і надсилав в окружкомі КП(б)У спеціальні директивні листи з найважливіших питань інтернаціональної роботи громадських організацій, направляв на місця для допомоги відповідальних працівників апарату ЦК, використовував періодичну пресу тощо.

Виконуючи рішення центральних органів, комуністи посиляли увагу до інтернаціональної роботи громадських організацій, закликали трудящих взяти активну участь у міжнародних і всесоюзних кампаніях солідарності з борцями проти соціального і національного поневолення¹³. Рух пролетарської солідарності в республіці значно посилювався. Так, у 1928—1929 рр. трудящі Донбасу, Дніпропетровщини, Одещини, Миколаївщини, Херсонщини, Чернігівщини та інших областей

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 52.

⁸ КППС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, К., 1958, стор. 405.

⁹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1976, стор. 511.

¹⁰ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. I, К., 1959, стор. 428—430.

¹¹ Комуністична партія України в резолюціях..., т. I, стор. 635.

¹² Там же, стор. 636.

¹³ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 2129, арк. 131, 132; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1875, арк. 35.

республіки подали не лише моральну, а й матеріальну підтримку зарубіжним революціонерам. Зокрема, майже повсюдно відбулися мітинги солідарності з трудящими Китаю¹⁴, на захист видатного діяча угорського та міжнародного революційного руху Бела Куна, заарештованого у Відні, протесту проти суду над членами Комуністичної партії Італії, у тому числі й над Антоніо Грамші¹⁵, проти розгулу реакції у Польщі, Румунії, Німеччині. Проводилися двотижневі допомоги трудящим Китаю, кампанія «зимової допомоги» політв'язням Польщі та Західної України¹⁶.

Партійні організації приділяли велику увагу такій формі пролетарської солідарності як шефство над політв'язнями у капіталістичних країнах. У 1928 р. таке шефство здійснювалося над політв'язнями 170 в'язниць у капіталістичних країнах, у тому числі громадськими організаціями УРСР і Молдавської АРСР — 65 в'язниць, зокрема, в Болгарії, Німеччині, Польщі, Італії, Іспанії, Румунії, Угорщині, Латвії тощо¹⁷. Трудящі листувалися з борцями за свободу, надсилали їм літературу, медикаменти, одяг. Звичайно, тюремні власті чинили вслякий опір, щоб перешкодити налагодженню таких зв'язків. Але вже в 1933 р. громадські організації Української УРСР шефствували над політв'язнями 140 в'язниць у капіталістичних країнах¹⁸.

Проявом солідарності трудящих Радянської України з революційними борцями було обрання останніх почесними членами Рад депутатів трудящих. Наприклад, у 1929 р. в ряді виборчих округів почесними членами Рад були обрані 6 політв'язнів¹⁹.

Широко практикувалися поїздки зарубіжних робітничих та селянських делегацій до Радянського Союзу. Так, з грудня 1928 до кінця 1933 р. в СРСР побувало більше 100 іноземних делегацій²⁰. Вони відвідали будови Донбасу, Криворіжжя, Придніпров'я, передові радгоспи й колгоспи республіки. Члени делегацій брали участь у зборах і мітингах солідарності, ділилися своїми враженнями про перебування в нашій країні, розповідали про тяжке становище трудящих у країнах капіталу. Зокрема, в серпні 1929 р. польська робітнича делегація відвідала Одесу й Миколаїв. Члени делегації побували на ряді миколаївських підприємств, у поліклініці та на елеваторі, а також взяли участь у мітингу солідарності робітників Чорноморського суднобудівного заводу²¹.

¹⁴ Международная пролетарская солидарность в борьбе с наступлением фашизма (1928–1932). Сборник документов, М., 1960, стор. 44, 56; «Красный Николаев», 3, 10 січня, 30 березня 1928 р.; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 2083, арк. 73; спр. 2087, арк. 50; Харківський обласний державний архів, ф. Р-1010, оп. 1, спр. 1535, арк. 27.

¹⁵ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 2129, арк. 135; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1885, арк. 19; Херсонський обласний державний архів, ф. Р-487, оп. 1, спр. 202, арк. 3.

¹⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 2, спр. 318, арк. 195; ЦПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 70, спр. 192-а, арк. 24; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 9115, оп. 2, спр. 17, арк. 44; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1885, арк. 19–20; Миколаївський обласний державний архів, ф. Р-778, оп. 1, спр. 464, арк. 85; Херсонський обласний державний архів, ф. Р-487, оп. 1, спр. 148, арк. 1; ф. Р-608, оп. 1, спр. 325, арк. 79–80; ф. Р-697, оп. 1, спр. 982, арк. 1.

¹⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 2, спр. 330, арк. 5–5 зв., 7–10.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 4, спр. 191, арк. 9, 16.

¹⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 2, спр. 355, арк. 4; Миколаївський обласний державний архів, ф. Р-161, оп. 1, спр. 773, арк. 138.

²⁰ «Труд», 10, 14 листопада 1933 р.

²¹ «Красный Николаев», 27 серпня 1929 р.

У 1930 р. XVI з'їзд ВКП(б) знову звернув увагу партійних та громадських організацій на необхідність дальшого зміцнення зв'язків між робітничим класом СРСР та капіталістичних і колоніальних країн. У відповідь на рішення з'їзду, ЦК КП(б)У в червні 1931 р. прийняв постанову «Про масову роботу профспілок, МОДРу і інших організацій по інтернаціональному вихованню»²², в якій узагальнювався досвід роботи громадських організацій, а також накреслювалась програма дальшого поліпшення всієї роботи по зміцненню міжнародних зв'язків трудящих України з пролетаріатом капіталістичних країн на весь період боротьби за перемогу соціалізму.

Під керівництвом партійних організацій трудящі УРСР, як і всієї країни, провели ряд кампаній солідарності з революційними борцями. Так, у 1930 р. в багатьох містах і селах проходили мітинги солідарності зі страйкуючими металістами Берліна. Яскравим прикладом підвищення ролі комуністів у цій роботі була діяльність парторганізації Харківського електромеханічного заводу. Комуністи підприємства щоденно проводили бесіди, на яких повідомлялося про хід боротьби робітників Берліна, випускали спеціальні бюлетені. 10 виробничих бригад завоювали право носити імена революційних борців німецького робітничого класу²³.

Про масовий характер руху на захист революційних борців свідчить і резолюція загальноміських зборів трудящих Херсона, що відбулися 26 лютого 1931 р. В ній, зокрема, підкреслювалося: «Обурені фашистським розгулом в Австрії, пролетарі Херсона на багатолюдних зборах одностайно ухвалюють допомогти родинам жертв фашистських катів»²⁴. Робітники відрахували у фонд допомоги австрійським трудящим одностайний заробіток.

У русі підтримки трудящих капіталістичних країн брали активну участь і трудівники сільського господарства. Поширеною формою солідарності, зокрема, був засів інтернаціональних молівських гектарів у фонд допомоги зарубіжним революційним борцям. Наприклад, у 1933 р. було засіяно більше 5 тис. таких інтернаціональних гектарів²⁵.

Партійні організації надавали великого значення інтернаціоналістській роботі серед зарубіжних спеціалістів і робітників, які працювали на будовах, шахтах і заводах республіки. Так, у 1932 р. їх налічувалося в УРСР більше 3 тис.²⁶ Виконуючи настанови партії, профспілкові, комсомольські й молівські організації розгорнули серед зарубіжних спеціалістів і робітників активну масову роботу, роз'яснювали їм завдання соціалістичного будівництва, залучаючи тим самим до сумлінної праці²⁷.

Новому піднесенню руху солідарності з трудящими зарубіжних країн сприяли рішення XVII з'їзду ВКП(б) та XII з'їзду КП(б)У. «Бути вірними до кінця справі пролетарського інтернаціоналізму, справі братерського союзу пролетарів усіх країн»²⁸— під таким девізом проходила діяльність громадських організацій, спрямована на підтримку трудящих капіталістичних країн, де панувала фашистська реакція. Так, у лютому 1934 р. під керівництвом партійних організацій на підприємствах республіки, як і по всій країні, була розгорнута широка кампа-

²² «Пролетарий», 17 червня 1931 р.

²³ «Рабоче-крестьянский корреспондент», 1931, № 29—30, стор. 37.

²⁴ Херсонський обласний державний архів, ф. Р-1005, оп. 1, спр. 108, арк. 152.

²⁵ Там же, ф. Р-1867, оп. 1, спр. 15, арк. 43.

²⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 309, арк. 30.

²⁷ Там же, оп. 3, спр. 253, арк. 10; оп. 4, спр. 492, арк. 7, 14, 19, 20.

²⁸ XVII съезд ВКП(б). Стенографический отчет, М., 1931, стор. 36.

нія моральної та матеріальної підтримки робітників Відня, Лінця та інших міст Австрії, які боролися з наступом фашизму на профспілкові та соціал-демократичні організації²⁹. Тільки на Дніпропетровщині в цей час відбулося близько 1600 мітингів солідарності з австрійськими робітниками³⁰.

У жовтні 1934 р. партійні організації УРСР провели значну роз'яснювальну роботу серед трудящих про події в Астурії (область у Північній Іспанії), яка стала оплотом антифашистської боротьби в країні. В містах і селах проводились бесіди, політгодини, відбувалися мітинги солідарності з іспанськими робітниками³¹. Профспілкові, комсомольські та модрівські організації керували створенням фонду матеріальної допомоги повстанцям Астурії. Тільки в Київській області трудящі більше 110 підприємств на початку грудня 1934 р. взяли активну участь у суботниках та зробили відрахування із заробітку до цього фонду³².

Характерною рисою діяльності партійних організацій республіки в справі розвитку руху пролетарської солідарності в роки другої п'ятиріччя був її тісний зв'язок з боротьбою за виконання завдань соціалістичного будівництва. Ударна праця на будовах країни була запорукою успішної масової інтернаціоналістської підтримки трудящих зарубіжних країн. Так, готуючись до дня Паризької Комуни (18 березня) та дня Міжнародної пролетарської солідарності (23 червня) у 1935 р., партійні організації областей республіки пов'язали різноманітні підготовчі заходи з розгортанням соціалістичного змагання та ударництва. Переможці нагороджувалися перехідним Червоним прапором Міжробдопу, передовим бригадам присвоювалися почесні імена героїв революційної боротьби³³. У цей період профспілки, комсомол та МОДР УРСР під керівництвом партійних організацій провели мітинги захисту Г. Димитрова, Е. Тельмана, Т. Антикайнена, Т. Муні та інших революційних борців³⁴.

Наслідком активізації виховної роботи партії був рух на захист Іспанської республіки, яка вела 32-місячну революційну війну проти внутрішнього і міжнародного фашизму (липень 1936 — березень 1939 рр.). На заклик трудівників Москви зібрати кошти на допомогу іспанським жінкам і дітям по всій республіці прокотилася хвиля мітингів солідарності³⁵. Трудящі вирішили відрахувати півпроцента місячного заробітку у фонд допомоги Іспанії. До кінця жовтня було зібрано 47 595 тис. крб.³⁶ На ці кошти в Іспанію відправилися з продовольством пароходи «Нева» (двічі), «Кубань», «Зирянін», «Комсомол» та «Турксіб». Яскравим свідченням солідарності трудящих Радянської країни, у

²⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 2, спр. 661, арк. 175; Київський обласний державний архів, ф. 710, оп. 1, спр. 160, арк. 22; ф. 742, оп. 1, спр. 141, арк. 11 зв.; Харківський обласний державний архів, ф. Р-1398, оп. 1, спр. 173, арк. 2.

³⁰ «Червоный клич», 1934, № 6, стор. 8.

³¹ «Пролетарская правда», 2 грудня 1934 р.; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 59, арк. 510; Харківський обласний державний архів, ф. Р-1606, оп. 1, спр. 191, арк. 46; спр. 274, арк. 2.

³² Київський обласний державний архів, ф. 710, оп. 1, спр. 1870, арк. 1—5.

³³ Київський обласний державний архів, ф. 710, оп. 1, спр. 1421, арк. 6, 10—12; Харківський обласний державний архів, ф. Р-1606, оп. 1, спр. 422, арк. 73—74.

³⁴ Пролетарский интернационализм — наше знямя. Документы и материалы об участии трудящихся Донбасса в укреплении интернациональных связей Советского Союза с народами зарубежных стран (1917—1974), Донецк, 1974, стор. 87; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1885, арк. 19; спр. 1889, арк. 195; Одеський обласний державний архів, ф. 1763, оп. 1, спр. 369, арк. 162.

³⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 539, оп. 1, спр. 2619, арк. 46, 30, 38; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 63, спр. 305, арк. 8; Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 6, спр. 34, арк. 168.

³⁶ «Труд», 27 жовтня 1936 р.

тому числі й УРСР, з республіканцями Іспанії була участь у добровільних інтернаціональних бригадах, у складі яких налічувалося більше 2 тис. радянських громадян³⁷.

Таким чином, розвиток руху солідарності трудящих Радянського Союзу з зарубіжними революційними борцями став можливим завдяки постійній увазі Комуністичної партії та її місцевих організацій до інтернаціонального виховання. Розвивалися випробувані форми пролетарської солідарності і з'являлися нові, які також набували значного поширення і сприяли патріотичному та інтернаціональному вихованню радянських людей. Досвід партійного керівництва розвитком руху пролетарської солідарності не втратив свого значення і в сучасних умовах, коли інтернаціональні зв'язки радянського народу значно зміцніли. XXV з'їзд КПРС ще раз наголосив, що «КПРС, народи Союзу Радянських Соціалістичних Республік і далі неухильно додержуватимуть ленінських традицій дійової солідарності з соратниками по боротьбі за великі і благородні цілі, завжди будуть вірні справі пролетарського інтернаціоналізму»³⁸.

³⁷ Солідарность народов с Испанской Республикой. М., 1972. стор. 255.

³⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 272.

В. Ф. ВАСЯНОВИЧ (Дніпропетровськ)

**КЛАСОВА БОРЬБА В СЕЛАХ
ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
в 1906—1907 рр.**

Революція 1905—1907 рр. була першою народною революцією епохи імперіалізму, яка знаменувала початок нового періоду всесвітньої історії — періоду політичних потрясінь і революційних битв. Як

відзначалося в постанові ЦК КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії», вона завдала могутнього удару по самодержавству, пануванню поміщиків та капіталістів і зписала яскраву сторінку в історію класової боротьби. Без такої «генеральної репетиції», як у 1905 році, підкреслював В. І. Ленін, перемога Жовтневої революції 1917 року була б неможлива¹.

Найважливішою особливістю революції 1905—1907 рр., яка докорінно відрізняє її від усіх попередніх буржуазних і буржуазно-демократичних революцій, було те, що в ній уперше в історії людства пролетаріат, очолений ленінською більшовицькою партією, виступив як самостійна політична сила, гегемон і вождь пригноблених мас в їх боротьбі за соціальне визволення. Його природним союзником було багатомільйонне селянство Росії та її складової частини — України, вкрай зацікавлене у знищенні поміщицького землеволодіння й інших пережитків кріпосництва, здійсненні буржуазно-демократичних перетворень революційним шляхом.

Здатність селянства стати прихильником демократичної революції, його виступ на стороні робітничого класу В. І. Ленін пояснював тим, що «...тільки революція, яка цілком перемогла, зможе дати селянству *все* в галузі земельних реформ, *все те*, чого селянство хоче, про що воно мріє, що справді потрібне йому (не для знищення капіталізму, як думають «соціалісти-революціонери», а) для того, щоб піднятися з багна напівкріпосництва, з темряви забитості й холопства, щоб

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 296.

поліпшити свої умови життя настільки, наскільки це тільки можливо в межах товарного господарства»².

Селяни України, як і всієї Росії, доведені до відчаю малоземеллям, злиднями, поміщицько-куркульською кабалою, політичним безправ'ям та сваволею царських чиновників, у 1905—1907 рр. піднялися на рішучу боротьбу проти гнобителів. Під впливом пропаганди більшовиків, яка в той час помітно посилилася, зростала політична свідомість селянства, його організованість, удосконалювалися форми боротьби. Стихійні у своїй основі, селянські заворушення розвивалися хвилеподібно, слідом за робітничими страйками, здебільшого не збігаючись з ними. Використовуючи форми боротьби промислових робітників, сільськогосподарський пролетаріат розгорнув масовий страйковий рух, спрямований проти поміщицько-капіталістичної експлуатації.

Глибоке і всебічне вивчення розмаху, характеру і форм селянської боротьби в роки першої російської революції становить великий науковий інтерес. Ця проблема привертала увагу багатьох дослідників³. В їх працях наводяться окремі факти і про революційні події 1905—1907 рр. в південноукраїнських губерніях. Проте багато важливих питань названої теми ще й досі лишаються не вивченими. Автор замітки ставить своїм завданням спинитися на деяких з них, не претендуючи на повне і всебічне висвітлення теми.

Як відомо, в кінці XIX — на початку XX ст. у сільському господарстві Південної України переважали капіталістичні відносини. Тут виробляли товарний хліб, зокрема пшеницю, яка у великій кількості надходила як на внутрішній, так і на зовнішні ринки. Щороку в сільському господарстві півдня України було зайнято до 1,5 млн. чол. трудового населення, яке зазнавало жорстокої експлуатації з боку поміщиків, сільських підприємців, куркулів. Протестуючи проти соціального гніту, численних утисків і сваволі царської адміністрації, селяни і сільськогосподарські робітники дедалі активніше піднімалися на боротьбу з гнобителями. Як свідчать численні факти, у революційних виступах, що відбувалися в південноукраїнських селах протягом 1905—1907 рр., брали участь не тільки місцеві сільськогосподарські робітники — українці, а й росіяни, білоруси, молдаване та ін. У боротьбі за соціальне і національне визволення складався і міцнів бойовий союз трудящих — представників різних народів Росії.

Дбаючи про згуртування революційних сил навколо промислового пролетаріату — гегемона революції, партія більшовиків проводила в цьому напрямі велику агітаційно-пропагандистську роботу і серед селян та сільськогосподарських робітників. Центральний і місцеві комітети РСДРП поширювали в селах України, як і всієї Росії, твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, Програму партії, листівки, відозви і прокламації, в яких роз'яснювалися завдання пролетаріату в буржуазно-демократичній і соціалістичній революціях, його ставлення до се-

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 11, стор. 82.

³ Л. М. Иванов. Революция 1905 года на Украине. — Революция 1905—1907 годов в национальных районах России, М., 1949; Ф. Е. Лось. Революция 1905—1907 років на Україні, К., 1955; Г. Н. Губенко. Революционное движение в Таврической губернии в 1905—1907 годах. Сборник документов и материалов, Симферополь, 1955; М. Н. Лещенко. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції, К., 1956; М. О. Ліщенко. Селянський рух на півдні України під час революції 1905—1907 років, Чернівці, 1957; Є. І. Лугова. Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в період капіталізму, К., 1965; В. Ф. Васянович. Сельскохозяйственный пролетариат Южной Украины накануне и в период первой русской революции, Днепропетровск, 1975; П. М. Шморгун. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років, К., 1975; та ін.

лянських рухів⁴. «...Ми робимо це,— писав В. І. Ленін,— бо вважаємо їх класовий рух єдиним *дійсно* революційним рухом... і прагнемо саме цей рух zorganizувати, спрямовувати і освічувати світлом соціалістичної свідомості»⁵. Натхнені революційною пропагандою, селяни та сільськогосподарські робітники півдня України неухильно посилювали свою боротьбу проти гнобителів.

Південноукраїнський сільськогосподарський пролетаріат — один із загонів робітничого класу Росії — в період революції 1905—1907 рр. вніс помітний вклад у загальнонародну боротьбу проти царизму й інших залишків кріпосництва. В ході революційної боротьби селянства вдосконалювалися її форми. Найбільшого поширення набули такі з них, як страйк сільськогосподарських робітників і спільні виступи сільських пролетарів і селян. Певне місце займала і так звана петиційна форма боротьби, характерна для всього періоду революції 1905—1907 рр. Основними вимогами петицій спочатку були: зниження орендної плати і взагалі її скасування, збільшення заробітків, заміна прийшлих сільськогосподарських робітників місцевими, поліпшення їжі, житлових умов,— тобто суто економічні вимоги.

Але з наростанням революційних подій до економічних вимог дедалі більше приєднуються і політичні, такі, зокрема, як вимога перекладення тягаря податків на імущі класи, запровадження загальної безплатної освіти рідною мовою, скасування станів та надання рівних прав, скликання Установчих зборів на основі загального, таємного і прямого голосування, знищення смертної кари за участь у революційному русі⁶.

Петиційна форма боротьби мала свої позитивні риси. По-перше, складаючи петицію, селяни і сільськогосподарські робітники організовувалися; по-друге, спілкування селян між собою і з сільськогосподарськими робітниками, обговорення ними своїх настійних потреб підвищували свідомість трудових мас села. Водночас ця форма боротьби свідчила й про те, що у селян була ще досить сильною віра в «доброто царя-батюшку», в можливість поліпшення свого становища мирним шляхом.

Найдійовішою ж формою революційного руху сільського пролетаріату Південної України в 1905—1907 рр. були страйки, в яких ставилися вимоги як економічного, так і політичного характеру.

В той час, коли робітничий рух у 1906 р. пішов на спад, порівняно з осінньо-зимовим періодом 1905 р., селянські виступи на півдні України продовжували набувати широкого розмаху.

В січні 1906 р. почалися аграрні заворушення у Катеринославській, Таврійській та Херсонській губерніях. Селянський рух у цей час мав ті ж форми, що і в 1905 р.: поміщицькі економії та куркульські господарства знищувалися, майно експропріювалось. Як правило, такі виступи закінчувалися розправою над їх учасниками. Царський уряд жорстоко придушував щонайменші прояви аграрного руху. Міністр внутрішніх справ Дурново направив розпорядження губернаторам, в якому зазначалося: «...Арешти тепер не досягають мети: судити сотні і тисячі людей неможливо... наказую негайно винищувати силою зброї бунтівників, а в разі опору — знищувати їх житла»⁷. Та, незважаючи на

⁴ П. М. Шморгун. Назв. праця, стор. 85—89.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 292.

⁶ Дніпропетровський обласний державний архів (далі — ДОДА), ф. 11, оп. 1. спр. 492, арк. 2—4; спр. 455, арк. 56; спр. 464, арк. 214.

⁷ Общественное движение в России в начале XX века, т. 2, СПб., 1910, стор. 262.

це, виступи не припинялися. Зокрема, на початку 1906 р. на хуторі Тернівському Павлоградського повіту Катеринославської губернії сільськогосподарські робітники і селяни повністю зруйнували маєток князя Щербатова. Тільки в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії в січні було знищено економії куркулів Значно-Яворського і Варуна, спалено хутори куркулів Ковальова, Ханикова, економії Шмакова, Де-Сеніора, Косолапова, Біркіної, Співаковського і Станішевського. 1 лютого згоріла економія барона Ейнзиделя. В Херсонській губернії з січня по серпень 1906 р. зареєстровано 191 випадок виступів селян і сільськогосподарських робітників⁸. 2 березня 1906 р. відбувся грандіозний страйк в Рогачицькій економії. На місце подій були викликані війська, які жорстоко розправилися з повсталими. Кілька чоловік було вбито⁹.

15 квітня 1906 р. царський уряд видав закон, за яким сільськогосподарські робітники за участь у страйках і активне керівництво ними притягалися до суворой відповідальності і каралися тюремним ув'язненням від трьох місяців до чотирьох років¹⁰. Проте страйки сільськогосподарських робітників продовжували розвиватись і наростати. Так, у квітні вони відбулися в селах Великій Ушківці (Троїцької волості Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії) й Успенському (того ж повіту). У травні почалися виступи в Одеському повіті Херсонської губернії. 20 травня селяни села Ігнатівки в кількості 100 чол. з'явилися до землевласника з вимогами підвищення заробітної плати і зменшення робочого дня, розпуску прийшлих і прийняття на роботу місцевих сільськогосподарських робітників. Великі аграрні заворушення відбулися в Херсонському та Ананьївському повітах Херсонської губернії. Один з кореспондентів Вільного економічного товариства*, очевидець жорстокої розправи над учасниками страйку писав, що все це «закінчилося втручанням властей, які били і полосували направо і наліво. Звичайно, масу арештували, кількох застрелили на місці, інших поранили. Судове слідство продовжується, звинувачені сидять у тюрмах»¹¹.

Влітку 1906 р., особливо в період збирання хлібів і косовиці, страйковий рух на селі розгорівся з новою силою. У червні грандіозні виступи сільськогосподарських робітників відбулися в Бахмутському повіті Катеринославської губернії (села Федорівка, Єленівка, Паньківка, Михайлівка). 12 липня застрайкували в селі Макарів-Яр Словяносербського повіту. Цим страйком керували луганські більшовики О. Пархоменко та І. Шабинський. Виступи сільських трудівників мали місце також у Таврійській губернії, біля станції Загач Мелітопольського повіту¹².

Характерною рисою страйків сільськогосподарських робітників у червні — серпні 1906 р. було те, що багато з них спрямовувалося проти сільських багатіїв. Особливо відзначався цим Дніпровський повіт Таврійської губернії¹³. Однією з поширених форм боротьби цього пе-

⁸ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 193, спр. 2843 (II діловодство), арк. 14—15; оп. 194, спр. 57, т. 3, 1908, арк. 2; оп. 194, 1906, спр. 57, т. 4—5.

⁹ Там же, оп. 194, спр. 78, арк. 47 (телеграма міністру юстиції).

¹⁰ Б. Вессловский. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902—1906 гг.), СПб., 1907, стор. 120.

* Перше в Росії економічне товариство. Засноване в 1765 р. у Петербурзі.

¹¹ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 198, спр. 422, 1906, арк. 1 (вирок Катеринославського окружного суду); Аграрное движение в России в 1905—1907 гг., ч. II, СПб., 1908, стор. 473, 482.

¹² ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 108, спр. 6923, арк. 1—2; Аграрное движение в России в 1905—1907 гг., ч. II, стор. 445, 502.

¹³ Аграрное движение в России в 1905—1907 гг., ч. II, стор. 503, 513.

ріоду було знищення або псування сільськогосподарських машин. У телеграмі прокурору Одеської судової палати від 3 липня 1906 р. повідомлялося, що 14 червня селяни сіл Петрівки і Мар'янівки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії зажадали від землевласника звільнити прийшлих сільськогосподарських робітників, збільшити заробітну плату місцевим селянам і припинити збирання хлібів жнивварками. Страйкарі попередили адміністрацію економії, що в разі незадоволення їх вимог усі машини будуть знищені. Аналогічні виступи були і в Ново-Українці Єлисаветградського повіту, Великій Лепетисі Мелітопольського повіту. На початку серпня відбулися страйки сільськогосподарських робітників на хуторі куркуля Бугайова в Чабанівці Олександрійського повіту і в селах південної частини Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії¹⁴. Один з кореспондентів Вільного економічного товариства, описуючи виступи в 1906 р. у селах Казенно-Торсько-Олексіївської волості Бахмутського повіту вказував, що там скликалися сходи, загальні мітинги, обирались уповноважені для переговорів з власниками й орендарями. Був організований виборний комітет. До нього перейшли функції урядової влади, яка керувала життям села¹⁵.

Восени 1906 р. виступи селян і сільськогосподарських робітників на півдні України продовжувались, але в значно меншому розмірі, ніж це було зесною і влітку того ж року. У вересні вони відбулися в Єлисаветградському, Бахмутському, Слов'яносербському і Верхньодніпровському повітах. У 1906 р. лише в Дніпровському і Мелітопольському повітах Таврійської губернії було знищено 32 поміщицькі економії і 72 куркульських хутори¹⁶.

Царський уряд нещадно розправлявся з учасниками страйків та антипоміщицьких виступів. Та не завжди кинуті на придушення останніх війська виправдували сподівання самодержавства. Солдати часто відмовлялися виконувати накази офіцерів, піднімати рушниці на своїх братів-селян. А у Верхньодніпровському повіті, наприклад, солдати, побачивши, як прислані козаки мордують місцеве населення, спрямували зброю проти них. Щоб не стріляти в селян і сільськогосподарських робітників, солдати Сімферопольського і Феодосійського полків, зіпсувавши зброю, застрайкували¹⁷.

В 1907 р., порівняно з 1905 і 1906 рр., кількість виступів сільськогосподарських робітників зменшилася. Правда, в деяких місцях Південної України, особливо влітку, страйки селян ще продовжувались. Основними вимогами їх учасників були: підвищення заробітної плати, зменшення робочого дня та ін. Не припинялися і підпали поміщицьких маєтків та руйнування куркульських господарств, експропріація їх майна.

Особливістю виступів трудящого селянства південноукраїнських губерній в 1906—1907 рр. було те, що їх підтримували місцеві і прийшли сільськогосподарські робітники. Це сприяло посиленню боротьби селян, зумовлювало їх більшу стійкість.

¹⁴ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 194, спр. 164, 1908, арк. 1, 6, 9; ф. 560, оп. 26, спр. 611, 1906, арк. 32; Революционное движение в Таврической губернии в 1905—1907 годах, стор. 172—174.

¹⁵ Аграрное движение в России в 1905—1907 гг., ч. II, стор. 27.

¹⁶ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 194, спр. 72, арк. 76; спр. 164, 1908, арк. 14; оп. 193, спр. 374, 1906, арк. 1; спр. 819 (II діловодство), арк. 1; Общественное движение в России в начале XX века, т. 2, стор. 268.

¹⁷ Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904—1906, Катеринослав, 1924, стор. 501; ДОДА, ф. 32, спр. 106, арк. 221.

Навесні і влітку 1907 р. страйки сільськогосподарських робітників розгораються з новою силою. Це свідчило про те, що воля трудящих не була зломлена, хоч, як і раніше, уряд жорстоко карав страйкарів, їх арештовували і вбивали¹⁸. 26 червня 1907 р. застрайкували понад 100 сільськогосподарських робітників Рогачицької економії. Цей грандіозний страйк був жорстоко придушений. 6 травня в містечку Великий Токмак Бердянського повіту Херсонської губернії страйкарі вчинили одчайдушний опір поліцейським і з криком: «Кровопивці! Досить вам нашу кров пити!» напали на них. Великий за своїм розмахом страйк сільськогосподарських робітників відбувся 26 липня того ж року також в економії землевласника Бергмана в Солонянській волості Катеринославського повіту. Його причиною була відмова допустити двох селян до роботи¹⁹.

За підрахунками С. Дубровського, протягом 1905—1907 рр. у південноукраїнських губерніях зареєстровано 468 виступів селян і сільськогосподарських робітників²⁰. На основі дослідження архівних документів нами одержано більш повні дані, про що свідчить наведена таблиця *:

Губернії	Кількість страйків сільськогосподарських робітників	Кількість спільних виступів сільськогосподарських робітників і селян	З них:			
			кількість страйків, для придушення яких були викликані війська	кількість страйків, під час яких було дано відсіч військам і поліції	кількість страйків, які закінчилися перемогою страйкарів	кількість страйків, якими керували більшовики
Катеринославська	54 ¹	95	48	27	7	7
Таврійська	38	195	17	11	6	4
Херсонська	102	204	73	23	9	1
Всього на півдні України	194	494	138	61	22	12

¹ За одиницю підрахунку взято факт виступу селян і сільськогосподарських робітників в поміщицькій економії чи в куркульському господарстві. Обов'язковою умовою такого страйку були, як правило, пролетарські вимоги: підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, поліпшення умов життя, людяне ставлення з боку адміністрації і самих наймачів, скасування штрафів.

Зазначені в ній цифри показують широкий розмах селянського руху в південноукраїнських губерніях у період першої російської революції, що набував часом характеру збройних повстань. Протягом 1905—1907 рр. там відбулося 693 виступи сільськогосподарських робітників.

Спільні виступи сільськогосподарських робітників і селянства в ті роки мали важливе значення для активізації класової боротьби на селі. «Капіталізм засуджує селян на величезну придавленість і на загибель,— вказував В. І. Ленін.— Порятунку іншого нема, крім приєднання до класової боротьби найманих робітників»²¹.

¹⁸ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 193, спр. 1678 (ІІ діловодство), арк. 2, 42, 47; спр. 20 (ІІ діловодство), арк. 40, 41.

¹⁹ Там же, ф. 547, оп. 4, спр. 166, арк. 46; ф. 1405, оп. 111, 1908, спр. 572, арк. 2; ДОДА, ф. 11, оп. 1, спр. 577, арк. 70—72.

²⁰ С. Дубровский. Крестьянское движение в революции 1905—1907 гг., М., 1956, стор. 165.

* Таблиця складена автором на основі архівних даних (ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 193; оп. 108, спр. 6820, 1906; оп. 194, спр. 57, ч. 1, 1908; спр. 72; спр. 78; спр. 164; ф. 91, оп. 2, спр. 800; ДОДА, ф. 11, спр. 455, 1905; спр. 464, 1906; оп. 1, спр. 485; спр. 474; Кримський обласний державний архів, ф. 706, оп. 1, спр. 57, т. III

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 274.

Боротьба південноукраїнських селян та сільськогосподарських робітників у період 1905—1907 рр. проти поміщиків та інших експлуаторів свідчила про зростання їх політичної свідомості порівняно з передреволюційним періодом*, про їх більшу організованість і згуртованість. Характерним було посилення керівництва цією боротьбою з боку більшовиків. У 22 випадках сільськогосподарські робітники перемогли: підприємці змушені були виконати їх вимоги. Ці факти показали страйкуючим, що тільки в боротьбі можна завоювати краще майбутнє. Майже п'ята частина всіх виступів сільськогосподарських робітників і біднішого селянства була спрямована проти сільської буржуазії — куркульства. Це була друга соціальна війна на селі, якій партія більшовиків на чолі з В. І. Леніним приділяла величезну увагу.

Наведені факти свідчать про те, що сільськогосподарські робітники і селяни Південної України, як і всієї Росії, своїми виступами підтримували героїчну боротьбу промислових робітників. Проте цей союз був ще недосить міцний і організований, що й стало однією з причин поразки першої російської революції. Необхідні були ще значна робота більшовицької партії й особисто В. І. Леніна по політичному вихованню трудящего селянства і предметний урок діяльності чотирьох державних дум, щоб трудящі села остаточно переконались у зрадницькій, контрреволюційній ролі буржуазії і рішуче, безповоротно стали на шлях непорушного братерського союзу з робітничим класом. Це й здійснилося в жовтні 1917 р.

* За 1900—1904 рр. у цьому районі відбулося всього 16 страйків сільськогосподарських робітників і 8 їх спільних виступів з селянами (В. Ф. Васянович. Сельскохозяйственный пролетариат Южной Украины накануне и в период первой русской буржуазно-демократической революции. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Днепростровск, 1975, стор. 20).

І. В. ГОЛОБУЦЬКИЙ (Київ)

**РОСІЙСЬКІ ВЧЕНІ ХVІІІ СТ.
ПРО СТАН РЕМЕСЕЛ, ПРОМИСЛІВ
ТА ПРОМИСЛОВОСТІ НА УКРАЇНІ**

Вивчення розвитку народних промислів і ремесел є важливою проблемою історії народного господарства УРСР. Це питання становить не тільки теоретичний, а й чималий практичний інтерес.

Після возз'єднання з Росією ремесла і промисли на Україні просунулися значно вперед у своєму розвитку. Особливо помітно це стало у ХVІІІ ст., в період дальшого поглиблення суспільного та територіального поділу праці, поступового розширення всеросійського ринку, зародження, в надрах кріпосницької системи нового, капіталістичного укладу. Нові процеси в економіці країни змушували панівний клас феодалів і уряд відшукувати шляхи раціоналізації поміщицьких господарств, підвищувати їх рентабельність, розвивати нові галузі промисловості, збільшувати обсяг товарної продукції тощо. При цьому зростала і цікавість до ремесел та промислів.

Зокрема, значну увагу розвитку ремесел і промислів на Україні у ХVІІІ ст. приділяли російські вчені і мандрівники. Але їхні твори ще не були об'єктом спеціального дослідження ні в економічній, ні в історичній літературі, як дореволюційній, так і радянській. Між тим, саме завдяки їм дослідники мають можливість детальніше простежити історію розвитку ремесел і промислів на Україні.

Так, Г. Ф. Юнкер (1703—1746), який служив історіографом при штабі генерал-фельдмаршала Б.-Х. Мініха, склав опис господарства Лівобережної і частково Південної України. Цей твір, який до цього часу знаходиться в рукопису, був закінчений у 1737 р. і названий «Обстоятельное описание состояния земель и народов между Днепром и Доном и по этим рекам...»¹. Опис дає нам уявлення про стан залізорудного промислу на Україні, який Юнкер вважав незадовільним через низьку якість руди і відсутність належної розвідки надр. Проте він підкреслював, що справа може змінитися. «Що стосується металів, то сліди їх... знаходяться там і сям по Україні, де слабкі, де значні, і є надія, що ретельно досліджуючи предмет, люди досвідчені знайшли б їх ще більше і кращої якості»². Щодо розробки болотної руди в різних місцевостях він повідомляв: «...в Чернігівському, Стародубовському, декількох слобідських полках... відкрито залізну руду під болотним ґрунтом. Жителі в цих місцях збирають руду з боліт і виплавляють з неї дуже крихке й нечисте залізо»³. Тут же Юнкер зазначав, що погана якість заліза є результатом відсталості залізорудного промислу, яким займаються селяни, зовсім необізнані з новітньою технологією⁴.

Ще більше значення для господарства України, за словами Юнкера, мало виробництво селітри. Так, про державний селітроварний завод у містечку Острогозьку на Слобідській Україні він писав: «Тут очищена селітра хорошою якістю не поступається Остіндській». Певна кількість її, продовжує він, іде за кордон і користується там великим попитом: «вивозиться через Польщу до Німеччини і тут продається під назвою московської селітри; її тут купують охочіше, ніж Остіндську, оскільки вона й дешевша». Слід підкреслити, що Юнкер звернув увагу на відсутність на Україні порохових млинів, тому рушничний порох, що тут вироблявся, мав невисоку якість: «Порохових млинів у цій стороні не заведено: негранований простий порох, що ним користуються козаки, виробляється у значній кількості приватними особами і особливо біля Опічни, в Гадяцькому полку»⁵. Застосовувавши новітню техніку, доводив Юнкер, можна було б значно збільшити економічний ефект від виробництва селітри та пороху і навіть експортувати їх.

Юнкер поставив перед собою завдання описати стан промисловості і ремесел на Україні і навіть окремих, найважливіших підприємств. Для цього він хотів виділити спеціальний розділ (п'ятий) у своїй праці і назвати його «О промыслах и фабриках в Малороссии»⁶. Проте, на жаль, обставини не дали йому можливості здійснити задум. Тому зібрані ним відомості, як відзначав це і сам Юнкер, неповні й уривчасті. Але через відсутність інших даних і вони становлять для нас надзвичайний інтерес.

Загалом, як підкреслював Юнкер, мануфактурне виробництво у XVIII ст., за винятком окремих галузей, було на Україні слаборозвинутим. «Що стосується фабрик,— писав він,— то на них тутешня сторона ще бідніша, ніж на окремих ремісників»⁷. До того ж значна кількість мануфактур, що колись процвітали, почала занепадати. Зокрема, Юнкер згадував про Путивльську суконну фабрику, яка раніше мала 72

¹ Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна. Відділ рукописів. Фонд Товариства історії і старожитностей російських, од. зб. 264,3, арк. 1—84.

² Там же, арк. 61.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Там же, арк. 63.

⁶ Там же, арк. 76—78.

⁷ Там же, арк. 77.

ткацьких верстатів і виробляла 15 000 аршинів тонкого сукна та 10 000 аршинів фризів. До Путивльської суконної фабрики, повідомляв він, урядом було приписано 20 сіл, які мали щорічно давати 6000 крб. на утримання фабрики. Юнкер згадував також шовкову фабрику, засновану французом Фігером у Києві, на Подолі за наказом Петра I. Для фабрики в зазначеному місці збудували величезне приміщення, яке пізніше пустувало, а зараз, писав Юнкер, у ньому живуть «празднє студенти». У 1735 р. Фігер через труднощі, з якими він зіткнувся, займаючись цією справою, виїхав до Німеччини⁸.

Юнкер згадував також про два скляні заводи (у Стародубі і Співаківці), на яких вироблявся різноманітний посуд з білого та кольорового скла, про паперову і тютюнову фабрики тощо. Свої описи він супроводжував конкретними пропозиціями щодо раціоналізації виробництва, зниження собівартості продукції і т. д.⁹

Дещо докладніше Юнкер спинився на стані ремесел. Так, він відзначав, що сріблярі, особливо київські, «очень сведущи в своем занятии», столярі — люди, «знающие очень хорошо свое дело», їх посуд, зокрема срібний, вивозиться в Польщу і дістає там легкий збут, кравці «не только казацкую, но и немецкую работу хорошо делают»¹⁰. В багатьох містах ремісники були об'єднані у корпорації і утворювали, як і в Німеччині цехи, а також підтримували приватні стосунки з сілезькими ремісниками і нерідко їздили до Німеччини¹¹.

Юнкер зробив висновок, що стан ремесел був незадовільним, а становище ремісників тяжким. Головну причину цього, і це було прогресивним у його поглядах, він вбачав у пануванні кріпосницьких порядків. Крім того, між козаками, підкреслював Юнкер, трапляється чимало людей, які мають бажання і здібність займатися ремеслами, але водночас він зауважував, що «люди промышленные» перебувають тут у тяжкому становищі і що козацька старшина поводить з ними як зі своїми рабами. Тому ремісники змушені працювати на них задарма, «оставив без внимания и самонужнейшую работу, им другими заказанную». Все це не дає їм змоги мати власні заклади, виготовляти товари в запас, а матеріали для роботи купувати не оптом, а тоді, коли вже доводилося братися за роботу. Як бачимо, Юнкер із співчуттям ставиться до ремісників, з теплотою говорить про тих людей, які, за його словами, «произведения природы обрабатывают и приспособляют к улучшению и к украшению человеческой жизни»¹².

Глибше це питання почало вивчатися в 60-х роках ХVIII ст., коли Петербурзька Академія наук організувала ряд цільових наукових експедицій до різних районів країни. Очолювали ці експедиції, як правило, відомі вчені й дослідники, зокрема І. І. Георгі, І. А. Гільденштедт, С. П. Плещеев, В. Ф. Зуєв та інші.

Одним з перших цією справою зацікавився російський вчений І. І. Георгі (1729—1802) — етнограф, природознавець і мандрівник. У 1768—1769 рр. він побував, як учасник академічної експедиції, на Лівобережній Україні. Щоправда, у праці, присвяченій звичаям і побуту народів, що населяють Росію, Георгі не розглядав спеціально питання про ремесла і промисли. Проте навіть ті окремі зауваження та спостереження, які він у ній висловив, становлять чималий інтерес. Георгі за своїми переконаннями наближався до просвітителів і нега-

⁸ Там же.

⁹ Там же, арк. 78.

¹⁰ Там же, арк. 76—77.

¹¹ Там же, арк. 77.

¹² Там же, арк. 76.

тивно ставився до податкового гніту, який, за його словами, гальмував розвиток ремесел і промислів. Вчений, наприклад, з осудом писав про те, що попередники К. Г. Розумовського на гетьманстві під виглядом військових потреб обкладали населення непомірними податками, «тяготившими до крайности жителей и стеснявшими промыслы общественные»¹³. Таким чином, податковий гніт Георгі вважав чи не першою і головною причиною порівняної відсталості промисловості Лівобережжя. Незважаючи на це, на його думку, в розвитку промисловості все ж таки спостерігалися певні успіхи. Зокрема, Георгі писав про те, що тут є «безліч заводів винокурних, гончарних, шаповальських, шкіряних, дігтярних, олійницьких», а також підкреслював, що перспективним на Лівобережжі є тютюновий промисел, бо коло Ромен, наприклад, вирощується велика кількість тютюну, що не поступається «доброю віргінському»¹⁴, тобто одному з найкращих у світі. Що ж до інших промислів, то окремі зауваження Георгі дають можливість уявити собі стан деяких із них, зокрема злототкацтва. Він, наприклад, пише, що одяг малоросійських дворянок складається з кунтуша суконного, «викладеного по краях піл, внизу та на перехваті золотими сітками, позументами або снурками... та з юпки шовкових тканин, також викладеної внизу золотою чи срібною стекою», до того ж більшість із них «зовсім наслідувати стараються моду, прийняту в столицях Росії»¹⁵.

Великий інтерес викликають праці члена Петербурзької Академії наук І. А. Гільденштедта (1745—1781) — відомого вченого, медика, природознавця, етнографа. Наприкінці 1773 — на початку 1775 р. він відвідав окремі райони України: Дніпровську та колишню Українську лінії, Новоросійську губернію, Слобідську Україну (звідси повернувся до Києва, а потім через Батурин і Москву — до Петербурга). Метою його подорожі по Слобідській Україні було ознайомлення з соляним виробництвом у Слов'янську. Досконально вивчивши його, Гільденштедт склав детальний опис соляних варниць і процесу солеваріння. Він критично оцінив стан цього промислу: «солеварне виробництво в Слов'янську ведеться взагалі в'яло і недбало, оскільки щорічний прибуток від нього невеликий, охочих до нього мало, бо тутешня сіль має поганий збут у Малоросію, куди тепер у величезній кількості довозиться кримська сіль»¹⁶. Це, за його словами, економічно не вигідно для держави. «А якби солеварне виробництво в Слов'янську велось діяльніше, то можна було б легко обійтися без кримської солі і торгівля від цього ніскільки б не постраждала»¹⁷. Гільденштедт пропонував удосконалити промисел, встановивши градірню: «...при такому удосконаленому пристрої кількість палива, робітників та сковород значно зменшиться, сковороди будуть служити довше...»¹⁸. При цьому, зазначав учений, продуктивність виробництва набагато збільшиться. Опис соляного промислу, зроблений Гільденштедтом, є важливим джерелом вивчення історії розвитку соляного промислу на Україні у другій половині XVIII ст.

Досить ґрунтовні відомості залишив Гільденштедт і про винокурне виробництво на Слобідській Україні. Зокрема, він зауважував, що «на

¹³ И. И. Георги. Описание всех обитающих в Российском государстве народов и их житейских обрядов, обыкновенной одежды, жилищ, вероисповедований и прочих достопамятностей, ч. III, СПб., 1799, стор. 322—323.

¹⁴ Там же, стор. 339.

¹⁵ Там же, стор. 343.

¹⁶ Путешествие академика Гильденштедта по Слободско-Украинской губернии. Харьков, 1892, стор. 47.

¹⁷ Там же, стор. 47.

¹⁸ Там же, стор. 48.

винокуріння йде величезна кількість зернового хліба, що збільшує ціну на хліб»¹⁹. Надзвичайно цінні записи зробив Гільденштедт про сільське господарство України — його стан у різних районах, знаряддя праці тощо, а також про розвиток промисловості і промислів. Він, зокрема, перший докладно описав суконну фабрику К. Г. Розумовського в Батурині (технологію виробництва, якість та кількість продукції), його шкіряні заводи, дзеркальну фабрику та ін.²⁰. Досить цікавий і опис міського млина у Глухові, що давав 50 чверток борошна на добу²¹.

Велику цінність становлять для дослідників праці академіка В. Ф. Зуєва (1752—1794). У 1781—1782 рр. він очолював академічну експедицію, з якою прибув з Петербурга до Харківського намісництва, звідти — на Полтавщину, через Полтаву — до Кременчука і Крюкова, пройшов уздовж правого берега Дніпра до Нікополя, а від нього через Кривий Ріг до Херсона. Наслідком цієї подорожі стали «Путешественные записки Василия Зуева от Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году». Автор «Записок» приділив велику увагу висвітленню господарського життя краю. Зуєв доповнив свої спостереження даними офіційної статистики і висловив ряд цікавих міркувань щодо перспектив економічного розвитку різних галузей місцевої промисловості. Широко відомим, зокрема, став його твір «О бывших промыслах Запорожских казаков, а наипаче рыбном»²². Учений детально описав риболовецький промисел, високу майстерність рибалок на Дніпрі та підкреслив велике народногосподарське значення промислового рибальства. Він, зокрема, писав: «...рибальство, яке на сій славній річці запорожцями велось, заслуговує, наипаче в теперішні часи, особливої уваги. Вони починали його від порогів до самого гирла Дніпра і по всьому Лиману цілий майже рік безперестану»²³. З усіма подробицями описано знаряддя лозу, технологію обробки риби, виготовлення ікри, жиру та клею. Інший, не менш цікавий твір В. Зуєва, стосується господарства Криму²⁴.

У 1793 р. в Петербурзі вийшла книга С. П. Плещеева, у якій автор зробив спробу узагальнити і систематизувати матеріал, зібраний на той час академічними експедиціями²⁵. С. П. Плещеев описав природні багатства і господарство всіх областей імперії, в тому числі й України, зокрема, Чернігівського і Новгород-Сіверського намісництва. Перше, підкреслював він, характеризується наявністю «красного леса», з якого на Десні будують судна і відправляють «знатный торг» по річках Десні та Дніпру, друге — забезпечене лісом як будівельним, так і дров'яним, яким торгують, а також вугіллям, дьогтем, вапном, шкірами, холстом, гарячим вином, але найголовніше — це виробництво хліба, конопель, льону, меду, воску, поташу та вапна^{26–27}. Дубовий ліс із Слобожанщини, писав Плещеев, «відправляється вниз по Дону в Чор-

¹⁹ Там же, стор. 36.

²⁰ D. J. A. Gölldenstädt. Reisen durch Rußland und in Kaukasischen Gebirge, Band II. SPb., 1791, стор. 396—398. (На російську мову перекладено лише окремі частини цього твору. — І. Г.).

²¹ Там же, стор. 419.

²² В. Зуев. О бывших промыслах Запорожских казаков, а наипаче рыбном. — Собрание сочинений, избранных из месяцесловов за разные годы, Сиб., 1790.

²³ Там же, стор. 7.

²⁴ Див.: Выписка из путешественных записок Василия Зуева, касающихся до полуострова Крыма 1782 года. — Месяцеслов исторический и географический на 1783 год, СПб.

²⁵ С. П. Плещеев. Обзорение Российской империи в нынешнем ее новоустроенном состоянии с показанием новоприисоединенных к России от Порты Оттоманской и от Речи Поселитой Польской области, СПб., 1793.

^{26–27} Там же, стор. 100, 102.

не море для корабельного будівництва»²⁸. Серед важливих промислів згадується виноробство, тютюнництво, солеваріння, воскобійництво, шаповальство, чинбарство, видобування мильної глини, а також рибальство.

Станом промислів і промисловості на Україні цікавився також А. М. Щекатов — автор семитомного «Географического словаря Российского государства», виданого у 1801—1809 рр. У словнику узагальнено дані економіко-географічного характеру, що були зібрані на той час. Тут вміщено також відомості академічних експедицій, зокрема «Описание всех обитающих в Российском государстве народов» І. І. Георгі, а також праці багатьох інших дослідників.

Розвиток народних промислів, ремесла та торгівлі в країні в цілому досліджував також відомий російський вчений М. Д. Чулков, автор багатотомної праці про торгівлю²⁹.

У 60-х роках XVIII ст. Вільним економічним товариством проводилося анкетне обстеження господарства країни, в тому числі й ряду районів України³⁰. Ці анкети також містять цінні дані про розвиток ремесел, промислів і мануфактурного виробництва на Україні.

Велике значення мали неодноразові урядові переписи населення. І хоч вони були спрямовані, насамперед, на зміцнення феодальної системи, що розкладалася, але водночас сприяли нагромадженню статистичних та інших відомостей про стан ремесел і промислів на Україні. Це, в свою чергу, звертало увагу на відсталість економіки країни. Найповнішим з них був перепис 1765—1769 рр., відомий в літературі під назвою Румянцевського. Матеріали останнього зберігаються в Центральному державному історичному архіві УРСР³¹.

Так звані Топографічні описи наступних років (зокрема 80-х років XVIII ст.) не тільки фіксували наявність тих або інших видів ремесла, промислів, мануфактур тощо, а й містили спостереження і висновки їх авторів. Так, складачі Топографічного опису Новгород-Сіверського намісництва (1787 р.) звернули увагу на недостатній в цілому розвиток ремесла і торгівлі в Новгороді-Сіверському. Разом з тим вони відзначали досить успішний розвиток у Новгород-Сіверському повіті лісопильного й деревообробного промислів, а також виробництва деяких будівельних матеріалів. Окремі підприємці, зауважували автори опису, «торгують лісом сосновим, липовим, а почасти і дубовим, доставленим по р. Десні в плотах, який вони, перетворюючи перепилюванням у дошки шельовки, також деруть соснову дрань і продають у численні малоросійські міста і в Курське намісництво, а, крім того, відправляють із цього міста річкою Десною на байдаках чи барках немалу кількість вапна до різних міст Чернігівської та Київської губерній, навіть і в Кременчук, яке випалюють з крейдяних гір... при річці Десні», а також «ведуть торг і диким каменем, одержуваним також із гір при річці Десні»³². Крім цього, повідомлялося, що в повіті «заводів, на яких вапно випалюють,— 20, ...пильня — 1, борошняних млинів же 99». На думку авторів, ремісниче виробництво тут можна було б розвинути, залучивши спеціалістів з інших міст, а також з-за кордону. У цьому зв'язку вони схвально відгукувалися про заходи графа П. Румянцева, який поселив у своєму маєтку в с. Вишеньках німців-переселенців,

²⁸ Там же, стор. 106.

²⁹ М. Д. Чулков. Историческое описание российской коммерции, т. I, кн. I, СПб., 1782; т. II, кн. I, СПб., 1786.

³⁰ «Труды Вольного экономического общества», кн. 8, СПб., 1768.

³¹ Генеральный опис Лівобережної України 1765—1769 рр., К., 1959.

³² ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 331, арк. 7—8.

«...якій роблять стінні годинники, мідний і залізний посуд, також і кам'яний (порцеляновий — І. Г.), для домашнього вжитку вельми потрібний, досить майстерно виконаний, і продають невеликими сервізами. Часто у них також є ткацька фабрика, на якій чудово тчуть тонкі полотна...»³³.

Аналогічні описи були складені тоді ж і для всіх інших намісництв України. В 1786 р. вони були зведені в одне видання — «Топографическое описание Малороссийской губернии»³⁴, цінне не лише своїми зведеними даними, а також окремими характеристиками і висновками. Так, на думку його авторів, хоч у Малоросії ремесло й набуло певного розвитку, проте в цілому край цей сільськогосподарський: «Обыватели оной... упражняются частью в торговле, ремеслах, художествах, обработании пеньки..., а большим количеством в хлебопашестве...»³⁵. Складачі наводять дані про кількість «заводів» (залізоторних — 3, мідних — 3, скляних — 16, шкіряних — 18, селітроварних — 29, порохових — 1, вапняних — 11, свічкових — 10, миловарних — 23, олійниць — 48, винокурних — 2666 і т. д.), а також про їх потужність³⁶. Зокрема, залізоторні «заводи» Чернігівського повіту щорічно виробляли 390 пар лемешів і до 20 пудів заліза, 6 скляних — 138 940 штук різного сорту зеленого скла, 4 миловарних — мила до 4550 пудів і 179 винокурних — до 85 769 відер вина³⁷. Не менш цікаві відомості наводяться і щодо розвитку промислів на селі. Про селянок цього ж повіту, наприклад, повідомлялося, що вони, крім польової роботи, займаються рукоділлям, прядінням льону, конопель та вовни для свого вжитку: «из льну же небольшим количеством выпрядывают на продажу в Киев холст и серпанки изрядной доброты»³⁸.

У цій короткій замітці, звичайно, розглянуто не всі праці російських учених XVIII ст., що стосуються досліджуваної проблеми. Але й сказане яскраво свідчить про те, що вони є для дослідників надзвичайно цінним джерелом вивчення історії розвитку народних промислів, ремесел та промисловості на Україні в цей період не тільки завдяки своїм конкретним відомостям, а й через спостереження та висновки авторів щодо шляхів і перспектив їх розвитку.

³³ Там же, арк. 8.

³⁴ Там же, спр. 18 351 (на 144 аркушах).

³⁵ Там же, спр. 18 351, арк. 3 зв.

³⁶ Там же, арк. 2.

³⁷ Там же, арк. 10.

³⁸ Там же, арк. 16 зв.

На допомогу викладачу історії

ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ В КУРСАХ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА У СЕРЕДНІХ ПРОФТЕХУЧИЛИЩАХ

Молодим робітникам — нинішнім випускникам профтехучилищ належить втілювати в життя грандіозні плани комуністичного будівництва, намальовані ХХV з'їздом КПРС на десяту п'ятирічку. У зв'язку з цим Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв зазначав, що науково-технічна революція «...надає іншого, ніж раніше, характеру праці, а значить, і підготовці людини до праці»¹. Тому потрібно зробити все для того, щоб ще під час навчання в училищі або практичних занять у майстернях учні усвідомили важливість своєї майбутньої праці.

Як відомо, в матеріалах ХХV з'їзду КПРС вказувалося, що успішне розв'язання багатьох економічних завдань значною мірою залежатиме від швидкого зростання продуктивності праці, різкого підвищення ефективності суспільного виробництва². Нині темпи зростання продуктивності праці розглядаються як вирішальна умова дальшого розвитку виробництва і неухильного підвищення добробуту радянських людей. Так, у новій п'ятирічці в цілому по країні планується забезпечити за рахунок зростання продуктивності праці 85—90% приросту національного доходу, близько 90% приросту промислової продукції, а на Україні, де «вільні трудові ресурси... практично вичерпані», — понад 90% приросту національного доходу, зекономити в суспільному виробництві працю приблизно 5 млн. чол.³

Учні профтехучилищ, яким доведеться на практиці здійснювати ці завдання, вже під час навчання повинні глибоко засвоїти, що таке продуктивність праці, завдяки чому вона зростає, які перспективи і можливості її зростання існують у тій галузі виробництва, де вони працюватимуть. На це мають бути спрямовані зусилля всього педагогічного колективу — як викладачів історії та суспільствознавства, так і майстрів виробничого навчання.

З поняттям «продуктивність праці» учні вперше зустрічаються ще у восьмирічній школі на уроках історії та економічної географії. Але глибоко зрозуміти його зміст майбутні робітники можуть лише під час вивчення в училищах історії, суспільствознавства, основ економіки праці і виробництва, спеціальної технології та в процесі виробничого навчання. Наприклад, на уроках історії СРСР вони дізнаються про трудовий героїзм радянських людей у роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн і в період мирного будівництва. На конкретному історичному матеріалі педагог показує, що добровільна творча праця —

¹ Матеріали ХХV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 86.

² Там же, стор. 48.

³ Матеріали ХХV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 30.

основа неухильного зростання її продуктивності і це було важливою передумовою остаточної перемоги в нашій країні нового суспільного ладу — соціалізму.

В ході викладу матеріалу про ленінський план побудови соціалізму і боротьбу за його здійснення в СРСР учитель розкриває суть ленінських ідей про шляхи і засоби зростання продуктивності праці, його значення в соціалістичному будівництві.

Вивчаючи заключний розділ курсу вітчизняної історії «СРСР в період розвинутого соціалістичного суспільства і будівництва комунізму» і використовуючи при цьому матеріали XXV з'їзду КПРС, учні починають усвідомлювати роль зростання продуктивності праці в успішному розв'язанні основних завдань комуністичного будівництва.

Курс суспільствознавства допомагає учням певною мірою узагальнити їх знання про продуктивність праці. І вже під час опрацювання теми «Соціалізм і комунізм — дві фази єдиної комуністичної форми» вони дізнаються про економічну стратегію нашої партії, її мету і шляхи здійснення.

У процесі вивчення таких питань курсу основ економіки праці і виробництва, як науково-технічний прогрес — основа зростання продуктивності праці і ефективності виробництва, характерні риси соціалістичної праці, її психологічні та фізіологічні основи, показники і шляхи, фактори й резерви зростання продуктивності праці учні мають змогу глибше зрозуміти величезне значення продуктивності праці у розв'язанні вузлових проблем розвитку економіки на сучасному етапі. В курсі спецтехнології та під час виробничого навчання майбутні робітники знайомляться з передовими методами праці їх колег за професією, конкретними шляхами зростання її продуктивності.

Узагальнити систему знань учнів про продуктивність праці значною мірою допомагають підготовка і проведення комплексного уроку з участю викладачів історії, суспільствознавства, основ економіки праці і виробництва, майстра виробничого навчання. Провідними предметами на такому уроці можуть бути історія або суспільствознавство.

Урок слід провести як заключний після вивчення в курсі суспільствознавства питання про створення матеріально-технічної бази комунізму і повторення в курсі історії СРСР матеріалу про дальший економічний і соціально-політичний розвиток радянського суспільства. Учні ще раз перечитують праці В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади», «Великий почин», «Про трудову дисципліну». Відповідні питання порушуються і в курсах основ економіки праці та виробництва, спеціальної технології.

На комплексному уроці вивчаються матеріали XXV з'їзду КПРС, зокрема «Звіт ЦК КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики» (розділ «Підсумки п'ятирічки і основні завдання економічної політики партії»), «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» (розділ «Основні завдання розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки»), матеріали XXV з'їзду Компартії України, а також матеріал про розвиток тієї галузі народного господарства, в якій майбутні робітники будуть працювати.

Темою уроку може бути: «Швидке зростання продуктивності праці — важливий шлях розв'язання економічних завдань партії».

План уроку:

1. XXV з'їзд КПРС і XXV з'їзд Компартії України про роль продуктивності праці в розвитку народного господарства СРСР у 1976—1980 рр.

2. Науково-технічний прогрес — основа зростання продуктивності праці.

3. Вплив продуктивності праці на посилення режиму економії у народному господарстві.

4. Комплексна механізація та автоматизація виробничих процесів і продуктивність праці.

5. Шляхи зростання продуктивності праці в десятій п'ятирічці на базовому підприємстві.

У процесі підготовки до уроку доцільно дати учням завдання, виконати які їм допоможуть майстер виробничого навчання, викладачі суспільствознавства і оснoз економіки праці та виробництва, наприклад:

1. Групі учнів здійснити самофотографування робочого дня, встановити величину і причини втрат робочого часу, підрахувати обсяг додатково випущеної продукції в разі ліквідації цих втрат.

2. Проаналізувати виробничі показники двох бригад на базовому підприємстві за таким планом: а) як ведеться у бригадах боротьба за зростання продуктивності праці; б) як здійснюються комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів у кожній бригаді; в) навести конкретні приклади колективізму і взаємної підтримки у бригадах.

Результати проведених учнями спостережень необхідно узагальнити, звернувши особливу увагу на те нове, що характеризує комуністичне ставлення до праці, сприяє зростанню її продуктивності. Комплексний розгляд питань про роль продуктивності праці у розв'язанні основних завдань розвитку народного господарства СРСР в 1976—1980 рр. передбачає, насамперед, аналіз конкретних перспектив розвитку саме тієї галузі народного господарства, де будуть працювати випускники училищ.

Розглядаючи перше питання уроку, з метою більш конкретного використання матеріалів XXV з'їзду КПРС доцільно запропонувати учням скласти таблицю, в якій вказати рівень зростання продуктивності праці в 1976—1980 рр. у різних галузях народного господарства, зокрема приріст національного доходу за рахунок цього фактора на 85—90 %, приріст промислової продукції — близько 90 %; середньорічний рівень продуктивності праці в колгоспах і радгоспах підвищиться на 27—30 %, у промисловості — на 30—34 %⁴ (при складанні таблиці слід враховувати спеціальність, яку набувають учні).

Характеризуючи науково-технічний прогрес як основу зростання продуктивності праці, доцільно навести таке положення із Звітної доповіді члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького XXV з'їзду Компартії України: «...більше половини всього приросту продуктивності праці в промисловості має бути забезпечено за рахунок застосування нової техніки і вдосконалення технології»⁵.

Учні повинні усвідомити той факт, що одне з першочергових завдань партії на сучасному етапі полягає в широкому проведенні комплексної механізації технологічних процесів, технічному переозброєнні діючих підприємств і скороченні на цій основі обсягу ручної, мало-кваліфікованої і важкої фізичної праці⁶. Для успішного розв'язання цього питання необхідно проявляти більше ініціативи і наполегливості на місцях, своєчасно визначити всі фактори, від яких залежить зростання продуктивності праці.

⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 187, 196, 224.

⁵ Матеріали XXV з'їзду Компартії України, стор. 30.

⁶ Там же.

Питання про вплив продуктивності праці на посилення режиму економії у народному господарстві слід розглядати, як зазначалося у матеріалах XXV з'їзду Компартії України, враховуючи вказівки грудневого (1975 р.) Пленуму ЦК КПРС про необхідність вести рішучу боротьбу з проявами безгосподарності і марнотратства на виробництві. Майбутні робітники мають знати, що запорукою успішного розвитку економіки нашої країни було і залишається мистецтво економії.

Розглядаючи основні напрями зростання продуктивності праці на базовому підприємстві в десятій п'ятирічці, учні використовують зібрані ними конкретні матеріали. При цьому їх увагу необхідно звернути, насамперед, на внутрішні резерви, а саме: поліпшення трудової дисципліни, раціональну розстановку кадрів тощо.

Наприкінці уроку треба зробити логічний висновок: «Для того, щоб успішно розв'язувати різноманітні економічні і соціальні завдання, які стоять перед країною, немає іншого шляху, крім **швидкого зростання продуктивності праці, різкого підвищення ефективності всього суспільного виробництва**»⁷.

XXV з'їзд КПРС вказав також на необхідність здійснення заходів щодо дальшого вдосконалення планування і підкреслив важливість задоволення суспільних потреб при найбільш ефективному використанні трудових, матеріальних і фінансових ресурсів⁸.

Перші відомості про планування народного господарства учні профтехучилищ одержують під час вивчення курсів історії СРСР та історії України. Більш конкретно це питання розглядається на уроках суспільствознавства в ході опрацювання тем «Планомірний розвиток народного господарства» і «Створення матеріально-технічної бази комунізму», коли учні дізнаються про закон планомірного, пропорційного розвитку народного господарства і необхідність дальшого вдосконалення управління і планування суспільного виробництва. На заняттях з основ економіки праці і виробництва дається характеристика соціалістичного підприємства як основної ланки планового господарства, обґрунтовується необхідність складання п'ятирічних і річних планів, підкреслюється зв'язок плану підприємства з державним планом розвитку народного господарства. Під час виробничої практики учні знайомляться з порядком складання такого плану і контролем за його виконанням.

Для систематизації знань випускників ПТУ про народногосподарські плани та хід їх виконання у світлі рішень XXV з'їзду КПРС необхідно провести комплексний урок на тему: «Планомірний розвиток народного господарства СРСР». Це доцільно зробити під час вивчення в курсі суспільствознавства теми «Економічна політика КПРС на сучасному етапі» і в курсі основ економіки праці і виробництва — теми «Як складаються плани на підприємствах. Їх виконання — обов'язок кожного робітника».

У підготовці такого уроку беруть участь викладачі історії, суспільствознавства та основ економіки праці і виробництва. Учні опрацьовують відповідний матеріал з доповіді Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді КПРС (розділ «Управління економікою, господарський механізм — на рівень нових вимог»), доповіді О. М. Косигіна «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр.» (розділ «Основні соціальні та економічні завдання десятої п'ятирічки»), з постанови XXV з'їзду КПРС з цього питання і з Звітної доповіді В. В. Щер-

⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 48.

⁸ Там же, стор. 191—192.

бицького XXV з'їзду Компартії України (розділ «Підвищувати ефективність суспільного виробництва»), повторюють відповідні питання курсу суспільствознавства.

У процесі підготовки до уроку викладачі історії та суспільствознавства разом з майстром виробничого навчання розробляють конкретні завдання, при виконанні яких учні використовують свої знання про планування. Наприклад, їм пропонують проаналізувати зміст річного плану цеху, дільниці, де майбутні робітники проходять виробничу практику, ознайомитися з перспективами поліпшення комплексного планування, прослідкувати, яким чином кожний працівник базового підприємства бере участь у складанні плану і його виконанні, або з допомогою інженерно-технічних працівників скласти комплексний план зростання продуктивності праці на робочому місці. Ці завдання учні виконують під керівництвом майстра виробничого навчання під час перебування на підприємстві.

Комплексний урок проводиться за таким орієнтовним планом:

1. Необхідність і можливість планомірного розвитку економіки при соціалізмі.

2. XXV з'їзд КПРС про вдосконалення управління народним господарством.

3. Народногогосподарський план — основа організації роботи соціалістичних підприємств.

4. Десята п'ятирічка — новий етап у здійсненні курсу партії в галузі соціально-економічного розвитку нашої країни.

5. Виконання планового завдання — обов'язок кожного.

Обговорюючи питання про народногогосподарський план як основу організації роботи соціалістичних підприємств, доцільно використати схему «Система планів в СРСР», вміщену в підручнику «Основи економіки труда и производства» (М., 1974, стор. 36). При її аналізі учні переконуються, що державний план СРСР — це науково обгрунтована програма розвитку народного господарства країни в цілому і всіх союзних республік, кожної галузі і підприємства зокрема. Найважливішим принципом керівництва соціалістичним народним господарством є поєднання поточного і перспективного планування. Основною формою перспективного планування є п'ятирічні плани. Під керівництвом викладача учні опрацьовують матеріали XXV з'їзду КПРС, звертаючи особливу увагу на дальше зростання масштабів виробництва і забезпечення збалансованості в розвитку різних галузей народного господарства, аналізують показники десятої п'ятирічки, зокрема тієї галузі, на підприємствах якої учні працюватимуть після закінчення училища.

При розгляді останнього питання уроку використовуються результати пошуків, проведених учнями. Вони простежують перспективи поліпшення комплексного планування економічного розвитку базового підприємства, району або міста, вдосконалення організації і методів розробки народногогосподарських планів, скорочення строків їх складання.

Наприкінці уроку викладач робить висновок про те, що в десятій п'ятирічці необхідно «посилити комплексний вплив плану, економічних підойм і стимулів, усієї системи управління на прискорення науково-технічного прогресу, поліпшення якості продукції, підвищення ефективності суспільного виробництва, досягнення кінцевих народногосподарських результатів»⁹.

Д. І. РУМЯНЦЕВА (Київ)

⁹ Там же, стор. 191.

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

БІЛЬШОВИКИ УКРАЇНИ В ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

(Хроніка подій).

ЧЕРВЕНЬ 1917 р.

1 червня — четвер

В. І. Ленін написав статтю «Не демократично, громадянино Керенський!», у якій викривається шовіністична політика Тимчасового уряду, як політика третирування пригноблених національностей і робиться висновок, що єдиний вихід — в переході всієї влади до Рад робітничих і солдатських депутатів.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 248—249.

Харків. 1—2 червня. На засіданні Ради уповноважених заводу ВКЕ проведено передвибори контрольної, культурно-освітньої, конфліктної комісій. Головою заводського комітету обрано більшовика К. Й. Кіркіжа.

«Пролетарий» № 61, 7 червня 1917 р.

Катеринослав. Комітет РСДРП(б) ухвалив висунути на виборах до міської думи список з 80 робітничих кандидатів. Обрано виконавчий комітет у кількості 18 чоловік. На засіданні проведено також довибори в редакційну комісію газети «Звезда».

«Звезда» № 17, 6 червня 1917 р.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Вийшов перший номер газети «Донецкий пролетарий» — органу місцевого комітету РСДРП (б).

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 1, 1 червня 1917 р.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» повідомляла, що на зборах солдатів 148-ї пішої Воронежської дружини, в яких взяло участь близько 1000 чол., з доповідями виступили представники більшовиків і партії есерів. Збори ухвалили запропоновану більшовиком О. Б. Горвіцем резолюцію про перехід всієї влади до Рад і передачі землі трудовому селянству без викупу. В резолюції вказувалось також на згубність для країни політики продовження імперіалістичної війни.

«Голос социал-демократа» № 35, 1 червня 1917 р.

2 червня — п'ятниця

Катеринослав. Газета «Звезда» опублікувала проект статуту Робітничої гвардії, з основу якого покладено статут Червоної гвардії Виборзької сторони Петрограда.

«Звезда» № 16, 2 червня 1917 р.

Таганрозький округ, сел. Макіївка. Страйк друкарів, що вимагали введення 8-годинного робочого дня та підвищення заробітної плати, закінчився їх перемогою.

Хроника исторических событий на Дону, Кубани и в Черноморье. Вып. 1. Март 1917 — март 1918 г. Ростов-на-Дону, 1939, стор. 35, 42.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» надрукувала статтю «Стокгольмська конференція і боротьба за мир», в якій викривалась ідея скликання Стокгольмської конференції як зборища соціал-шовіністів усіх країн, що зрадили інтереси робітничого класу. «Наш Інтернаціонал» — підкреслювалось у статті, — це не нікчемна конференція торгашів і прихвостнів буржуазії, які збираються в Стокгольмі, наш Інтернаціонал — це союз революційних робітників для боротьби з капіталом.

«Голос социал-демократа» № 36, 2 червня 1917 р.

Васильківський повіт, м. Біла Церква. Повідомлялось, що завдяки активній діяльності ініціативної групи більшовиків у місті розпочалася організація професійних спілок.

«Голос социал-демократа» № 36, 2 червня 1917 р.

Волинська губернія. Опубліковано повідомлення про те, що в Житомирському, Новоград-Волинському, Овруцькому, Ровенському та інших повітах продовжуються виступи селян, які самовільно захоплюють поміщицькі землі, рубають ліс і т. п.

«Трудовая Волянь» (Житомир) № 53, 2 червня 1917 р.

3 червня — субота

3—24 червня. В Петрограді проходив I Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. З промови про ставлення до Тимчасового уряду і про війну виступав В. І. Ленін. Більшовики широко використали трибуну з'їзду для викриття імперіалістичної політики Тимчасового уряду і угодовської тактики меншовиків і есерів. Проте есеро-меншовистська більшість з'їзду стала на позицію підтримки Тимчасового уряду, схвалила наступ на фронті, який ним готувався, висловила проти переходу влади до рук Рад. До складу обраного з'їздом ЦВК ввійшли переважно меншовики.

Первый Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, т. I, М.—Л., 1930.

Харків. В газеті «Пролетарий» передрукована відозва Кронштадтської Ради робітничих і солдатських депутатів до населення Петрограда і всієї Росії. Відозва викривала буржуазні наклепи на Раду, що взяла владу в свої руки.

«Пролетарий» № 58, 3 червня 1917 р.

Миколаїв. На мітингу моторно-понтонного батальйону з промовою виступив солдат-більшовик М. Рибак, який закликав висловити недовіря Тимчасовому урядові. Солдати підтримали виступ більшовика.

«Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» №№ 31 і 39 від 9 і 20 червня 1917 р.

4 червня — неділя

Ізюмський повіт, м. Слов'янськ. В газеті «Пролетарий» опублікована резолюція робітників фарфорового заводу Ессен з привітанням В. І. Леніну і протестом проти його цюкування буржуазною пресою.

«Пролетарий» № 59, 4 червня 1917 р.

Катеринослав. Вийшов перший номер газети «Солдатская жизнь» — органу Військової організації при комітеті РСДРП (б). В газеті вміщені написані В. І. Леніном «Відозва до солдатів усіх воюючих країн» і «Резолюція з аграрного питання, прийнята VII (Квітневою) Всеросійською конференцією РСДРП (б)».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 283—285, 532; «Солдатская жизнь» (Катеринослав) № 1, 4 червня 1917 р.

Організаційні збори членів Червоної гвардії в кількості 200 чол. заслухали доповідь голови тимчасового виконавчого комітету гвардії більшовика Т. Л. Бондарева про цілі організації і ухвалили проект статуту Червоної гвардії.

«Звезда» № 17, 6 червня 1917 р.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. На зборах громадських організацій міста і селян повіту, скликаних з метою виборів повітового комісара і начальника міліції, виступив член Луганського комітету РСДРП (б) О. І. Червяков. Викриваючи меншовиків, які не допустили до участі в цих зборах представників робітників-металістів, він закликав зміцнювати революційну єдність робітників і селян в боротьбі за владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 7, 8 червня 1917 р.

Київ. Відбулося засідання комітету РСДРП (б). Були заслухані доповіді Військової організації, організаційної і муніципальної комісії, розглянута частина проекту муніципальної платформи. Обговоривши питання про національно-визвольний рух на Україні і великодержавно-шовіністичну політику Тимчасового уряду, комітет створив комісію по підготовці резолюції і відозви з цього питання. Комісії було запропоновано при цьому керуватися такими положеннями: більшовики борються проти шові-

ністичної політики російської буржуазії і націоналістичних прагнень Центральної ради, ведуть агітацію за широку обласну автономію, виступають проти створення національних військових формувань.

Комітет ухвалив розгорнути на мітингах і в пресі кампанію за досягнення перемір'я на всіх фронтах.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 196 зв., 198; *Борьба за власть Советов на Киевщине*, стор. 168—169.

5 червня — понеділок

Харків. На об'єднаному засіданні заводських комітетів робітників і службовців заводу ВКЕ під головуванням більшовика К. Й. Кіркіжа розглядалось питання про взаємодію професійних спілок і фабзавкомів. Вирішено скликати об'єднані збори всіх робітників і службовців заводу для створення єдиного фабрично-заводського комітету.

«Пролетарий» № 63, 9 червня 1917 р.

Золотоноша. Рада робітничих і солдатських депутатів вирішила передати 5 тис. десятин землі княгині Кантакузіної в оренду селянам с. Велика Бурімка, обмеживши орендну плату сумою не більше 10 крб. за десятину.

«Голос труда» (Золотоноша) № 5, 9 червня 1917 р.

6 червня — вівторок

Київ. Газета «Голос социал-демократа» передрукувала промову В. І. Леніна на І Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів 4 червня про ставлення до Тимчасового уряду.

В. І. Ленін. *Повне зібрання творів*, т. 32, стор. 257—269; *«Голос социал-демократа»* № 39, 6 червня 1917 р.

7 червня — середа

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала з газети «Волна» коротку біографію В. І. Леніна.

«Пролетарий» № 61, 7 червня 1917 р.

Київ. Відбувся мітинг понад 1000 солдатів і робітників, організований Військовою організацією при комітеті РСДРП (б). На ньому виступили з доповідями В. М. Довнар-Запольський про вибори до міської думи та В. М. Примакова про поточний момент. В резолюції мітингу засуджувалась політика Тимчасового уряду, висувались вимоги про перехід всієї влади до рук Рад, припинення війни, встановлення робітничого контролю над виробництвом, передачу поміщицьких земель селянам. Резолюція вимагала повсюдно переобрати Ради солдатських депутатів, для чого пропонувала надіслати на місця представників більшовицької партії.

«Голос социал-демократа» № 45, 13 червня 1917 р.

Чернігів. Збори членів спілки металістів міста ухвалили постанову про введення 8-годинного робочого дня.

Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 431.

Кобеляцький повіт. Житель м. Кимпеньки І. Плахотін звернувся з листом до ЦК РСДРП (б), щоб надіслали йому більшовицьку літературу для розповсюдження її серед населення.

Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти, стор. 20.

8 червня — четвер

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статтю В. І. Леніна «Знущення капіталістів з народу».

В. І. Ленін. *Повне зібрання творів*, т. 32, стор. 228—230; *«Пролетарий»* № 62, 8 червня 1917 р.

Київ. Комітет РСДРП (б) обговорив питання про агітаційну діяльність більшовиків у передвиборній кампанії, а також заслухав доповідь представника Військової організації при ЦК РСДРП (б) про її роботу і про наступну Всеросійську конференцію фронтових і тилових військових організацій РСДРП (б).

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 208—210 зв.; *Большевистские организации Украины...* (март—ноябрь 1917 г.), стор. 313—315.

9 червня — п'ятниця

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Газета «Донецкий пролетарий» передрукувала статті В. І. Леніна «Більшовизм і «розклад» армії» і «Соломинка в чужому оці».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 250—252; 245—247; «Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 8, 9 червня 1917 р.

Київ. Комітет РСДРП (б) ухвалив доручити спеціальній комісії виробити резолюцію про ставлення більшовиків до національно-визвольного руху на Україні і висловити її від імені більшовицької фракції в Раді робітничих депутатів.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 316.

На об'єднаному засіданні Рад робітничих і солдатських депутатів обговорено питання про ставлення до національно-визвольного руху. Більшовицька фракція внесла проект резолюції, в якій висловлювався протест проти заборони Керенським українського військового з'їзду; розцінювався як прояв великодержавної політики Тимчасового уряду, як порушення прав націй і основних принципів демократії.

«Голос социал-демократа» № 45, 13 червня 1917 р.

10 червня — субота

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Газета «Донецкий пролетарий» передрукувала статтю В. І. Леніна «Виправдання ганьби».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 238—241; «Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 9, 10 червня 1917 р.

Київ. Опубліковано повідомлення про відкриття комітетом РСДРП (б) партійної бібліотеки.

«Голос социал-демократа» № 43, 10 червня 1917 р.

11 червня — неділя

Катеринославський повіт, с. Кам'янське. На загальних зборах членів РСДРП з доповіддю про поточний момент виступив представник Катеринославського комітету РСДРП (б) Я. А. Епштейн. Після доповіді виникла дискусія з питань ставлення до Тимчасового уряду і «позики свободи». В односторонню ухвалені резолюції була визнана правильною більшовицька тактика — розрив з оборонцями і передача всієї повноти влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

«Звезда» № 20, 16 червня 1917 р.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Газета «Донецкий пролетарий» опублікувала статтю «Селянство і класова боротьба», яка вітала розвиток класової боротьби на селі і закликала до її підтримки.

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 10, 11 червня 1917 р.

Київ. Комітет РСДРП (б) розглянув і схвалив другу частину муніципальної платформи більшовиків, обговорив питання про підготовку конференції фабрично-заводських комітетів та про принципи організації спілки робітничої молоді.

ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 72—72 зв.; спр. 3, арк. 212—214 зв.; 216—217; Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 181.

Одеса. Збори соціал-демократів міста в кількості 300 чол., скликані фракцією більшовиків, заслухавши доповідь про поточний момент, рішуче засудили угодовську політику меншовиків і есерів, висунули вимогу передачі всієї влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів.

«Южный рабочий» (Одеса) № 47, 13 червня 1917 р.

Південно-Західний фронт. Вийшов перший номер газети «Правда гренадерская» — органу Військової організації РСДРП (б) при гвардії Гренадерському полку.

«Правда гренадерская» № 1, 11 червня 1917 р.; «Известия армейского комитета XI армии» № 57, 6 липня 1917 р.

12 червня — понеділок

Конотоп. На багатолюдному мітингу робітників і солдатів з доповіддю про поточний момент і тактику більшовиків виступив представник Київського комітету РСДРП (б). Незважаючи на спроби меншовиків зірвати мітинг, присутні підтримали більшовиків і висловили згоду згуртуватися навколо Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і йти разом з революційною армією.

«Голос социал-демократа» № 53, 22 червня 1917 р.

Одеса. 12, 16 і 19 червня. Відбулися загальні збори організації РСДРП. Збори пройшли в обстановці гострої боротьби між більшовиками і меншовиками з усіх найважливіших питань революції. В своїх виступах Й. О. Кристаловський, Л. І. Рузер, О. К. Воронський та інші відстоювали більшовицькі позиції з питань політичного становища в країні, ставлення до Тимчасового уряду та до війни. Відчувши поразку, більшість меншовиків залишила збори, а невелика група меншовиків-інтернаціоналістів примкнула до більшовиків. При виборах комітету пройшов список більшовиків. Головою комітету РСДРП (б) обрали О. І. Хмельницького, секретарем — П. С. Заславського.

«Голос пролетария» (Одеса) № 1, 6 липня 1917 р.; «Южный рабочий» (Одеса) № 48, 52 і 54 від 14, 18 і 21 червня 1917 р.

13 червня — вівторок

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статтю В. І. Леніна «Запровадження соціалізму чи викриття казнокрадства?».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 310—312; «Пролетарий» № 66, 13 червня 1917 р.

Почався страйк чорноробів паровозобудівного заводу, які вимагали підвищення заробітної плати.

Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, стор. 95—96.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Голова комітету РСДРП (б) К. Є. Ворошилов надіслав до ЦК РСДРП (б) лист з доповіддю про роботу партійної організації в Луганську і повіті. В листі відзначено зростання впливу більшовиків, піднесення політичної активності робітників Донецького басейну. Відмічаючи тяжке матеріальне становище робітників басейну в зв'язку з проведенням Тимчасовим урядом і його органами на місцях дезорганізації промисловості, К. Є. Ворошилов просив роз'яснити позицію ЦК в питанні про страйковий рух, інформувати комітет про наступний партійний з'їзд і про діяльність партії взагалі.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 1, стор. 135—136.

14 червня — середа

В. І. Ленін написав статтю «Україна», в якій показав крах національної політики Тимчасового уряду, викрив буржуазних контрреволюціонерів, що закликали застосувати суворі кари проти українців, які вимагали автономії, підкреслив, що якраз беззастережне визнання права України на вільне відокремлення «дає можливість агітувати за вільний союз українців і великоросів, за добровільне з'єднання в одну державу двох народів». Стаття закінчувалася закликом: «Хай живе союз вільних селян і робітників вільної України з робітниками і селянами революційної Росії!».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 333—334.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» опублікувала підготовлену В. І. Леніном «Резолюцію про економічні заходи боротьби з фсзрухою», яка була ухвалена конференцією фабрично-заводських комітетів Петрограда.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 190—192; «Голос социал-демократа» № 46, 14 червня 1917 р.

15 червня — четвер

В. І. Ленін написав статтю «Україна і поразка правлячих партій Росії», в якій показав, що відмова меншовиків і есерів задовольнити вимогу України про автономію є знущанням над їх власними партійними програмами. Ці партії, «як правлячі партії,

знали поразки в українському питанні, бо піддалися контрреволюційним кадетським Кавеньякам».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 342—344.

Київ. Комітет РСДРП (б) затвердив організаційний план проведення демонстрації 18 червня та лозунги до неї: «Вся влада Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів!», «Геть політику угодовства з буржуазією!», «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» та ін. На засіданні було обговорено також питання і ухвалено резолюцію про ставлення до проголошеного Центральною радою 10 червня першого універсалу. В резолюції відзначалось, що в своєму універсалі Центральна рада затушовує класові завдання української революційної демократії, розвиває буржуазно-націоналістичні прагнення, характерні для шовіністів всіх націй, підмінює волю українського народу шовіністичними лозунгами. В резолюції підкреслювалось, що повне національне розкріпачення нерозривно зв'язане з поваленням влади капіталу і перемогою соціалізму. Комітет закликав всіх пролетарів і напівпролетарів України до спільної з російським пролетаріатом боротьби «за владу і за повалення опори національного і класового гноблення — ядра капіталу».

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 326—323.

Одеса. Загальні збори Червоної гвардії міста затвердили статут клубу Червоної гвардії.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» № 63, 22 червня 1917 р.

16 червня — п'ятниця

16-23 червня. В Петрограді відбулася Всеросійська конференція фронтових і тиллових військових організацій РСДРП(б). 167 делегатів від 43 фронтових і 17 тиллових військових більшовицьких організацій представляли 26 тис. членів партії. На конференції з двома доповідями — з поточного моменту і з аграрного питання — виступив В. І. Ленін. Заслухавши доповідь про VII (Квітневу) Всеросійську конференцію РСДРП(б), делегати схвалили її рішення. В світлі цих рішень обговорювалась і доповідь Й. В. Сталіна про визвольний рух пригноблених народів і про національні полки. Конференція узагальнила досвід діяльності більшовицької партії серед солдатів, зміцнила зв'язки військових організацій з Центральним Комітетом РСДРП(б).

КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. I, М., 1970, стор. 465, 479.

Харків. 16 і 17 червня. Газета «Пролетарий» передрукувала промову В. І. Леніна про війну на I Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів 9 червня.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 270—283; «Пролетарий» №№ 69 і 70, від 16 і 17 червня 1917 р.

Загальноміська конференція і Харківський комітет РСДРП (б) звернулись до робітників, селян і солдатів з закликом мобілізувати всі сили проти наступу контрреволюції і з вимогою передачі всієї влади до рук Рад.

«Пролетарий» № 69, 16 червня 1917 р.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Відбулася конференція робітників і службовців заводу Гартмана. З доповіддю виступив К. Є. Ворошилов, який відзначив, що Тимчасовий уряд не тільки не справився з економічною розрухою, але й привів країну до розорення. В прийнятій конференцією резолюції вказувалось, що вихід з розрухи — в передачі всієї влади Радам.

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 18, 21 червня 1917 р.

Київ. На об'єднаному засіданні виконавчих комітетів Ради робітничих і Ради солдатських депутатів (розпочалось 15 червня) при обговоренні питання про ставлення до першого універсалу Центральної ради від більшовиків виступив І. М. Крейсберг. Затаврувавши дії Тимчасового уряду, який проголошував право націй на самовизначення лише на словах, він одночасно підкреслив буржуазно-шовіністичний, зміст і тон універсалу Центральної ради.

«Киевская мысль» № 149, 17 червня 1917 р.; 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 121—122.

17 червня — субота

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. На засіданні виконавчого комітету Ради робітничих і солдатських депутатів обговорювалося питання про його далішу діяльність. Між більшовиками і меншовиками, членами виконкому, розгорілась гостра боротьба. Всупереч меншовикам, які вважали, що члени виконкому не повинні займатися політичною діяльністю, більшовики вимагали підвищення ролі Ради та її реорганізації. Взявши участь у обговоренні, більшовик А. З. Каменський підкреслив, що «настав час, коли вся влада нероздільно повинна належати Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів».

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 17, 20 червня 1917 р.

18 червня — неділя

Харків. Видавництво «Пролетарий» при Харківському комітеті РСДРП (б) випустило в світ брошуру В. І. Леніна «Листи про тактику. Лист 1» з додатком Квітневих тез.

«Пролетарий» № 71, 18 червня 1917 р.; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 251.

Відбулася демонстрація трудящих міста, яка пройшла під лозунгами комітету РСДРП (б). На іподромі, куди зійшлися з усіх районів міста багатотисячні колонії демонстрантів, біля шести трибун були організовані мітинги. Мітинг залізничників і робітників заводів Іванівського району одногосно прийняв резолюцію, запропоновану комітетом РСДРП (б) про перехід всієї влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів.

«Пролетарий» № 72, 20 червня 1917 р.

Бахмутський повіт. Відбувся мітинг гірників Щербинівського, Нелепівського, 2-го Північно-Микитівського рудників і 60 дрібних селянських шахт (4 тис. чоловік). Мітинг пройшов під головуванням більшовика Н. І. Дубового. Обговоривши питання про становище в країні, учасники мітингу ухвалили резолюцію, в якій підкреслювалось, що коаліційний Тимчасовий уряд неспроможний відвернути голод і розруху. Резолюція закінчувалася лозунгами: «Вся влада Всеросійській Раді робітничих, солдатських і селянських депутатів!», «Геть капіталістів-локаутчиків!», «Хай живе контроль і організація виробництва!» та ін.

«Пролетарий» № 79, 29 червня 1917 р.

Таганрозький округ. На Ясинівському руднику пройшли демонстрація і багатолюдний мітинг. Було ухвалено резолюцію з вимогою переходу всієї влади до рук Рад, усунення Державної думи і Державної ради.

«Правда» № 92, 27 червня 1917 р.; «Народная жизнь» (Єнакієве) № 39, 23 червня 1917 р.

Київ. У багатотисячній демонстрації робітників і солдатів взяли участь робітники заводів «Арсенал», «Бронзоліт», Матіссона, Матусовського, «Інженер», трикотажної фабрики, багатьох майстерень, солдати 3-го авіапарку, 148-ї пішої Воронежської дружини, понтонного, 2-го запасного і телеграфного батальйонів та інших військових частин. Всього 10—12 тис. чоловік. Демонстрація закінчилася мітингом на площі перед палацом.

«Голос социал-демократа» № 51, 20 червня 1917 р.; 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 125—126.

Новозибківський повіт, м. Семенівка. Учасники демонстрації і мітингу трудящих висловились за негайний перехід влади до рук Всеросійської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, за опублікування таємних договорів, припинення війни.

Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, т. II, стор. 356.

Кременчук. Відбулась демонстрація робітників міста в знак солідарності з пролетаріатом всієї Росії. Виступаючи на мітингу, більшовики закликали до рішучої боротьби проти контрреволюції.

«Пролетарий» № 75, 24 червня 1917 р.; «Приднепровский голос» (Кременчук) № 1516, 20 червня 1917 р.

Одеса. В політичній демонстрації взяли участь робітники Пересипського району, залізничники, матроси і солдати. Біля будинку міської думи відбулися мітинги.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» № 61, 20 червня 1917 р.

20 червня — вівторок

20—28 червня. В Петрограді відбулася Всеросійська конференція професійних спілок. Понад 200 делегатів конференції представляли 1400 членів профспілок. Оскільки більшість делегатів становили меншовики і есери, на конференції з усіх питань порядку денного йшла гостра ідейна боротьба. За дорученням ЦК РСДРП (б) його представник В. П. Мілютін виступив з доповіддю «Про контроль над виробництвом та розподілом і організацію виробництва в Росії». Більшовики домоглися прийняття конференцією рішення про будівництво профспілок за виробничим принципом.

Третья Всероссийская конференция профессиональных союзов. 3—12 июля (20—28 июня ст. ст.) 1917 г. Стенографический отчет, М., 1927.

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статті В. І. Леніна «Зовнішня політика російської революції», «Україна» і «З якого класового джерела приходять і «прийдуть» Кавеньяки?».

В. І. Ленін Повне зібрання творів, т. 32, стор. 327, 329, 333—334, 335—338; «Пролетарий» № 72, 20 червня 1917 р.

Катеринослав. Почався страйк робітників лісопильних заводів, пристаней і вантажників лісоматеріалів на залізницях. Керівництво страйком здійснював страйковий комітет і правління профспілки. Страйк тривав до початку липня. Власники змушені були задовольнити основні вимоги робітників.

«Звезда» № 22, 25 і 36 від 23, 27 червня і 11 липня 1917 р.

21 червня — середа

Київ. Відбувся мітинг солдатів запасного саперного батальйону, на якому була ухвалена резолюція протесту проти оголошеного Тимчасовим урядом наступу на фронті. Резолюція вимагала припинення війни, опублікування таємних воєнних договорів і переходу влади до рук Рад.

«Голос социал-демократа» № 56, 24 червня 1917 р.

22 червня — четвер

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статті В. І. Леніна «Україна і поразка правлячих партій Росії», «Під суд Родзянка і Джунковського за покривання провозакатора!» і «Дивне перекручення цитат».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 342—344, 345, 346; «Пролетарий» № 73, 22 червня 1917 р.

Катеринослав. 22—27 червня. З ініціативи Катеринославської Ради і районного бюро робітничих і солдатських депутатів відбулася конференція сільськогосподарських робітників губернії, на якій з промовою виступила член комітету С. І. Голінер. На конференції було ухвалено вимагати від землевласників скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати.

«Звезда» № 27, 29 червня 1917 р.; «Борьба» № 38, 29 червня 1917 р.; Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, т. 11, стор. 389.

Київ. Комітет РСДРП(б) обговорив питання про наступ на фронті і ухвалив резолюцію, в якій розпочатий наступ засуджувався, як продовження грабіжницької імперіалістичної війни.

Пл ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 224—225; «Голос социал-демократа» № 55, 24 червня 1917 р.

23 червня — п'ятниця

Катеринослав. Газета «Звезда» опублікувала статтю «Росія і Україна», яка викривала політику угодовських партій у питанні самовизначення України. «Тільки ми, соціал-демократія,— вказувалося в статті,— залишилися вірні від національних заборонів і визнаємо за Україною її право».

«Звезда» № 22, 23 червня 1917 р.

24 червня — субота

Бахмутський повіт, сел. Микитівка. Районна конференція Рад, в якій взяло участь 29 чол. (представники Рад шахт №№ 1, 5, 8 Південно-Російського товариства, артилерійського заводу, Байракського і Микитівського рудників, ряду прилеглих до них дріб-

9. Український історичний журнал № 6

них селянських шахт) ухвалила направити в села 5% робітників для організації дружин для збирання хліба, ковальсько-слюсарних парків для ремонту сільськогосподарських знарядь і агітаційної роботи серед селян.

«Известия бюро Советов рабочих и солдатских депутатов Центрального района» № 13, 2 липня 1917 р.

Подільська губернія. Повідомлялось, що в губернії універсал Центральної ради і націоналістична пропаганда викликають негативне ставлення з боку трудящих.

«Одесские новости» № 10450, 24 червня 1917 р.

25 червня — неділя

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Відбулася масова демонстрація луганського пролетаріату, в якій взяли участь робітники заводу Гартмана, залізничного вузла, патронного, трубного заводів, інших підприємств міста, а також солдати революційних частин гарнізону. Після демонстрації на Преображенській площі пройшов масовий мітинг трудящих, на якому з промовами виступили більшовики К. Є. Ворошилов, А. З. Каменський, О. І. Червяков. Була ухвалена запропонована більшовиками резолюція, яка вимагала покінчити з війною, передати владу до рук Рад, негайно розпустити Державну думу і Державну раду.

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 23 і 24 від 27 і 28 червня 1917 р.

26 червня — понеділок

Харків. На конференції заводських комітетів ухвалено резолюцію з вимогою підвищити заробітну плату чорноробам паровозобудівного заводу та інших підприємств міста. В резолюції підкреслювалась необхідність рішучої боротьби за встановлення робітничого контролю над виробництвом і розподілом, переходу влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

«Пролетарий» № 78, 28 червня 1917 р.

27 червня — вівторок

Катеринослав. Газета «Звезда» передрукувала доповідь В. І. Леніна про поточний момент на Всеросійській конференції фронтових і тиллових військових організацій РСДРП (б) 20 червня (короткий газетний звіт).

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 355—356; «Звезда» № 25, 27 червня 1917 р.

Брацлавський повіт, м. Немирів. Повідомлялось, що повітові земські збори відхилили універсал Центральної ради.

ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 21, арк. 10.

28 червня — середа

Пізніше 28 червня. Уповноважений ЦК РСДРП (б) Г. М. Мельничанський відвідав Харків, Луганськ, Маріуполь та інші пункти Донбасу з метою скликання обласної конференції РСДРП (б) Донецько-Криворізького басейну.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 1, стор. 144—145; «Звезда» № 30, 4 липня 1917 р.

Катеринослав. Відбулося засідання Бюро по скликанню партійної конференції Донецького басейну і Криворізького району. На нараді були присутні представник ЦК РСДРП (б) Г. М. Мельничанський, представники Катеринославського комітету РСДРП (б), від редакції газети «Звезда», Горлівської районної організації, Берестово-Богодухівського підрайону, Макіївсько-Юзівсько-Петровської організації, Щербинівсько-Нелепівських рудників.

Після доповідей Г. М. Мельничанського і представників з місць ухвалено скликати обласну партійну конференцію Донецько-Криворізького басейну в Катеринославі 12 липня.

Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 21, арк. 8; «Звезда» № 30, 4 липня 1917 р.

Не пізніше 28 червня. Двохтисячні збори робітників і солдатів міста в резолюції на доповідь представника Військової організації РСДРП (б) вітали Всеросійську конференцію фронтових і тылових військових організацій РСДРП (б) в Петрограді, а також висунули вимогу передати всю владу до рук Рад, конфіскувати поміщицькі землі, встановити робітничий контроль над виробництвом, вести енергійну боротьбу проти спекуляції і т. п.

«Звезда» № 26, 28 червня 1917 р.

Сквирський повіт, м. Ходорків. Збори робітників в кількості 200 чол. заслухали доповідь більшовика В. М. Примакова про поточний момент і завдання РСДРП (б). В резолюції засуджувалась імперіалістична політика Тимчасового уряду, висувались вимоги припинити війну, опублікувати таємні царські договори, передати владу до рук Рад, передати землю селянам, конфіскувати воєнні прибутки капіталістів.

«Голос социал-демократа» № 62, 4 липня 1917 р.

29 червня — четвер

Організаційне бюро РСДРП по скликанню VI з'їзду партії опублікувало в «Правде» повідомлення «До партійного з'їзду», про порядок денний і норму представництва на з'їзд. ЦК звернувся з закликом до членів партії негайно приступити до підготовки з'їзду.

«Правда» № 94, 29 червня 1917 р.

Бахмутський повіт. Більшовиками Веровського рудника була організована демонстрація, яка пройшла під лозунгами: «Вся влада Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів!», «Геть 10 міністрів-капіталістів» та ін. Проте угодовцям з Єнакієвської Ради робітничих і солдатських депутатів вдалося шляхом демагогії настроїти частину робітників рудника проти демонстрантів. Побойючись відкритих сутичок, більшовики прийняли рішення про припинення демонстрації.

«Народная жизнь» (Єнакієве) № 46, 2 липня 1917 р.

Житомир. Раніше 29 червня. При професійній спілці металістів створено більшовицький осередок в кількості 10 членів партії. Його організатором став Є. Я. Тарашанський.

«Исторический архив», 1959, № 5, стор. 36; Борьба трудящихся Волини за власть Советов, стор. 33.

Одеса. На засіданні Ради робітничих депутатів із звітною доповіддю про роботу I Всеросійського з'їзду Рад виступив делегат з'їзду П. І. Старостін, який засудив політику Тимчасового уряду, закликав підтримати лінію більшовиків за перехід всієї влади до рук Рад.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» № 70, 1 липня 1917 р.

30 червня — п'ятниця

Бахмутський повіт. Газета «Правда» опублікувала лист робітника Олександрівського рудника В. Ф. Стожка, який писав: «Ленінці! Ленінці! — кричать нам щодня за те, що нами здійснюється на рудниках контроль. А ось дивіться самі, чому ми ленінці: адміністрація скорочує видобуток вугілля, посилаючись на те, що то того немає, то іншого. Нам довелося перевірити. І що ж, з трудом (нам весь час заважали інші фабрики), але ми знайшли і чавун, і ліс, і т. п. — і виробництво вугілля тепер збільшилось... Особисто Леніна ми не знаємо, але що він говорить — знаємо. Він говорить те, що нам потрібно, він допомагає нам».

«Правда» № 95, 30 червня 1917 р.

Наш календар

ДО 60-РІЧЧЯ
ВИСТУПІВ В. І. ЛЕНІНА
НА І ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАД

З—24 червня (16 червня — 7 липня) 1917 р. в Петрограді проходив І Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. У його роботі взяли участь 1090 делегатів. З них про свою належність до по-

літичних партій заявили 777 чол., у тому числі 285 есерів, 248 меншовиків. Більшовики на з'їзді мали 105 своїх представників, тобто трохи більше 9% усіх делегатів. Партійний склад з'їзду відбивав реальне становище, що склалося в Радах, керівництво якими захопили меншовики та есери.

Пояснюючи причини успіху дрібнобуржуазних партій у Радах, В. І. Ленін у квітні 1917 р. писав: «Гігантська дрібнобуржуазна хвиля захлеснула все, подавила свідомий пролетаріат не тільки своєю чисельністю, але й ідейно, тобто заразила, захопила дуже широкі кола робітників дрібнобуржуазними поглядами на політику»¹. Ні есери, ні меншовики не бачили в Радах робітничих та солдатських депутатів органів нової, революційної влади. Тим часом саме Ради, і тільки Ради, як геніально визначив В. І. Ленін, були найкращою формою диктатури пролетаріату. «...Заміна старої («готової») державної машини і парламентів Радами робітничих депутатів та їх довіреними особами. В цьому суть!»². У Квітневих тезах В. І. Ленін підкреслив, що республіка Рад — найдоцільніша форма пролетарської держави в Росії. «Не парламентарна республіка, — повернення до неї від Р. Р. Д. було б кроком назад, — а республіка Рад робітничих, батрацьких і селянських депутатів по всій країні, знизу доверху»³. У квітні 1917 р. пролунали й відомі ленінські лозунги: «Ніякої підтримки Тимчасовому уряду!», «Вся влада Радам!», які, враховуючи реальну розстановку класових сил у країні, вказували єдино можливий у тих умовах шлях переходу влади до Рад — шлях мирного розвитку революції. Але для цього була «...потрібна тривала робота по проясненню класової пролетарської свідомості і згуртування пролетарів міста й села проти хитань дрібної буржуазії, бо тільки така робота є справжньою запорукою успішного руху вперед усього революційного народу...»⁴.

Поклавши в основу своїх рішень ленінські тези, VII (Квітнева) конференція РСДРП(б) поставила перед партійними організаціями завдання розгорнути всебічну діяльність усередині Рад, зміцнювати Ради і посилювати вплив більшовиків у них⁵.

Велику увагу діяльності Рад приділяли в цей час більшовики України. У багатьох Радах вони створили свої фракції, діяльність яких обговорювалася на засіданнях Київського, Катеринославського, Луганського та інших комітетів РСДРП(б)⁶. В таких промислових районах, як Донбас, у деяких Радах (Микитівська, Білянська, Нелепівська, Берестово-Богодухівська, Ясинівська, Ільїнська) більшовики переважали⁷.

Зростання впливу РСДРП(б) помітно виявилось під час виборів делегатів на І Всеросійський з'їзд Рад. Незважаючи на відчайдушний опір меншовицько-есерівського керівництва Київської, Одеської, Луганської та ряду інших Рад, депутати обрали своїми делегатами на з'їзд не тільки угодівців, але й більшовиків. На районному з'їзді представників Рад рудників і шахт Донбасу в Микитівці делегатами було обрано лише більшовиків. Та більшість Рад залишалася під впливом дрібнобуржуаз-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 151—152.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 223.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 112.

⁴ Там же, стор. 333.

⁵ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 1, М., 1970, стор. 457.

⁶ Большевицские организации Украины (март — ноябрь 1917 г.), К., 1957.

⁷ Ю. М. Гамрецький. Ради робітничих депутатів України в 1917 р., К., 1966, стор. 142.

них партій. Потрібен був час, щоб маси зрозуміли, за ким іти, побачили, кому на користь діяльність есеро-меншовицьких Рад.

Одним з важливих етапів на шляху усвідомлення трудящими того факту, що есери і меншовики зраджують справу революції, був I Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів.

На порядку денному з'їзду стояло 12 питань: революційна демократія і урядова влада, ставлення до війни, підготовка до Установчих зборів, національне, земельне та ін. Доповідь з першого питання «Тимчасовий уряд і революційна демократія» від імені виконкому Петроградської Ради зробив меншовик Лібер. Головна ідея цієї доповіді полягала в тому, що Ради, мовляв, не можуть самі вдержати владу, треба створювати коаліційний уряд. Лібера підтримав лідер меншовиків, міністр пошт і телеграфів коаліційного уряду Церетелі, який заявив, що в Росії, начебто, нема політичної партії, здатної взяти всю повноту влади в свої руки. І в цю мить у залі пролунало впевнене «Є!», кинуте з місця вождем більшовицької партії В. І. Леніним. Захвилювався майже приспаний довгими, нудними промовами зал, занепокоїлся у президії «хазяї» з'їзду, а Ленін вже йшов до трибуни.

Цього дня, 5 (17 червня 1917 р., В. І. Ленін виголосив на з'їзді промову «Про ставлення до Тимчасового уряду», яка глибоко розкрила перед делегатами більшовицьку програму дальшого розвитку революції.

Перше, на що звернув увагу делегатів В. І. Ленін, «...це питання, *де* ми присутні, — що таке ті Ради, які зібралися зараз на Всеросійський з'їзд...»⁸. На з'їзді, зазначав він, багато говорять про революційну демократію і затушовують характер Рад, їх класовий склад, їх роль у революції. «Революційна демократія, яку захищають меншовики і есери, наголошував Володимир Ілліч, є на ділі буржуазною демократією. Ради ж — це новий, більш демократичний тип держави, «...який не росіянами вдуманий, який висунутий революцією, бо інакше революція перемогти не може»⁹. Ради — це справжня демократія мас, а програма буржуазної демократії — крок назад, який пропонують зробити меншовики та есери. Існування поруч з Радами інших урядових установ «... породжує нечувану кількість непорозумінь, конфліктів і чвар. Саме це, — підкреслював В. І. Ленін, — викликає перехід російської революції від її першого піднесення, від її першого руху вперед до її застою і до тих кроків назад, які ми тепер бачимо в нашому коаліційному уряді, в усій внутрішній і зовнішній політиці, у зв'язку з підготовлюваним імперіалістичним наступом»¹⁰. У країні розруха, а коаліційний уряд тільки обіцяє реформи. Церетелі, продовжував В. І. Ленін, запевняв з'їзд, що виправити катастрофічне становище країни дуже важко, що в Росії нема «...політичної партії, яка виявила б готовність взяти владу цілком на себе. Я відповідаю: «Є! Ні одна партія від цього відмовитись не може, і наша партія від цього не відмовляється: кожної хвилини вона готова взяти владу цілком»¹¹. І далі В. І. Ленін виклав делегатам з'їзду чітку програму розв'язання всіх назрілих питань, програму, яку виробила більшовицька партія, її Квітнева конференція.

Вихід з економічної кризи згідно з цією програмою полягав у запровадженні справді робітничого контролю. Це ще не соціалізм, говорив В. І. Ленін, але це важливий за своїми практичними наслідками захід, що може спинити хижацьке розграбування країни капіталістами, які ведуть імперіалістичну війну.

Роз'яснюючи точку зору більшовиків з національного питання, В. І. Ленін рішуче засудив шовіністичну політику Тимчасового уряду щодо Фінляндії та України і заявив: «Ми хочемо єдиної й нероздільної республіки російської з твердою владою, але тверда влада дається добровільною згодою народів»¹².

В. І. Ленін гаряче переконував делегатів з'їзду в тому, що Ради повинні взяти владу в свої руки. «Ви пережили 1905 і 1917 роки, ви знаєте, що революція на завоювання не робиться, що революції в інших країнах робились кривавим тяжким шляхом повстань, а в Росії нема такої групи, нема такого класу, який міг би чинити опір владі Рад. У Росії, як виняток, ця революція можлива як революція мирна»¹³.

Промову Леніна слухали з великою увагою, особливо, коли він говорив про передачу влади Радам. Саме в цей час головуючий заявив, що промовець вичерпав свій регламент. Есеро-меншовицькі лідери хотіли використати це і зупинити виступ вождя більшовиків. Але делегати з'їзду проголосували за те, щоб продовжити строк промови оратора.

Думка В. І. Леніна строга і чітка: «Питання стоїть так: іти вперед чи назад. Стояти в революційний час на одному й тому самому місці не можна»¹⁴. Відповіддю на це питання, до якої весь час підводив делегатів Володимир Ілліч, були його сло-

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 257.

⁹ Там же, стор. 258.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же, стор. 260.

¹² Там же, стор. 263.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же, стор. 268.

ва, якими він закінчив свою промову: «Перехід влади до революційного пролетаріату при підтримці біднішого селянства є перехід ...до того, що влада і перемога за революційними робітниками будуть забезпечені і в Росії і в усьому світі»¹⁵.

Друга промова, виголошена В. І. Леніним на з'їзді 9 (22) червня, була присвячена питанню про війну. Це болюче для Росії питання Тимчасовий уряд розз'ясував на користь імперіалістичної буржуазії, і есеро-меншовицькі Ради йому в цьому допомагали.

В. І. Ленін піддав нищівній критиці угодовську політику меншовиків і есерів у питаннях війни і миру. Нагадавши делегатам з'їзду слова з відозви Петроградської Ради до всіх країн від 14 березня 1917 р. — «відмовтесь бути знаряддям загарбання і насильства в руках королів, поміщиків і банкірів», — В. І. Ленін зазначив: «...Коли ви говорите: «відмовтесь бути знаряддям в руках ваших банкірів», а власних банкірів пускаєте в міністерство і садовите з міністрами соціалістами, ви перетворюєте всі свої відозви в ніщо, всю свою політику на ділі спростовуєте»¹⁶. У своєму виступі В. І. Ленін різко викривав лицемірні заяви лідерів есеро-меншовицьких Рад. «Ви заплуталися в суперечностях безвихідних...», — наголошував він. — Ви говорите про війну проти анексії і про мир без анексії, а в Росії продовжуєте всередині політику анексії»¹⁷. Ця політика угодовців поставила робітників і селян країни у надзвичайно скрутне становище. Маса, ще не до кінця розуміли, що війна, яку зів Тимчасовий уряд, є продовженням політики імперіалістичної буржуазії. Вихід з цієї війни, наголошував В. І. Ленін, — тільки в перемозі соціалістичної революції. «Боротьба з імперіалістичною війною неможлива інакше, як боротьба революційних класів проти пануючих класів у всесвітньому масштабі»¹⁸, — говорив він.

Промови вождя більшовицької партії справили незабутнє враження на присутніх. «Коли я слухав виступи Ілліча, — згадував делегат з'їзду від Полтавської Ради С. Л. Козьєра, — мені здавалось, немов він роз'яснює мені, що і як треба робити. Все, що раніше здавалось мені складним, неясним, ставало простим, зрозумілим і, головне, єдино правильним»¹⁹.

Зрозумілі кожному робітникові, солдату, селянину ленінські слова стали відомі не тільки делегатам з'їзду. Промови В. І. Леніна, видруковані «Правдой», читали в різних кутках країни. Там, де була можливість, їх передруковували. Так, на Україні вони друкувалися у Харківському «І proletarii», Луганському «Донецком пролетарии», в Полтавських, Харківських, Чернівецьких, Катеринославських «Известиях», в «Известиях армейского комитета 8 армии»²⁰ та інших виданнях.

Більшовики широко використовували трибуну І Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів для викриття імперіалістичної політики Тимчасового уряду й угодовської тактики меншовиків та есерів, вносили й активно обстоювали свої резолюції в усіх основних питаннях, що обговорювалися на з'їзді. В одній з них, констатуючи цілковитий крах політики угоди з капіталістами, вони пропонували з'їздові визнати за єдиний вихід із становища, яке склалося, перехід усієї державної влади до рук Рад. Коли б з'їзд, який представляв 305 робітничих, солдатських і селянських об'єднаних організацій, 53 районні, обласні і губернські Ради, 21 організацію діючої армії, 8 тилових військових організацій та 5 організацій флоту, тобто пролетаріат і селянство всієї Росії, а також усю армію, заявив, що він бере владу в свої руки, ніякі сили не змогли б йому протидіяти. Однак есеро-меншовицька більшість з'їзду в своїх рішеннях стала на шлях підтримки Тимчасового уряду, схвалила підготовлюваний ним наступ на фронті і висловила проти переходу влади до Рад. Цим самим з'їзд виявив «...великий відхід вождів меншовизму і народництва від революції»²¹.

Водночас він яскраво продемонстрував, що спрзді резолюційною партією в Росії була тільки партія більшовиків. Промови В. І. Леніна на з'їзді глибоко розкрили перед його делегатами, перед трудящими Росії більшовицьку програму переходу від буржуазно-демократичної революції до соціалістичної. Ці промови мають величезне значення для вивчення боротьби більшовицької партії за маси в період мирного розвитку революції, для викриття буржуазних фальсифікаторів історії нашої партії, які облудно твердять, нібито більшовики не мали в цей період чіткої політичної та економічної програми і що вони, мовляв, були «нездатні» взяти владу в свої руки. Дальші події, які в кінцевому підсумку привели до перемоги соціалістичної революції в нашій країні, повністю підтвердили пророчі ленінські слова, правильність більшовицької тактики.

Н. В. МАКОВСЬКА (Київ)

¹⁵ Там же, стор. 269.

¹⁶ Там же, стор. 271.

¹⁷ Там же, стор. 278.

¹⁸ Там же, стор. 273.

¹⁹ Незабутні зустрічі, К., 1975, стор. 81.

²⁰ Видання творів В. І. Леніна на Україні, Харків, 1971, стор. 46—47.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 302.

100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
Я. Ф. ФАБРІЦІУСА

«Залізним Мартином» називали близькі люди, зокрема Яків Михайлович Свердлов, Яна Фріцовича Фабріціуса — полум'яного революціонера, легендарного героя грома-

дянської війни, першого в Радянській країні кавалера чотирьох бойових орденів Червоного Прапора.

Я. Ф. Фабріціус народився 26 червня 1877 р. на хуторі Ванкайрейбей Курляндської губернії (нині — Латвійська РСР) у сім'ї селянина-наймита. Вчився він спочатку у Віндавському міському училищі, а пізніше — у Ризькій гімназії. У 1891 р. Ян брав участь у так званому «картопляному бунті», спрямованому проти вивезення картоплі з Віндави за кордон. Тут він одержав своє перше бойове хрещення.

Після закінчення гімназії Я. Фабріціус працював батраком, оскільки за участь у згаданому бунті його визнали «неблагонадійним» і на іншу роботу ніде не приймали. В 1898 р. Яна призвали в армію, де завдяки своїм здібностям він швидко оволодів військовою справою й одержав чин прапорщика.

Після повернення з армії Я. Ф. Фабріціус влаштувався на Ризький машинобудівний завод. Тут він стає на шлях революційної боротьби. Влітку 1901 р. за участь у соціал-демократичному гуртку Яна заарештували й протримали у в'язниці понад два місяці, після чого за ним встановили особливий нагляд поліції. В 1903 р. він став членом РСДРП. Того ж року за організацію першотравневої демонстрації Я. Ф. Фабріціуса знову заарештували й у лютому 1904 р. засудили на чотири роки каторги з наступним поселенням в Якутію. На засланні Ян познайомився з видатним діячем більшовицької партії Я. М. Свердловим.

У серпні 1915 р. Фабріціуса знову призвали в армію і направили спочатку в один з сибірських полків Північно-Західного фронту, а потім — у 1-й латиський стрілецький полк. Тут він проводив агітаційну роботу серед солдатів. В одному з боїв його було тяжко поранено. За виявлену на фронті хоробрість Я. Ф. Фабріціуса було нагороджено кількома георгіївськими медалями і хрестами.

Після повалення самодержавства він був обраний членом полкового комітету, а пізніше — головою цього ж комітету. Разом з латиськими стрільцями брав активну участь у встановленні Радянської влади у Латвії.

На III Всеросійському з'їзді Рад (січень 1918 р.) Я. Ф. Фабріціус був обраний членом ВЦВК, у військовій секції якого працював тривалий час. Зокрема, він брав активну участь у трьох нарадах, проведених наприкінці лютого того ж року Я. І. Леніним. На них обговорювалося питання про організацію відсічі військам кайзерівської Німеччини, що перейшли в наступ. Займаючись формуванням Червоної Армії, Я. Ф. Фабріціус працював під безпосереднім керівництвом Я. М. Свердлова і майже щодня зустрічався з В. І. Леніним.

На останній із згаданих нарад він попросив Володимира Ілліча відправити його на Петроградський фронт. Наприкінці лютого за вказівкою В. І. Леніна Яна Фріцовича було призначено військовим комісаром прикордонної охорони Гдовського району. Незабаром червоноармійський загін під його командуванням визволив від окупантів місто Гдов.

Влітку і восени 1918 р. він брав участь у бойових діях проти білогвардійських банд Булак-Балаховича, у визволенні Пскова, керував придушенням куркульських заколотів. Наприкінці 1918 р. — на початку 1919 р. Я. Ф. Фабріціуса призначили військовим комісаром спочатку 2-ї Новгородської, а пізніше — 10-ї стрілецьких дивізій. Особливо відзначився він у запеклих боях, що відбувалися поблизу станції Хінценберг. Комісар не лише керував бойовими діями, а й, замінивши у гарматній обслузі навідника, влучними пострілами відігнав від станції білогвардійський бронепोїзд. З січня 1919 р. Ян Фріцович телеграфував Голові Раднаркому В. І. Леніну й Голові ВЦВК Я. М. Свердлову про визволення Риги. За визволення Хінценберга і столиці Радянської Латвії 1-й і 4-й Латиські стрілецькі полки і 4-а Латиська батарея, що входили до складу 2-ї Латиської бригади, бойовими діями якої керував Я. Ф. Фабріціус, були нагороджені почесними Червоними прапорами, а комісар 10-ї стрілецької дивізії «за безперервну самовіддану роботу на фронті у вогні» — орденом Червоного Прапора¹.

Взимку і навесні 1919 р. Ян Фріцович, незважаючи на поранення, перебував на найскладніших ділянках Петроградського фронту. Наприкінці липня того ж року його викликали в Москву і дали нове призначення. В серпні він виїхав на Південний фронт. Перед від'їздом Я. Ф. Фабріціус зустрівся з В. І. Леніним і розповів йому про становище на фронті. Володимир Ілліч просив Яна Фріцовича, як і раніше, писати особисто йому про фронтові справи.

На Південному фронті його було призначено начальником Лівно-Єлецького укріпленого району. Я. Ф. Фабріціус брав активну участь у бойових діях проти білогвардійських військ Мамонтова й Шкуро. Зведений загін під його командуванням

¹ «Военно-исторический журнал», 1966, № 2. стор. 14.

одним з перших вступив у Вороніж, звідки вигнав мамонтовську кінноту. А після ліквідації кінного рейду Шкуро, Ян Фабріціус за особисту мужність і військову майстерність одержав від ВЦВК нагороду — золотий годинник.

У жовтні 1919 р. його призначили командиром 48-ї бригади 16-ї стрілецької дивізії імені В. С. Кіквідзе. Ця бригада брала участь у розгромі денікінців, військ буржуазно-поміщицької Польщі, зокрема, у визволенні білоруського міста Сморгонь, яке білополяки перетворили в укріплений вузол оборони. Це була майже суцільна перелона із заліза, бетону, ям, дротяних загороджень тощо. Проте 14 червня 1920 р., подолавши опір переважаючих сил ворога, очолювані Я. Фабріціусом полки оволоділи неприступною фортецею і тим самим відкрили військам 15-ї армії шлях на захід. Переслідуючи противника, 48-а бригада протягом місяця пройшла з боями близько 600 км. За мужність, проявлену у боях під Сморгонню, комбриг-48 нагороджений другим орденом Червоного Прапора.

Восени 1920 р. частини 48-ї бригади вели тяжкі оборонні бої, прикриваючи відступ не тільки 16-ї дивізії, а й усієї 15-ї армії. Так, протягом одного дня бригада на рубежі річки Нарев відбила 11 ворожих атак. За цю бойову операцію полки 48-ї бригади були нагороджені почесними революційними Червоними прапорами ВЦВК, а командира бригади Яна Фріцовича Фабріціуса «за видатну стійкість і доблесть, виявлені ним у період наступальних боїв на Варшаву і в ар'єргардних боях, що відбулися згодом»², нагороджено третім орденом Червоного Прапора, який йому вручили в 1921 р.

Після закінчення громадянської війни Я. Ф. Фабріціус очолював Об'єднані курси комскладу РСЧА у Полоцьку (БРСР). Комуністи міста обрали його делегатом X з'їзду РКП(б). У березні 1921 р. Ян Фріцович, командує 501-м стрілецьким полком, брав активну участь у придушенні контрреволюційного кронштадтського заколоту. За виняткову особисту мужність і вмілі керівництво бойовими діями його було нагороджено четвертим орденом Червоного Прапора.

Останні роки свого життя Я. Ф. Фабріціус віддав зміцненню рядів Червоної Армії. Він, зокрема, керував командними курсами, з березня 1923 р. командував 2-ю Білоруською дивізією, з 1925 р. — 17-м стрілецьким корпусом, що дислокувався на Вінниччині, з березня 1927 р. — 4-м стрілецьким корпусом у Білорусії, а в травні 1928 р. був призначений помічником командуючого Окремою Червонопрапорною Кавказькою армією.

Поряд з цим Ян Фабріціус вів напружену, багатогранну партійну, державну і громадську роботу. Він був делегатом X—XV з'їздів партії, на XV з'їзді ВКП(б) його обрали членом ЦКК, а на з'їздах Рад неодноразово обирався членом ВЦВК і ЦВК СРСР. Куди б не направила його партія, він поєднував військову діяльність з роботою у місцевих партійних і радянських органах. Навчаючись у Москві, Я. Ф. Фабріціус був членом Московської Ради, командує 17-м корпусом — членом Подільського губкому КП(б)У, делегатом IX з'їзду комуністів України, членом Вінницької міськради тощо.

Ян Фріцович вів непримиренну боротьбу з будь-якими перекозками генеральної лінії партії. Так, виступаючи на XV з'їзді ВКП(б), він гнівно картає ворожу марксистові-ленінізміві троцькістську опозицію. «Троцькінята», як влучно назвав Я. Ф. Фабріціус нечисленних послідовників Троцького, «відірвалися від Червоної Армії..., ніколи й не були близько зв'язані з червоноармійськими масами... Опозиція, — твердо заявляв Ян Фріцович, — заважала працювати партії й зміцнювати як Червону Армію й радянську роботу, так і роботу на трудовому фронті. XV з'їзд партії повинен покласти цьому край»³.

Слід відзначити плідну публіцистичну діяльність Я. Ф. Фабріціуса. Він наполегливо вивчав передову воєнну науку, досліджував найрізноманітніші аспекти військової справи. Його перу належать статті «Ще раз про психотехнічні випробування новобранців», «Питання вивчення психофізіології бійця», численні спогади й розвідки з історії бойових дій Червоної Армії на фронтах громадянської війни, зокрема, «Латиські стрільці в боях за Жовтень», «Ще про організацію відступу», «Крижаний бій», «Начдив Медведовський», «Перші кроки 10-ї дивізії» та ін.

Яну Фріцовичу були притаманні кращі риси справжнього більшовика-ленінця — висока принципиовість, непримиренність до ворогів Комуністичної партії і радянського народу, надзвичайна чесність, людяність, чуйність, скромність. Він весь час піклувався про умови життя й побуту бійців і командирів, про їх дальшу долю після демобілізації. Зокрема, в своїх виступах на IX з'їзді КП(б)У та IX Всеукраїнському з'їзді Рад, Я. Ф. Фабріціус говорив про необхідність уважніше ставитися до потреб інвалідів війни, до командирів, які перебувають у запасі, допомагати їм у працевлаштуванні, поліпшенні житлово-побутових умов тощо.

² Там же.

³ Пятнадцатый съезд ВКП(б). Стенографический отчет, т. 1, М., 1961, стор. 491.

Багато уваги Ян Фріцович приділяв роботі з дітьми. Його добре знали хлопці й дівчата Вінниці, яким він не раз розповідав про подвиги червоноармійців у роки громадянської війни.

24 серпня 1929 р. під час авіаційної катастрофи поблизу м. Сочі Я. Ф. Фабріціус загинув. Пам'ять про видатного радянського військового діяча назавжди залишиться в серцях радянських людей.

В. С. ЛЕВІН (Київ)

ВИЗНАЧНИЙ ДІЯЧ РОСІЙСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

(До 100-річчя з дня смерті
М. П. Огарьова)

12 червня 1977 р. минуло 100 років з дня смерті Миколи Платоновича Огарьова — російського революціонера-демократа, поета і публіциста. З його ім'ям пов'язані славні сторінки історії визвольного руху в нашій країні.

Народився М. П. Огарьов 6 грудня 1813 р. у Петербурзі у родині багатого поміщика. Релігійність, лицемірство та холопське служіння царизмові, — з одого боку, ненависть кріпосної людини до панів — з другого, — ось перші враження М. П. Огарьова від перебування у московському будинку батька та у маєтку в с. Старе Акшено Інсарського повіту Пензенської губернії. Виступ декабристів на Сенатській площі у Петербурзі в 1825 р. справили на юнака незабутнє враження, а їхні ідеї знайшли палкий відгук у його серці.

На початку 1826 р. М. П. Огарьов уперше зустрівся з О. І. Герценом. Спільність інтересів, ненависть до існуючого суспільно-політичного ладу сприяли швидкому зближенню юнаків. У 1827 р. на Горобиних горах (у Москві) вони поклялися продовжувати справу декабристів, присвятити своє життя боротьбі за свободу російського народу.

У 1830 р. М. П. Огарьов поступив на фізико-математичний факультет Московського університету. Через два роки він став вільним слухачем морально-політичного факультету цього ж університету і водночас служив у московському архіві Міністерства закордонних справ. Під час навчання М. П. Огарьов разом з О. І. Герценом згуртували навколо себе радикально настроєних студентів. Особиста привабливість, палка відданість визвольним ідеалам, тверда рішучість служити своєму народові — все це сприяло успішній діяльності гуртка, члени якого займалися політичною пропагандою, а також вивченням творів західноєвропейських соціалістів-утопістів. Гуртківці розробили план видання літературно-філософського журналу, в якому прагнули розгорнути широку пропаганду соціалістичних ідей в Росії. Однак арешт учасників цього гуртка привів до припинення його існування. Діяльність гуртка Герцена — Огарьова була однією з помітних віх в історії революційного руху в Росії.

У липні 1834 р. М. П. Огарьов був заарештований за вільнодумство і в 1835 р. засланий до Пензенської губернії під нагляд поліції.

Влітку 1839 р. М. П. Огарьов повернувся до Москви, де знову зблизився з прогресивно настроєними студентами. Ще під час заслання він мріяв про створення громадсько-літературного журналу. Проте численні спроби налагодити видання журналу не мали успіху. Це вдалося зробити значно пізніше, за кордоном, разом з О. І. Герценом. Роки, проведені у Пензенській губернії, сприяли дальшій радикалізації політичних поглядів М. П. Огарьова — він став прихильником революційних перетворень.

З 1841 по 1846 рр. М. П. Огарьов проживав за кордоном. Повернувшись у 1846 р. до Росії й прибувши до свого пензенського маєтку, Микола Платонович відпустив своїх селян на волю, збудував заводи та сільськогосподарські ферми, на яких використовував не кріпосну, а вільнонайману працю. Під час реалізації цих планів він настановив на опір не тільки поміщиків-сусідів, а й селян, які не розуміли його прогресивних заходів. М. П. Огарьов дійшов висновку, що зусиллями розрізнених осіб не можна змінити російську дійсність, для цього потрібна відкрита боротьба народних мас з царизмом.

У 1853 р. О. І. Герцен заснував у Лондоні «Вільну російську друкарню». Він неодноразово запрошував до Англії й М. П. Огарьова, щоб звідти разом з ним вести політичну боротьбу проти царського самодержавства. Однак приїхати до нього Микола Платонович зміг лише 9 квітня 1856 р.

Прибувши до Лондона, М. П. Огарьов став активно займатися видавничою і журналістською діяльністю. Під псевдонімом «Р. Ч.» («Русский человек») почали з'являтися його публіцистичні твори, в яких знаходили своє відображення політичні зміни, що відбувалися в російському суспільстві. Лондонські видання користувалися великою популярністю в Росії. Навіть царський двір читав і обговорював їх. Проте

М. П. Огарьов і О. І. Герцен помилково вважали тоді, що всі першочергові соціально-політичні завдання можна вирішити шляхом реформи згори. Саме цим і пояснюються їхні звернення до царя з теорією «самодержавної революції».

На початку 1857 р. М. П. Огарьов і О. І. Герцен почали видавати у Лондоні щомісячну газету «Колокол». На сторінках цього видання друкувалися статті, в яких основним питанням було звільнення селян із землею з-під влади поміщиків. Висвітлюючи жахливе становище кріпаків, М. П. Огарьов звертався із закликом до самодержавства: «Час прокинутись! Скоро буде пізно вирішувати питання звільнення кріпаків мирним шляхом; мужики вирішать його по-своєму. Ріки крові проллються»¹. Видавці «Колокола» відстоювали теорію «російського селянського соціалізму», оскільки вважали, що селянська община стане прообразом майбутнього соціалістичного суспільства. Проте, як відзначав В. І. Ленін, у цьому вченні не було «...ні грана соціалізму»².

У роки революційної ситуації в Росії (1859—1861) М. П. Огарьов та О. І. Герцен все більше відходили від своїх ліберальних позицій і згодом відкрито пішли на розрив з царським урядом, закликаючи селянство самим боротися за ліквідацію кріпосництва. Поезія і публіцистичні твори М. П. Огарьова були пронизані закликом до знищення старих порядків й встановлення в Росії нової, демократичної влади.

У 1861 р. був опублікований царський «Маніфест» про звільнення селян від кріпосництва. Видавці «Колокола» зустріли його із захопленням. Але після того як у с. Бездна Спаського повіту Казанської губернії царські війська розстріляли беззбройних селян, їхні ілюзії швидко розвіялися. М. П. Огарьов став активним пропагандистом селянської революції в Росії. З метою підготовки до неї широких верств російського суспільства він створив нове видання під назвою «Общее вече», на сторінках якого широко пропагував соціалістичні ідеї, закликав селянство до боротьби за землю.

У 1861—1862 рр. М. П. Огарьов — член Центрального комітету таємного товариства «Земля і воля». Він брав активну участь у розробці програми товариства, налагодженні його практичної роботи, мав безпосередні контакти з петербурзькими революційними колами, до керівного складу яких входили М. Г. Чернишевський та М. О. Добролюбов. У 1864 р. «Земля і воля» самоліквідувалась, а в наступному році «Вільна російська друкарня» була переведена в Женеву, де «Колокол» мав стати російським спільноемігрантським органом. Але об'єднання в силу нових історичних умов не відбулося.

12 червня 1877 р. М. П. Огарьов помер. Його було поховано у Грінвічі (Англія). 2 березня 1936 р. прах російського революціонера-демократа перевезено до Москви й поховано на Новодевичому кладовищі.

У статті «Пам'яті Герцена» В. І. Ленін писав: «Вузьке коло цих революціонерів. Страшенно далекі вони від народу. Але їхня справа не загинула. Декабристи розбудили Герцена. Герцен розгорнув революційну агітацію»³. Ці слова стосуються також і найближчого соратника О. І. Герцена — Миколи Платоновича Огарьова, який звернувся «...до мас з вільним російським словом»⁴.

Л. Ф. ЛЮСЬ (Київ)

¹ «Колокол», арк. 1, 1 липня 1852 р., стор. 3.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 245.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

⁴ Там же.

БРАТЕРСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ПРИКОРДОННИМИ ОБЛАСТЯМИ СРСР І ВОЄВОДСТВАМИ ПНР У РАДЯНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Протягом останніх тридцяти з лишком років, що минули після всесвітньо-історичної перемоги Радянського Союзу над німецьким фашизмом, виникло багато нових масових, ефективних і перспективних форм радянсько-польського співробітництва. Однією з них є співробітництво трудящих прикордонних областей Радянського Союзу і воєводств Польської Народної Республіки, яке сприяє дальшому зміцненню братерської дружби, більш ефективному обміну досвідом будівництва комуністичного суспільства в СРСР і соціалістичного — в ПНР. Як на XXV з'їзді КПРС, так і на VII з'їзді ПОРП підкреслювалася необхідність розширення різноманітних прямих і безпосередніх контактів між партійними організаціями, виробничими колективами, зміцнення зв'язків між товариствами дружби, громадськими організаціями, діячами науки і культури обох країн.

У постанові ЦК КПРС від 31 січня 1977 р. «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» вказується, що «зміцнення згуртованості соціалістичних країн, поглиблення братерської дружби між їх марксистсько-ленінськими партіями значно збільшують об'єднану міць і вплив соціалізму на хід міжнародних подій. Нині співдружність соціалістичних країн стала... провідним фактором світової політики»¹.

Вивчення досвіду співробітництва між прикордонними областями Радянського Союзу і воєводствами Польської Народної Республіки, науковий аналіз і узагальнення його шляхів, форм і методів, як і братерських, дружніх зв'язків усіх країн соціалістичної співдружності, має велике практичне значення. «...Ці зв'язки...» — вказувалося на XXV з'їзді КПРС, — допомагають впевненіше йти вперед, примножують наші загальні сили»².

Необхідність дослідження і вивчення даної проблеми зумовлена передусім тим, що в ході прикордонного співробітництва нагромаджено великий колективний досвід. Узагальнення цього досвіду, а також практичні висновки, зроблені на цій основі, без сумніву, стануть корисними не тільки для СРСР і ПНР, а й для інших країн, які будують свої взаємовідносини на принципах братерської дружби і товариської взаємодопомоги.

Радянські і польські історики, спираючись на ленінську спадщину, матеріали і документи з'їздів братніх партій, Пленумів ЦК КПРС і ЦК ПОРП, найважливіші програмні документи міжнародного робітничого і комуністичного руху, а також використовуючи великий фактичний матеріал, вже зробили значний вклад у дослідження радянсько-польського співробітництва. Певний матеріал з цієї теми знайшов деяке висвітлення в узагальнюючій літературі з питань післявоєнної історії Радянського Союзу і Польської Народної Республіки³. У цих працях йдеться про встановлення і розвиток радянсько-польських багатосторонніх зв'язків.

Протягом останніх років у нашій країні видано ряд колективних праць, в яких на значному фактичному матеріалі узагальнено досвід соціалістичного і комуністичного будівництва, інтернаціонального виховання трудящих, показано різноманітність форм і методів дружнього співробітництва народів СРСР з трудящими соціалістичних країн, у тому числі й ПНР.

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 17.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 8.

³ Історія СССР с древнейших времен до наших дней (в двух сериях, в двенадцати томах), вторая серия, т. X. М., 1967; Очерки истории Народной Польши (под редакцией А. Я. Манусевича и И. А. Хренова). М., 1965; Історія Української РСР (в двох томах), том другий, К., 1967; Історія Белорусской ССР (в двух томах), том второй, Минск, 1961; Історія Литовской ССР, Вильнюс, 1975.

Аналіз соціально-економічного і політичного розвитку Польської Народної Республіки зроблено в колективній монографії під редакцією П. К. Костикова⁴.

Слід відзначити велику роботу, проведену українськими радянськими дослідниками, які узагальнили багаторічний досвід інтернаціональної діяльності трудящих республік в колективних монографіях⁵.

У цих працях наводяться чимало прикладів і цікавих даних про традиційні масові зустрічі трудящих СРСР і ПНР на радянсько-польському кордоні з нагоди визначних дат у житті братніх народів, про співробітництво трудівників сільського господарства, тісні економічні зв'язки між багатьма колективами Львівщини і Жешовщини, Волині і Люблінщини, про творчі контакти студентів і викладачів Львівського ордена Леніна державного університету ім. Івана Франка і Люблінського університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської, про високу ефективність роботи громадських організацій, відділень і колективних членів Товариств радянсько-польської та польсько-радянської дружби по здійсненню прикордонних зв'язків.

Досить широко аналізуються братерські зв'язки трудящих прикордонних областей Радянського Союзу і воеводств Польської Народної Республіки у посібнику «Годы братской дружбы и сотрудничества СССР и ПНР»⁶. У ньому, зокрема, наводяться дані про підписання протоколів про співробітництво між Люблінським та Жешовським воеводствами ПНР і Волинською та Львівською областями Української РСР, про обмін виставками живопису, скульптури і графіки художників Калінінграда (РРФСР) і Ольштина (ПНР), про Всепольський зліт шкільної молоді, що проходив у 1964 р. у польських містах Люблін, Хелмі, Казімежі, в роботі якого активну участь взяли численні делегації піонерів і школярів з Радянського Союзу, про радянсько-польський симпозіум, присвячений завданням комплексного розвитку науки, що проходив у Львові в червні 1966 р., та ін.

Важлива роль у дослідженні братерських зв'язків належить і білоруським вченим, які висвітлюють питання участі Білорусії у співробітництві Радянського Союзу з Польською Народною Республікою та іншими європейськими соціалістичними країнами, а також деякі аспекти радянсько-польського, зокрема білорусько-польського, прикордонного співробітництва. Так, у збірнику «Белорусская ССР на международной арене» (М., 1974) читач знайде цікаві приклади братерського спілкування білоруського і польського народів у різних галузях суспільно-політичного, господарського і культурного життя. А із збірника документів «Белорусская ССР в международных отношениях (1944—1959)» (Минск, 1960) він дізнається про зародження білорусько-польських прикордонних зв'язків (1956 р.).

Питання українсько-польського, білорусько-польського, литовсько-польського прикордонного співробітництва висвітлені в працях окремих українських дослідників — І. Ф. Евсеєва, І. Т. Лісевича, П. П. Панченка і В. О. Гайворонюка, В. К. Сульженка, а також авторів цих рядків⁷; білоруських — Ю. П. Бровки, С. Д. Войтовича, Н. С. Воробей, В. С. Толстого, Е. А. Поздняка і О. А. Ясіньського⁸; литовських — Ю. І. Жюгжда і М. М. Пожарскаса⁹.

⁴ Польская Народная Республика, М., 1974.

⁵ Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, К., 1965; На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966—1970 рр.), К., 1974; Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, К., 1970.

⁶ Годы братской дружбы и сотрудничества СССР и ПНР. Летопись важнейших событий советско-польских отношений, 1944—1974 гг., К., 1974.

⁷ И. Ф. Евсеев. Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944—1960 гг.), К., 1962; П. М. Калениченко. Співробітництво Радянської України та Народної Польщі, К., 1969; його ж. Українсько-польські зв'язки і співробітництво в галузі науки і культури.— Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами; І. Т. Лісевич. Дружбі нашої жити у віках (До 25-річчя радянсько-польського Договору про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво), К., 1970; В. П. Колесник. Кордон дружби.— «Жовтень», 1976, № 5; П. П. Панченко, В. О. Гайворонюк. Прикордонні зв'язки трудящих УРСР і зарубіжних соціалістичних країн (1956—1968).— «УІЖ», 1969, № 12; В. К. Сульженко. Братерська дружба і співробітництво трудящих західних областей України та народно-демократичних країн.— «УІЖ», 1965, № 3.

⁸ Ю. П. Бровка. Белорусская ССР — суверенный участник международного общения, Минск, 1974; С. Д. Войтович, Н. С. Воробей, В. С. Толстой. Сотрудничество Белорусской ССР с социалистическими странами, Минск, 1970; В. С. Толстой. Братское сотрудничество белорусского и польского народов, Минск, 1966; Э. Поздняк. Суседзі і браты, Мінск, 1970; А. Ясіньскі. Сябры — інтернацыяналісты, Мінск, 1973.

⁹ Ю. И. Жюгжда. Развитие дружественных отношений между литовским и

Особливо слід відзначити монографію І. Ф. Євсеева, в якій питанням українсько-польського прикордонного співробітництва присвячено спеціальний розділ. Це, по-суті, перша фундаментальна спроба проаналізувати прикордонні контакти, виділивши їх з усього комплексу радянсько-польських зв'язків, як одну з важливих ланок. І. Ф. Євсеев досліджував також питання зародження зв'язків між трудовими колективами Львівщини і Жешовщини.

В інших щойно названих працях на базі джерельно-літературної інформації, матеріалів радянських і польських архівів висвітлено різноманітні аспекти радянсько-польського співробітництва, зокрема, підкреслюється висока ефективність таких зв'язків у прикордонних умовах. Багато уваги дослідники приділили питанням духовного спілкування братніх народів. Ось уже більш як 20 років між прикордонними областями Радянського Союзу і воеводствами Польської Народної Республіки відбувається широкий обмін делегаціями діячів культури і науки, концертними групами, театральними і спортивними колективами, здійснюється взаємний обмін різноманітними виставками, науковою і художньою літературою та періодикою, проводяться декади культури дружніх народів. Між багатьма радянськими і польськими культурно-освітніми і науковими установами, вищими навчальними закладами і школами встановилося ділове листування.

Нині у здійсненні культурного прикордонного обміну беруть участь вже не окремі особи, а цілі колективи, тисячі трудящих. Договори про культурне співробітництво, що укладаються щороку між областями і воеводствами, здійснюються органами державної влади, закладами культури, науки, освіти, громадськими організаціями під керівництвом партійних комітетів КПРС і ПОРП. Все це, зазначають автори, має велике практичне значення. По-перше, відвідавши дружню країну, діячі культури і мистецтва особисто знайомляться з історичними і культурними цінностями, життям і побутом своїх сусідів; по-друге, діляться своїми знаннями і передовим досвідом роботи; по-третє, повертаючись на батьківщину, діляться на сторінках газет, журналів, по радіо, телебаченню своїми враженнями про життя і працю братнього народу. Таким чином, досвід, здобутий окремими делегаціями, стає надбанням багатьох працівників культури, мистецтва, всіх трудящих. В цьому, як цілком правильно твердять дослідники, і полягає ефективність прикордонних зв'язків.

Оскільки автори названих праць не ставили своєю головною метою висвітлення прикордонного співробітництва, тому виклад фактичного матеріалу про прикордонні зв'язки між СРСР і ПНР у цих публікаціях є фрагментарним, не містить відповідних узагальнень і висновків. У цих працях також немає чіткого визначення основних напрямів таких зв'язків, мало уваги приділяється співробітництву партійних комітетів і місцевих органів державної влади, обміну передовим народногосподарським досвідом між колективами споріднених підприємств, що особливо важливо в умовах всебічного прогресуючого процесу економічної інтеграції соціалістичних країн.

Радянсько-польські прикордонні зв'язки сьогодні — це широко розгалужена система постійних контактів, які проявляються в безпосередньому масовому спілкуванні численних політичних, громадських і молодіжних організацій, виробничих, наукових та культурно-освітніх колективів і охоплюють всі галузі взаємовідносин дружніх народів. Ці зв'язки ведуться планоно, на основі відповідних договорів, ефективність яких рік у рік зростає. Саме тому в радянській історичній літературі протягом останніх років з'явилися друковані праці, присвячені безпосередньо вивченню радянсько-польських прикордонних зв'язків. Тут, насамперед, слід назвати колективні збірники статей «Львів — Жешув»¹⁰ (упорядкування і загальна редакція І. М. Потайчука) — про нові форми співробітництва між львівськими і саноцькими автобудівниками, робітниками Роздольського ордену Трудового Червоного Прапора гірничохімічного комбінату ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і Тарнобжезького хімічного комбінату, львівськими і жешовськими залізничниками, науковцями Львівського ордену Леніна політехнічного інституту і Вищої інженерної школи м. Жешова, між письменниками, композиторами і художниками, театральними та музичними колективами, професійними митцями і аматорами, працівниками музеїв, палаців культури, клубів і бібліотек, між журналістами газет, радіо і телебачення, спортсменами тощо; «Луцьк — Люблін»¹¹ (упорядкування і загальна редакція В. П. Колесника) — про творчу дружбу робітників Луцького і Люблінського автомобільних заводів, волинських і люблінських хліборобів, молоді, піонерів і школярів, учителів, журналістів, про плідотворні зв'язки громадських організацій, зокрема товариств дружби; «Калінінград — Ольштын»¹² (підготовлений групою калінінградських і ольштинських

польським народами, Вильнюс, 1962; М. М. Пожарская. Польша и Литва. Тридцать лет по пути социализма и дружбы. Вильнюс, 1974; його ж. Сотрудничество Советской Литвы и Народной Польши, Каунас, 1974.

¹⁰ Львів — Жешув, Львів, 1971.

¹¹ Луцьк — Люблін, Львів, 1973.

¹² Калінінград — Ольштын, Калінінград, 1972.

журналістів) — про постійно зростаюче співробітництво трудящих Калінінградської області РРФСР і Олыштинського воеводства ПНР в усіх галузях громадсько-політичного, економічного і культурного життя.

Цінним є те, що у названих збірниках вміщено статті авторів, які брали і беруть безпосередню участь у здійсненні прикордонних дружніх контактів. Поряд з розповідями про досвід друзів вони діляться своїми особистими враженнями про перебування в дружній країні, вносять пропозиції щодо дальшого поліпшення і розширення цих братерських зв'язків.

Питання про дружнє співробітництво прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР у різних сферах суспільно-політичного життя, господарського і культурного будівництва широко розглядалися на науково-теоретичних конференціях, присвячених знаменним датам у житті братніх народів, — 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції¹³, 100-річчю з дня народження В. І. Леніна¹⁴, 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік¹⁵, 30-річчю визволення Української РСР і Білоруської РСР від німецько-фашистських загарбників і 30-річчю Польської Народної Республіки¹⁶.

Тематика конференцій попередньо погоджується на консультативних зустрічах-нарадах. Для обговорення визначаються найбільш актуальні, проблемні питання комуністичного і соціалістичного будівництва. У роботі конференцій брали участь численні партійні і радянський актив, вчені, представники громадських організацій, викладачі суспільних наук вузів і середніх навчальних закладів, передовики промислового і сільськогосподарського виробництва, молодь.

Питання радянсько-польського прикордонного співробітництва розглядалися і на міжнародних, всесоюзних та республіканських наукових конференціях, присвячених історії Польщі та радянсько-польських відносин. Так, 24—25 квітня 1975 р. у Москві відбулася міжнародна наукова конференція, присвячена 30-річчю укладення Договору про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між СРСР і ПНР за участю радянських і польських вчених. На цій конференції з повідомленнями виступили В. С. Толстой «Форми співробітництва між сусідніми районами Білоруської РСР і Народної Польщі» та Ф. С. Жигаріс «Зв'язки між містами-побратимами і прикордонними районами Радянської Литви і Народної Польщі»¹⁷. До речі, в практиці проведення міжнародних конференцій це були перші виступи, присвячені безпосередньо проблемам прикордонних зв'язків, які розглядаються в масштабах братніх союзних республік.

Питанням історіографії радянсько-польського прикордонного співробітництва була присвячена доповідь авторів цих рядків на III конференції істориків-полоністів «XXV з'їзд КПРС і актуальні питання історії Польщі та радянсько-польських відносин», що відбулася 7—8 жовтня 1976 р. у Львові¹⁸.

Історіографія прикордонного співробітництва була б не повною, якщо не назвати праці радянських авторів, в яких зроблено спробу узагальнити й теоретично осмислити багаторічний досвід співробітництва Радянського Союзу і Народної Польщі з питань культури, науки, освіти, засобів масової інформації, спорту, іноземного туризму на різних рівнях, у тому числі і по лінії прикордонного співробітництва.

Цікавий матеріал про діяльність Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби і його колективних членів міститься у працях М. В. Знаменської¹⁹ та Н. Є. Індутної²⁰.

Важливу роль у радянсько-польському співробітництві, як і в співробітництві між усіма соціалістичними країнами, відіграють громадські організації. Це закономірне явище, тому що одним із напрямів багатогранного процесу, в якому проявляється всезростаюча активність мільйонів мас, є всебічне розширення сфери впливу громадських організацій і товариств трудящих у суспільно-політичному житті країни, в тому числі і в галузі міждержавних відносин. Як відзначалось

¹³ Na wspólniej drodze. Materiały z konferencji popularno-naukowej, Lublin, 1968.

¹⁴ Иден Ленина торжествуют. Материалы научно-теоретической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения В. И. Ленина, проведенной в городах Бресте (БССР), Луцке (УССР) и Люблине (ПНР), Минск, 1971.

¹⁵ 50 лет Союза Советских Социалистических Республик. Материалы научно-популярной сессии (на польском и русском языках), Люблин, 1973.

¹⁶ В. П. Колесник. Научно-теоретична конференція радянських і польських учених у Луцьку. — «УІЖ», 1973, № 3, стор. 156—157.

¹⁷ ZSRR — Polska; przyjaźń, współpraca, pomoc wzajemna, Warszawa, 1976.

¹⁸ Див.: «УІЖ», 1977, № 1, стор. 155.

¹⁹ В. М. Знаменская. Дружба миллионов, К., 1974.

²⁰ Н. Є. Індутна. З історії діяльності Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби. — «УІЖ», 1968, № 5; її ж. У братньому єднанні (Роль громадських організацій у здійсненні зв'язків між областями Української РСР і воеводствами Польської Народної Республіки). Товариство «Знання» УРСР, К., 1970.

на XXV з'їзді КПРС, громадські організації становлять сьогодні «невід'ємну частину радянської політичної системи»²¹.

Нині, зазначають дослідники, дедалі міцніше прикордонне співробітництво громадських організацій — профспілкових, молодіжних, товариств дружби і культурного зв'язку. Цьому, зокрема сприяє специфіка їх роботи в прикордонних умовах, а саме: територіальна близькість, знання мови, традицій і звичаїв, наявність постійних безпосередніх контактів (взаємні поїздки при спрощеному переході кордону, систематичний обмін делегаціями, масове листування тощо).

І цілком закономірним є висновок про те, що значною мірою завдяки посередництву товариств дружби, їх колективних членів, профспілкових, молодіжних та інших громадських організацій стали друзями мільйони трудящих по обидва боки радянсько-польського кордону.

Важливій проблемі сучасності присвячена праця В. Г. Смолькова і Є. І. Єфременка²². В ній велику увагу приділено особливостям змагання в умовах розвинутого соціалізму, показано різноманітність форм дружнього співробітництва народів СРСР з трудящими соціалістичних країн.

Автори дослідження підкреслюють, що змагання трудящих, які проживають у прикордонних районах, розвивається цілком інтенсивно. Про це, зокрема, свідчать численні приклади. Так, більше десяти років змагаються споріднені колективи Львівської області і Жешовського воеводства. Колектив прикордонної станції Мостиска II Львівської залізниці змагається з колективом польських залізничників станції Медика.

Досить ефективно розвивається змагання колективів підприємств Брестської та Волинської областей і Люблінського воеводства, зокрема між колективами Луцького автомобільного заводу і Люблінського заводу вантажних автомашин. Ділові і дружні відносини склалися в ході змагання між волинськими і люблінськими залізничниками. Рік у рік зростає значення перевалочних пунктів на прикордонних станціях Ягодин-Дорогуськ в двосторонньому транзиті, зокрема в експорті польського вугілля, перевезенні деревини, що імпортується в Польщу з СРСР, та інших різноманітних вантажів. Тривалий час змагаються бригади слюсарів ковальсько-пресового цеху Львівського автобусного заводу і заводу «Автосан» Жешовського воеводства ПНР, колективи Роздольського хімічного і Тарнобжезького комбінатів, Львівського заводу алмазного інструмента і Тарнобжезького заводу фрезерних і стругальних верстатів.

Міцні контакти склалися між колективами робітників Мостовського фанерно-деревобробного комбінату Гродненської області Білоруської РСР і Гайновського лісокомбінату Бялистоцького воеводства ПНР. Взаємні візити їх представників для підбиття підсумків змагання вже стали доброю традицією. Все краще, побачене один в одного, вони намагаються запровадити в себе на виробництві, що дає високий економічний ефект, підвищує продуктивність праці.

Яскравим прикладом інтернаціонального змагання на об'єднаних будовах було товариське суперництво під час спорудження найбільшого в світі трансєвропейського нафтопроводу «Дружба». Зараз продовжується змагання колективів нафтоперерахувальних станцій «Дружба». На наш погляд, ця цікава проблема, що свідчить про народження нових, оригінальних форм і методів організації праці і змагання у взаємовідносинах між Радянським Союзом і Польською Народною Республікою, ще чекає спеціального дослідження.

Протягом останнього часу зроблено спробу висвітлити радянсько-польське прикордонне економічне співробітництво, а також співробітництво навчальних і наукових закладів. Ці питання знайшли своє відображення в статтях В. П. Колесника²³. У статті «З історії радянсько-польського прикордонного економічного співробітництва» на основі великого фактичного матеріалу показано, що встановлення господарських зв'язків між сусідніми економічними районами Радянського Союзу і Польської Народної Республіки є процесом інтеграції, який вимагає безперервних виробничих контактів груп спеціалістів на спільно експлуатованих об'єктах. Адже більшість прикордонних областей і воеводств з'єднує спільна система залізничних і шосейних шляхів, їх пересікають одні й ті ж внутрішні водні шляхи сполучення, у них — єдина меліоративна система, загальні лінії електропередач.

Зміцнення і розширення цих зв'язків проходить також у процесі спільного будівництва промислових підприємств, проведення взаємних консультацій з питань налагодження і введення в дію обладнання тощо. Наприклад, радянські спеціалісти і робітники беруть участь у створенні ряду важливих промислових об'єктів у при-

²¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 93.

²² В. Г. Смольков, Е. И. Ефременко. Организация соревнования в социалистических странах. М., 1975.

²³ В. П. Колесник. З історії радянсько-польського прикордонного економічного співробітництва. — «Економіка Радянської України», 1976, № 5; його ж. Співробітництво навчальних і наукових закладів прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР (1956—1975 рр.). — «Проблеми слов'янознавства», Львів, 1976, № 14.

кордонних воеводствах ПНР, зокрема Люблінського заводу вантажних автомашин, комбінату по виробництву азотних добрив у Пулавах, заводу шарикопідшипників у Красіку та ін. У свою чергу, польські спеціалісти брали активну участь у будівництві Брестського електролампового і Жабинківського цукрового заводів у Брестській області, Луцького картонно-руберойдового і Гнідавського цукрового заводів на Волині та інших підприємств. Така взаємодія в процесі розв'язання важливих народногосподарських завдань, як підкреслювалося на XXV з'їзді КПРС, «підносить співробітництво соцкраїн на значно вищий ступінь...»²⁴.

В іншій статті В. П. Колесника «Співробітництво навчальних і наукових закладів прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР (1956—1975 рр.)» — на основі вивчення архівних документів (радянських і польських), а також матеріалів, розміщених у пресі, аналізуються різноманітні форми співробітництва прикордонних областей Радянського Союзу і воеводств Польської Народної Республіки в галузі вищої школи, освіти і науки, яке знаходить свій конкретний вияв у взаємній допомозі при розв'язанні таких питань, як підготовка наукових кадрів, спільна робота вчених обох країн над певними проблемами, а також в обміні делегаціями і окремими вченими та викладачами, друкованою продукцією, науковою інформацією тощо.

Яскравим прикладом плідності таких контактів є, зокрема, взаємозв'язки, що встановилися між Львівським ордена Леніна державним університетом ім. Івана Франка і університетом ім. Марії Кюрі-Скłodовської в м. Любліні, Львівським науково-дослідним інститутом рільництва та городництва і Люблінським вищим сільськогосподарським училищем, Львівським політехнічним інститутом і Жешовською вищою інженерною школою, Гродненським і Бяlistockьким медичними інститутами, Калінінградським технічним інститутом рибної промисловості та господарства і Вищою сільськогосподарською школою в м. Ольштині, між багатьма колективами загальноосвітніх шкіл, технікумів, училищ тощо.

Цілком закономірно, що в окремих працях, присвячених прикордонним зв'язкам, автори акцентують увагу на показі керівної ролі місцевих комітетів КПРС і ПОРП, як організаторів і натхненників такого співробітництва. Ці питання висвітлено в працях В. П. Колесника²⁵, О. М. Швидака²⁶, П. П. Панченка і В. О. Гайворонюка²⁷. Автори, зокрема зазначають, що зв'язки партійних комітетів прикордонних областей і воеводств становлять собою струнку систему безпосередніх контактів, які включають широке коло питань партійного керівництва господарським і культурним будівництвом.

Щороку делегації партійних працівників прикордонних областей і районів Української, Білоруської та Литовської РСР, РРФСР відвідують сусідні воеводства Польської Народної Республіки. Потім члени делегації виступають на сторінках газет, журналів, по радіо і телебаченню з доповідями в трудових колективах, перед населенням, де розповідають про життя і працю братнього польського народу.

Складовою частиною співробітництва партійних організацій дружніх областей і воеводств, підкреслюють дослідники, є обмін групами лекторів, що збагачує форми і зміст пропаганди марксистсько-ленінської теорії, поліпшує взаємне інформування партійного активу, широких мас трудящих з питань політичного життя, господарського і культурного будівництва в братніх країнах.

Корисними, як вказують автори вище названих досліджень, є прикордонні зв'язки працівників місцевих органів влади — Рад депутатів трудящих і Рад народних. Вивчаючи і запозичуючи багатий досвід роботи Рад депутатів трудящих, польські друзі активізують діяльність Рад народних і таким чином зміцнюють політичну основу ПНР. Працівники Рад депутатів трудящих прикордонних областей СРСР, в свою чергу, вивчають досвід роботи Рад народних і використовують все цінне в своїй діяльності.

Ефективною формою співробітництва партійних комітетів, державних органів влади, громадських організацій по вихованню трудящих на принципах соціалістичного інтернаціоналізму є проведення традиційних урочистих зустрічей, мітингів і свят інтернаціональної дружби на кордоні.

Паралельно з радянськими істориками різноманітні аспекти радянсько-польського співробітництва, зокрема прикордонні зв'язки, досліджують і польські вчені. Заслугує уваги праця Е. Басінського «Польща — СРСР. Хроніка фактів і подій, 1944—1971»²⁸. Як і в аналогічному виданні радянських авторів, що вже згадувалося на початку статті («Роки братерської дружби і співробітництва СРСР і ПНР, 1944—1974 рр.»), у книзі Е. Басінського розповідається про початок і дальший розвиток

²⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 10.

²⁵ В. П. Колесник. Співробітництво місцевих комітетів КПРС і ПОРП прикордонних областей Радянського Союзу і воеводств Польської Народної Республіки (1956—1975 рр.). — «УІЖ», 1976, № 3.

²⁶ O. Szwydak. Przyjaźń nie zna granic. Lublin, 1969.

²⁷ П. П. Панченко, В. О. Гайворонюк. Назв. праця. — «УІЖ», 1969, № 12.

²⁸ E. Basiński. Polska — ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń, 1944—1971.

польсько-радянських контактів у різноманітних галузях суспільно-політичного і культурного життя, а також йдеться про встановлення прикордонних зв'язків між партійними комітетами Львівської, Волинської, Брестської областей і Люблінського воєводства, Гродненської області і Бялистоцького воєводства, про обмін делегаціями працівників Рад народових і Рад депутатів трудящих, про співробітництво вчених, освітян, художників тощо.

Різноманітні документальні матеріали про польсько-радянські зв'язки вміщено в збірнику документів під редакцією Е. Басінського і Т. Валіхновського²⁹. Численні приклади про польсько-радянські економічні зв'язки, обмін передовим досвідом у різних галузях народного господарства наводяться в працях Т. Ксьонжека, Я. Пташека, А. Боднара, Р. Бадовського та інших авторів³⁰.

У працях польських дослідників Ф. Герока³¹, Т. Ксьонжека і С. Левандовського³² аналізується діяльність Товариства польсько-радянської дружби, його колективних членів по зміцненню та розширенню польсько-радянських культурних зв'язків, зокрема йдеться про організацію виставок, які знайомлять трудящих Польської Народної Республіки з досягненнями Радянського Союзу в політичному, господарському і культурному житті, розповідається про розквіт його союзних республік, важливість читання лекцій у галузі проведення інших культурно-освітніх заходів, головною метою яких є популяризація і поширення серед широких трудящих мас знань про Країну Рад.

Значну роботу щодо цього проводить Головне правління Товариства польсько-радянської дружби у Варшаві, яке протягом останніх п'яти років видало велику кількість пропагандистських матеріалів, в яких йдеться про значення польсько-радянського прикордонного співробітництва. Польські дослідники багато уваги приділяють вивченню цієї проблеми. Про це, зокрема, свідчить той факт, що на конкурсі, присвяченому польсько-радянській дружбі і співробітництву, оголошеному Головним правлінням ТПРД, Міністерством науки, вищої освіти і техніки, Головним правлінням Соціалістичної спілки польських студентів і редакцією журналу «Nowe drogi», високу оцінку дістали дипломні роботи, присвячені співробітництву прикордонних районів. Так, праця студента Варшавського університету Гельмута Войцеха «Проблеми співробітництва прикордонних районів (на прикладі Ольштинського воєводства і Калінінградської області в 1956—1973 рр.)» одержала премію третього ступеня³³.

Отже, підготовка фундаментальних досліджень з різних питань радянсько-польського прикордонного співробітництва, узагальнення набутого в ході такого співробітництва історичного досвіду матиме велике теоретичне і практичне значення, сприятиме дальшому зміцненню дружби між радянським і польським народами в інтересах всієї світової системи соціалізму.

П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (Київ), В. П. КОЛЕСНИК (Луцьк)

²⁹ E. Basiński, T. Walichnowski. Stosunki polsko-radzieckie w latach 1945—1972. Dokumenty i materiały, W., 1974.

³⁰ T. Książek. W interesie bratnich narodów, W., 1964; його ж. Polsko-radzieckie stosunki gospodarcze i kulturalne w latach 1945—1964.—“Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały”, t. 2, W., 1966; Я. Пташек. Польша — СССР. Экономика, сотрудничество, М., 1974; А. Боднар. Польша — СССР. Экономическое сотрудничество (1917—1967), Варшава, 1968; його ж. Gospodarka europejskich krajów socjalistycznych. (Narys rozwoju w latach 1950—1975), W., 1962; R. Baadowski. Rozwój ekonomiczny i kulturalny republik radzieckich, W., 1967.

³¹ Ф. Герок. Служение благородной идее дружбы.—«Польша», 1968, № 12; його ж. Узловые проблемы развития деятельности Общества польско-советской дружбы, Варшава, 1968, № 2.

³² T. Książek, S. Lewandowski. W służbie idei przyjaźni (20 lat działalności TPPR), W., 1964.

³³ «Польское обозрение», 1975, № 15, стор. 7; № 28, стор. 3—4.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ,

видавниче об'єднання «Вища школа».
Видавництво при Київському
державному університеті,
К., 1976, 342 с.

Узагальнення досвіду КПРС, місцевих партійних організацій по керівництву розвитком соціалістичної промисловості є одним з важливих напрямів досліджень у галузі історико-партійної науки. Актуальність цього завдання підтверджена в рішеннях XXV з'їзду КПРС, на якому, зокрема, наголошувалося, що «...вирішальною ланкою стає організація, тобто дальше вдосконалення управління економікою в найширшому розумінні слова»¹.

Рецензована монографія підготовлена на кафедрі історії КПРС природничих факультетів Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка колективом авторів під керівництвом доктора історичних наук, професора М. М. Матвійчука.

Авторський колектив, використовуючи лєнінську ідейно-теоретичну спадщину, рішення партійних з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, документи місцевих парторганізацій, всебічно розкрив форми і методи партійного керівництва розвитком соціалістичної промисловості в Українській РСР за роки Радянської влади—від перших кроків по втіленню в життя лєнінської ідеї робітничого контролю і соціалістичних перетворень у промисловості до керівництва її розвитком в умовах розвинутого соціалізму.

В монографії докладно обґрунтовується лєнінське положення про те, що однією з найважливіших закономірностей розвитку соціалістичного суспільства є зростання керівної ролі Комуністичної партії в усіх галузях суспільного життя, в тому числі і в економічному розвитку країни. Партія постійно вдосконалювала форми і методи організаторської та ідейно-виховної роботи, наближаючи партійне керівництво до виробництва, відшукувала найдійовіші форми і методи організаторської роботи, підвищувалась авангардна

роль комуністів безпосередньо на виробництві.

Через усі розділи монографії автори проводять чітку думку, що при наявності правильної політичної лінії і науково обґрунтованого народногосподарського плану дальший успіх справи залежить від рівня організаторської роботи партії. І, навпаки, найкращі плани будуть приречені на провал, якщо згідно з наміченими завданнями не вжити відповідних організаційних заходів. Тому, як це видно і з рецензованого видання, Комуністична партія на всіх етапах своєї діяльності дбала, щоб організаційне керівництво завжди було на рівні керівництва політичного, взаємодоповнюючи одне одного.

Значну увагу автори приділяють питанням партійного будівництва, зокрема кількісного і якісного зростання рядів КПРС, їх ідейної та організаційної єдності, пошукам найбільш дієвих форм партійного керівництва промисловим виробництвом. Важливою ділянкою роботи партійних організацій завжди були і є питання добору, виховання та розстановки партійних і господарських кадрів. У рецензованій праці розкриваються основні риси лєнінського стилю партійного керівництва, його втілення в повсякденній практиці соціалістичного і комуністичного будівництва.

Необхідно підкреслити, що автори монографії аналізують процеси і явища в житті Компартії України—складової і невід'ємної частини КПРС—у нерозривному зв'язку з загальними закономірностями партійного будівництва. Автори не лише висвітлюють втілення лєнінських принципів організації і управління народним господарством в практичній діяльності Комуністичної партії, а й показують, як це сприяло залученню трудящих мас до активної роботи по виконанню і перевиконанню планових завдань.

У монографії всебічно розкривається діяльність партії по становленню і розвитку планової системи господарювання, висвітлюється народногосподарське і політичне значення п'ятирічних планів. Аргументовано показано роботу партії по залученню широких трудящих мас до планування і вдосконалення всієї системи управління економікою через виробничі наради, зус-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 65.

трічні плани, рух раціоналізаторів тощо.

Належне відображення дістали заходи партії, спрямовані на виконання найважливіших господарських завдань, пов'язаних з переходом країни до нової економічної політики, а також з економічними реформами кінця 20-х — початку 30-х років. Велика увага приділяється практичному здійсненню господарських реформ у промисловості, початок якому поклали рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Автори досліджують також найбільш ефективні форми і методи роботи партійних організацій та керівних органів по реалізації економічної політики партії на сучасному етапі. Боротьба за ефективність суспільного виробництва, його інтенсифікацію, за науково-технічний прогрес та впровадження у виробництво досягнень науки і техніки висвітлені в останніх розділах книжки.

Використовуючи узагальнений документальний і фактичний матеріал, автори досліджують діяльність Компартії України по формуванню кадрів технічної інтелігенції, підготовці кваліфікованих робітників і підвищенню культурно-технічного рівня робітничого класу як у роки довоєнних п'ятирічок, так і в умовах розвинутого соціалізму, показують значення і вплив формування кадрів промислового виробництва на розгортання трудової активності і творчої ініціативи робітничого класу.

В рецензованій праці значна увага приділяється, зокрема, питанням партійного керівництва розвитком трудової активності робітничого класу. Простежуються форми організаторської роботи партії в цій галузі на всіх етапах розвитку соціалістичного змагання — від перших комуністичних суботників до масового руху за комуністичне ставлення до праці. Успіх цієї роботи забезпечувався авангардною

роллю комуністів на підприємствах, правильною розстановкою їх на найважливіших ділянках виробництва. Підтримка і розповсюдження кращих методів організації праці, всього передового, прогресивного завжди були в центрі уваги партійних організацій на виробництві.

В монографії переконливо показані плодотворні результати братерського співробітництва радянських народів у будівництві соціалізму і комунізму в нашій країні. Досягнення Радянської України в економіці і сільському господарстві, підкреслюють автори книжки, — це результат спільних зусиль трудящих всіх республік Радянського Союзу.

Логічним завершенням монографії є науково обгрунтовані висновки, які мають не лише пізнавальне, а й практичне значення на сучасному етапі комуністичного будівництва.

Позитивно оцінюючи монографію загалом, треба водночас звернути увагу й на її недоліки. На нашу думку, назви окремих параграфів сформульовані не зовсім чітко. У четвертому розділі треба було показати не лише підготовку кваліфікованих робітничих кадрів, а також ширше висвітлити порядок з шкільними і поза-шкільними формами професійно-технічної освіти. В історіографічному огляді початкового періоду соціалістичної реконструкції помилково називається монографія А. В. Дольчука, яка охоплює 1921—1937 рр., тобто весь реконструктивний період.

Але зазначені недоліки не знижують високого наукового та ідейно-теоретичного рівня рецензованої праці. Це перше узагальнююче фундаментальне дослідження діяльності Комуністичної партії по керівництву розвитком промисловості Радянської України.

М. А. Коновалов (Київ)

М. Куличенко.

УКРЕПЛЕНИЕ

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА,

Политиздат Украины, К., 1976, 381 с.

У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» наголошується, що найважливішим підсумком самовідданої праці радянського народу стало побудоване в нашій країні суспільство розвинутого соціалізму. «Розвинутий соціалізм, — зазначається в постанові, — знаменує високий ступінь зрілості всієї системи суспільних відносин, які поступово переростають у комуністичні. Йому властиві неперорухливі ідейно-політична і соціалістична згуртованість трудящих, їх беззавітна відданість

благородним ідеалам Комуністичної партії, вірність принципам марксизму-ленізму. Розвинутий соціалізм — це сьогодні найвище досягнення соціального прогресу»¹.

Побудова в нашій країні розвинутого соціалізму демонструє також торжество ленінської національної політики, оскільки радянське суспільство характеризується братерською дружбою і єдністю всіх націй і народностей. Тому рецензована монографія, в якій на основі рішень XXV з'їзду КПРС глибоко проаналізовано досвід КПРС у справі розвитку націй і національних відносин в нових умовах,

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 9.

розкрито всебічний розквіт, взаємне збагачення і зближення соціалістичних націй та народностей, показано теоретичні проблеми і конкретні шляхи цього зближення, а також висвітлено процес зміцнення і розвитку радянського народу як нової історичної спільності людей, є надзвичайно актуальною.

Слід зазначити, що в радянській історіографії розвиток націй і національних відносин під кутом зору зміцнення саме інтернаціональної єдності радянського суспільства вивчено ще недостатньо, і монографія М. І. Куліченка значною мірою заповнює цю прогалину.

В книзі підкреслюється, що існування і розвиток радянського народу як нової спільності людей є тією основою, спираючись на яку, Комуністична партія успішно розв'язує завдання дальшого вдосконалення соціалістичних національних відносин. Водночас автор цілком справедливо наголошує на вирішальній ролі економічних відносин у зміцненні інтернаціональної єдності радянського народу. Розглядаючи це питання, він характеризує значення єдиного народногосподарського комплексу країни, господарських взаємозв'язків і взаємодопомоги між республіками у процесі створення матеріально-технічної бази комунізму, наводить дані про досягнення загальносоюзної економіки та про господарські успіхи кожної радянської республіки зокрема. Важливо, що ці досягнення в книзі розглядаються, як результат спільних трудових зусиль усіх націй і народностей нашої країни. Належне місце в розділі, присвяченому економічним основам зміцнення інтернаціональної єдності радянського суспільства, відводиться проблемам науково-технічної революції, спеціалізації та кооперуванню, соціалістичному змагання, які відіграють важливу роль у зближенні народів Радянського Союзу.

Грунтовно висвітлено в монографії соціально-класові основи зближення націй в умовах розвинутого соціалізму. Зокрема, значну увагу звернуто на процеси зміцнення соціальної єдності радянського суспільства, посилення керівної ролі робітничого класу, неухильного зближення всіх класів і соціальних груп, націй і народностей, а також на зрушення, що відбуваються в соціальній структурі радянського суспільства в ході переростання соціалізму в комунізм, на становлення соціальної однорідності радянського суспільства. В книзі робиться висновок, що соціальна структура є одним з найважливіших, вирішальних факторів розвитку і зближення націй. Теоретичні положення автор підкріплює переконливим фактичним матеріалом.

Характеризуючи політичні основи збли-

ження націй, М. І. Куліченко показує тенденції дальшого зміцнення спільності політичного життя народів Радянського Союзу, висвітлює розвиток соціалістичної демократії та її роль у зближенні націй, вдосконалення соціалістичної державності народів і розвиток радянського федералізму.

Головними напрямками зміцнення й розвитку політичної єдності, зазначається в книзі, є неухильне зближення державної та громадської сторін політичної організації суспільства, зростання керівної ролі Комуністичної партії, підвищення рівня політичної свідомості і трудової активності народних мас, вдосконалення союзної і національної державності. Саме такий підхід дає можливість аргументовано показати найважливіші процеси в суспільно-політичному житті нашої країни, що впливають на зміцнення інтернаціональної єдності радянського суспільства.

Серед питань, які стосуються духовних основ зближення націй і народностей, в книзі особлива увага звернута на роль ідеологічної роботи партії, взаємовплив та взаємозбагачення культур, дальший розвиток єдиної багатонаціональної радянської культури. Політично гостро і теоретично обгрунтовано висвітлено автором діяльність партії по патріотичному та інтернаціоналістському вихованню трудящих.

Цікавим у теоретичному відношенні є останній розділ монографії, в якому розглянуто перспективи зближення націй в умовах будівництва і розвитку комунізму. Зокрема, привертає увагу висновок про те, що в майбутньому на зміну соціалістичним націям прийдуть комуністичні нації, які відрізнятимуться від своїх попередників ступенем зрілості — в економічному, соціальному, політичному і духовному відношеннях. У книзі зазначається, що вищі досягнення національних культур, очевидно, не втраять своєї значимості навіть після повного злиття націй. Вони завжди будуть входити в скарбницю світової культури. Однак, як справедливо пише автор у нас ще немає конкретно-історичного матеріалу для обгрунтування висунутих ним у цьому розділі гіпотез.

У цілому оцінюючи монографію як значний внесок у розробку теоретичних і конкретно-історичних проблем розвитку націй, їх зближення, зміцнення інтернаціональної єдності радянського суспільства слід водночас зазначити, що загалом вла структура книги була б ще чіткішою коли б главу про радянський народ як історичну спільність людей було подано в початку праці. У ряді випадків для ширших узагальнень не вистачає потрібного фактичного матеріалу, зокрема архівні документи.

В. Ф. Панібудьласка (Київ)

М. К. Сьтнік.

КОЛЛЕКТИВИЗАЦІЯ
СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
И ФОРМИРОВАНИЕ КЛАССА
КОЛХОЗНОГО КРЕСТЬЯНСТВА
В МОЛДАВИИ,

изд-во «Штинци», Кишинев, 1976, 355 с.

Класики марксизму-ленінізму розглядали революційний процес як явище, що охоплює всі складові частини суспільства міста і села. Як відомо, із встановленням диктатури пролетаріату гостро постало питання про зміну виробничих відносин на селі, що було неможливо без міцного союзу робітничого класу і трудового селянства. Щодо цього у статті «Про кооперацію» В. І. Ленін писав: «...Коли державна влада в руках робітничого класу, коли цій державній владі належать всі засоби виробництва, завданням залишилося тільки кооперування населення»¹.

Процес кооперування сільського господарства — це подія, якій немає рівних в історії аграрних відносин. Не випадково практичне розв'язання завдань соціалістичного будівництва в радянському селі, створення соціалістичного сільського господарства розглядається в Програмі КПРС як велика революція в економічних відносинах, в усьому укладі життя селянства². Вивчення і узагальнення багатющого досвіду проведення революційних перетворень на селі в різних союзних республіках Радянського Союзу, закономірностей формування там класу колгоспного селянства мають важливе теоретичне і практичне значення. Саме тому значний інтерес становить рецензована праця, в якій розкрито суть цих процесів на прикладі братньої Молдавської РСР. Адже наукова розробка історії радянського селянства, перетворення його з класу дрібних товаровиробників у новий соціалістичний клас, органічне його зближення з робітничим класом є актуальними проблемами радянської історіографії.

На основі марксистсько-ленінської методології автор висвітлює такі важливі проблеми, як два шляхи соціально-економічного розвитку селянства Молдавії в 1917—1940 рр., історичні передумови колективізації сільського господарства і перетворення селянства правобережних районів республіки в соціалістичний клас на основі виробничого кооперування, зміцнення колгоспного ладу і консолідація класу соціалістичного селянства регіону в період завершення будівництва соціалізму. Цілком слушно дослідник приділяє велику увагу розв'язанню земельного питання і змінам

соціально-класової структури села Молдавії, які відбувалися в його ході, своєрідності розвитку дрібновласницьких селянських господарств лівобережної частини республіки в 20-х роках та необхідності їх кооперування, підготовчі передумов, етапам, закономірностям і особливостям колективізації.

У рецензованій праці правильно підкреслюється, що політичною передумовою перетворення селянства з дрібнобуржуазного в соціалістичний клас була Велика Жовтнева соціалістична революція. Втілення в життя ленінського кооперативного плану спричинило формування нового класу — колгоспного селянства. Докорінно змінилося соціальне обличчя радянського села. У Молдавії цей процес проходив відповідно до його загальних закономірностей, властивих для всієї країни, хоча водночас тут була й певна специфіка. Зокрема, внаслідок окупації Радянської Бессарабії королівською Румунією у 1918 р. в правобережній частині Молдавії були ліквідовані завоювання Великого Жовтня, і тому соціалістичні перетворення там здійснювалися із завершенням значно пізніше і в інших конкретно-історичних умовах, ніж на решті території республіки. На Лівобережжі колективізація проходила в 20—30-х роках, на Правобережжі — в 40-х роках, однак тут вона відбулася набагато швидше, оскільки використовувався набутий уже досвід, зріс потенціал країни, до того ж, усі народи СРСР подавали величезну допомогу молдавським братам. Таким чином, перемога колгоспно-кооперативного ладу і соціалістичних виробничих відносин на селі Правобережжя в кінці 40 — на початку 50-х років завершився процес перетворення молдавського селянства в соціалістичний соціально-однорідний клас.

У монографії показано, що в наступні роки відбувалося вирівнювання соціально-професійної структури колгоспного селянства республіки, як і країни в цілому, його зближення і консолідація з робітничим класом та інтелігенцією. Зростали соціальна і політична активність колгоспників, їх культурний рівень, підвищувався добробут. В умовах розвинутого соціалізму на основі науково-технічного прогресу, зокрема механізації трудомістких процесів, відбувається зближення характеру праці колгоспників і робітників, на селі з'являється багато нових професій, які за своїм змістом наближаються до робітничих. Все це, підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, «...веде до поступового усунення соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом, між робітничим класом і селянством»³. Здійснюються планомірна спеціалізація і кооперування сіль-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 351.

² Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 12.

³ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1970, стор. 550.

ськогогосподарського виробництва, створюються аграрно-промислові комплекси, дедалі ширше впроваджується комплексна механізація і автоматизація. Все більше спеціалістів різних галузей знань приїжджають на село.

Автор рецензованої праці слушно вказує, що Молдавська РСР однією з перших виявила ініціативу в справі реорганізації сільськогосподарського виробництва на базі індустріальних методів праці, концентрації та спеціалізації. Республіка, як і чимало областей країни, стала справжньою лабораторією творчої розробки і практичного застосування агропромислової інтеграції та міжгосподарського кооперування. Тут успішно діють 172 агропромислових підприємства типу радгоспів-заводів, 26 територіальних агропромислових об'єднань, 256 спеціалізованих міжгосподарських комплексів і об'єднань у таких галузях суспільного виробництва, як капітальне будівництво, тваринництво, садівництво, виноградарство, кормовиробництво, в спільному використанні технічних засобів виробництва, транспорту, в організації зрощення, хімізації та електрифікації. І хоча в них зайнято лише 12% колгоспників республіки, завдяки високому рівню механізації та автоматизації виробничих процесів вони випускають 32% всієї валової продукції, а чистий прибуток тут дорівнює 35% усіх прибутків колгоспно-кооперативного сектора.

Отже, на зміну багатогалузевому характеру сільськогосподарського виробництва прийшов новий тип організації господарства, для якого характерні, насамперед, високий рівень спеціалізації і концентрації, агропромислова інтеграція, виробнича

кооперація, що базується на досягненнях науково-технічного прогресу. Внаслідок цього відбуваються дальше зближення двох форм соціалістичної власності — державної і кооперативної, найбільш раціональний розподіл суспільної сільськогосподарської праці.

У процесі вдосконалення внутрікласової структури колгоспного селянства дедалі більше зміцнюється його зв'язки з робітничим класом, стираються грані між ними. Для сучасного колгоспника притаманні такі благородні риси, як висока організованість, наполегливість у боротьбі за розв'язання завдань комуністичного будівництва, безмежна відданість ідеалам комунізму тощо.

Ці процеси відбуваються під керівництвом КПРС, зокрема її первинних організацій, роль яких на селі все більше зростає. Під їх повсякденним впливом постійно зростають політична свідомість колгоспників, їх громадська та виробнича активність.

Проте рецензована книга не позбавлена певних недоліків. Зокрема, в ній чітко не вказано, які форми міжгосподарських зв'язків і концентрації виробництва, на думку М. К. Ситника, є найбільш оптимальними. Автору монографії слід було б більше уваги приділити труднощам, які доводилося долати молдавському народу в процесі розвитку колгоспного виробництва. Але ці недоліки мають частковий характер і не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої праці, яку з інтересом прочитають всі, хто цікавиться різними питаннями аграрної історії нашої країни.

П. П. Панченко (Київ)

А. Ф. Бондарь.
**БОЛЬШЕВИКИ В БОРЬБЕ
ЗА ЕДИНСТВО
МЕЖДУНАРОДНОГО РАБОЧЕГО
ДВИЖЕНИЯ (1917—1924 гг.),**

издательское объединение «Вища школа»,
Київ—Донецк, 1976, 152 с.

Глибоке дослідження проблеми пролетарського інтернаціоналізму, її всебічна розробка — одне з актуальних і відповідальних завдань радянських учених-соціологів. За останні роки з'явилися змістовні колективні та індивідуальні праці, що заповнили певні прогалини в науковій літературі про пролетарський інтернаціоналізм¹.

¹ Див.: Ленин и международное рабочее движение, М., 1969; Ленин в борьбе за революционный Интернационал, М., 1970; Л. А. Слепов. Ленинская партия — пар-

Рецензована монографія А. Ф. Бондаря, видана у 1976 р., становить значний науковий і політичний інтерес у дослідженні цієї актуальної проблеми сучасності. В ній автор прагнув показати основні напрями боротьби Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніним за єдність і згуртованість міжнародного комуністичного і робітничого руху в перші післяжовтневі роки.

Книга написана на ґрунтовній джерельній базі. В основу дослідження покладені твори класиків марксизму-ленінізму, документи КПРС, братніх комуністичних партій, Комінтерну. Автор використав матеріали Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК

тия пролетарского интернационализма, М., 1970; Н. Ф. Шпотов. В. И. Ленин и пролетарский интернационализм (1917—1924 гг.), М., 1974; Интернациональный принцип в строительстве и деятельности КПСС, М., 1975.

КПРС, Центрального державного архіву Радянської Армії, що висвітлюють діяльність Профінтерну, КІМУ, МОДРу та інших масових міжнародних революційних і демократичних організацій. У книзі використано також документи партійних і державних архівів Української РСР.

Автор показав могутній вплив визвольних ідей Великого Жовтня на міжнародний рух робітничого класу. Особливий інтерес становить розділ про діяльність Федерації іноземних комуністичних груп при ЦК РКП(б), а також безпосередню участь російських інтернаціоналістів у боротьбі за Угорську Радянську Республіку. Спираючись на досвід партії більшовиків, комуністи Угорщини, як і інших країн світу, подолали соціал-демократичні догми, що залишилися їм у спадщину, а також сектантську вузькість, небезпечну «лівизну», які гальмували боротьбу комуністів за їх згуртованість на основі марксистсько-ленінських організаційних і політичних принципів.

Значне місце у монографії належить боротьбі В. І. Леніна і більшовиків за згуртування дійсних і послідовних інтернаціоналістів напередодні і під час Жовтневого збройного повстання. Вони були організаторами комуністичних партій, з яких у 1919 р. був створений ленінський Комуністичний Інтернаціонал.

У книжці висвітлено активну діяльність РКП(б) по ідейному й організаційному зміцненню міжнародного комуністичного і робітничого руху на основі марксистсько-ленінських принципів. Автор зосереджує увагу читача на вирішальній ролі теоретичних положень книги В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» у боротьбі проти буржуазної і опортуністичної ідеології.

Ленінському курсу на завоювання мас і створення єдиного робітничого фронту присвячена значна частина монографії. Виходячи з ленінських теоретичних положень, до-

кументів РКП(б) і Комінтерну, автор показав, що тактика єдиного робітничого фронту була конкретизована з урахуванням окремих країн, специфіки стану і діяльності комуністичних партій. Значний інтерес становлять розділи, в яких розповідається про боротьбу більшовиків за єдність міжнародного профспілкового руху, про діяльність у цьому напрямі ВЦРПС, участь РКП(б) у створенні інших міжнародних масових організацій трудящих (КІМ, Сельінтерн, Спортінтерн, Міжробдоп, МОДР та ін.).

У заключному розділі монографії «Діяльність більшовиків за зміцнення міжнародної солідарності трудящих в умовах боротьби за єдиний робітничий фронт» наведені цікаві дані про діяльність МОДРу. У той же час слід відзначити, що у книзі недостатньо розкрито роль РКП(б) у створенні МОДРу та її діяльності. Це стосується і боротьби комсомолу за зміцнення міжнародного молодіжного руху в 1921—1922 рр., адже саме вона була складовою частиною боротьби комуністів за створення єдиного робітничого руху. В цілому ж питання пролетарського інтернаціоналізму дістали у книзі широке висвітлення. В цьому безперечно заслуга автора.

У своїй монографії А. Ф. Бондар робить узагальнення і висновки з основних питань досліджуваної теми. Він підкреслює значення діяльності більшовицької партії по затвердженню в міжнародному комуністичному і робітничому русі ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму і братерської солідарності трудящих у боротьбі за спільну мету.

Змістовна книжка А. Ф. Бондаря, безумовно, приверне увагу широкого кола читачів і стане в нагоді науковим працівникам, лекторам, пропагандистам, викладачам вузів.

Г. Л. Нікольников (Київ)

БІЛЬШОВИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В БОРОТБІ ЗА ГЕГЕМОНІЮ ПРОЛЕТАРІАТУ В ТРЬОХ РОСІЙСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЯХ*.

Політвидав України, К., 1976, 175 с.

Незабаром народи Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, міжнародний комуністичний рух, прогресивна громадськість усього світу відзначатимуть

60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — головної події ХХ століття, що докорінно змінила хід світової історії. Гегемоном революції був російський пролетаріат, який під керівництвом Комуністичної партії згуртував навколо себе бідніше селянство, напівпролетарські верстви населення і повів їх на штурм буржуазно-поміщицького ладу. Утвердження гегемонії пролетаріату в революційній боротьбі трудящих було не стихійним процесом, а результатом цілеспрямованої і наполегливої діяльності марксистсько-ленінської партії, її систематичної боротьби за здійснення такої гегемонії.

Автори рецензованої книги на великому фактичному матеріалі показують діяльність більшовицьких організацій України у

* Авторський колектив: П. М. Шморгун (керівник), П. Л. Варгатюк, М. С. Климко, Б. І. Корольов, В. Л. Харитонов.

справі політичного виховання робітничого класу та керівництва його боротьбою в трьох російських революціях. Структура книги добре продумана і струнка. Після невеликого вступу ідуть чотири розділи, в яких, відповідно, висвітлюється процес утвердження гегемонії пролетаріату в роки першої російської революції, в 1907—1917 рр., в період Лютневої революції, в боротьбі за перемогу Великого Жовтня та характеризується роль більшовиків у цьому процесі.

На початку розділів стисло аналізується стан більшовицьких організацій України у кожний із зазначених періодів, що дає авторам можливість глибше розкрити досліджуване ними питання.

Усім своїм змістом книга спростовує твердження буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів про те, нібито більшовизм на Україні був інонаціональною, чужою для українського народу силою. Автори наводять конкретні дані про існування на Україні на різних етапах досліджуваного ними періоду численних більшовицьких організацій, називають прізвиська багатьох їх керівників, а також рядових членів партії. В монографії містяться переконливі дані, які спростовують демагогічні заяви меншовиків та сучасних буржуазних фальсифікаторів історії Комуністичної партії про нібито переважно інтелігентський склад більшовицьких організацій. Показовим щодо цього є лист Одеського комітету до В. І. Леніна. В ньому зазначалося, що, за приблизними підрахунками, на початок вересня 1905 р. в складі місцевої більшовицької організації налічувалося 350 членів, «з них тільки 15 інтелігентів» (стор. 26).

Із середовища робітників вийшли такі відомі керівні діячі більшовицького підпілля на Україні періоду першої російської революції, як К. Є. Ворошилов, Г. І. Петровський, П. О. Мойсєєнко, І. Ю. Захаренко, М. К. Муранов, І. А. Чигрин, М. П. Козеренко, О. С. Шаповалов та інші. Багато видатних борців за народну справу дав робітничий клас і в наступні періоди революційного руху, особливо в ході боротьби за перемогу соціалістичної революції.

У книзі також переконливо викрито твердження буржуазних фальсифікаторів про те, нібито Радянська влада була нав'язана трудящим України силою. Автори наводять яскраві факти, які свідчать про те, що доля Радянської влади на Україні «була вирішена робітниками, солдатами і селянами, що усвідомили згубність політики українських буржуазних політиків і твердо підтримали владу Рад» (стор. 167). Це і дані про створення Червоної гвардії в містах України, і численні резолюції трудящих із засудженням політики Центральної ради та підтримкою ленінських декретів II Всеросійського з'їзду Рад і т. д. Перемога соціалістичної революції, встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні, наголошують автори, є закономірним підсумком

усього попереднього розвитку України, результатом антагоністичних суперечностей між продуктивними силами і виробничими відносинами.

Значну увагу в книзі приділено боротьбі більшовиків України за союз робітничого класу і селянства. Процес становлення цього союзу розпочався в роки першої російської революції, коли під впливом виступів міського пролетаріату небачених масштабів набув селянський рух. Розгорнувши наполегливу роботу серед селян, більшовики закликали їх до рішучої боротьби проти поміщиків і царського самодержавства, за перемогу буржуазно-демократичної революції. Вирішальне значення у цій боротьбі, наголошували вони, має союз робітничого класу і селянства.

«Ленінська ідея союзу робітничого класу і селянства, гегемонії пролетаріату в цьому союзі, — зазначають автори, — була основним керівним началом в усій діяльності більшовицьких організацій, основою стратегії і тактики більшовицької партії» на етапі буржуазно-демократичної революції (стор. 20).

Основною формою роботи більшовиків на селі, як показано в монографії, було видання і розповсюдження листівок, у яких, зокрема, роз'яснювалася програма партії з аграрного питання, та іншої революційної літератури. Про розмах цієї діяльності свідчить той факт, що «протягом 1905 р. царські власті зареєстрували понад 140 випадків розповсюдження листівок та іншої соціал-демократичної літератури серед селян однієї тільки Київської губернії» (стор. 45). Після Лютневої революції, коли більшовики формували політичну армію соціалістичної революції, їх робота на селі ще більше активізувалася.

Одним з важливих напрямів діяльності більшовиків на етапі буржуазно-демократичної революції, умовою забезпечення гегемонії пролетаріату у визвольному русі було розвінчання буржуазного лібералізму, викриття контрреволюційної природи кадетської партії, яка намагалася повести за собою селянство. Ці питання також знайшли певне висвітлення на сторінках рецензованої монографії (стор. 47—48, 73—74).

Значну увагу приділили автори боротьбі більшовиків проти українського буржуазного націоналізму. У книзі, зокрема, зазначається, що протягом листопада — грудня 1917 р. в більшовицьких газетах України було опубліковано більше 70 статей, листів та інших матеріалів, які викривали контрреволюційну політику Центральної ради та націоналістичних партій (стор. 162).

Книга знайомить читача з роботою більшовицьких організацій України серед солдатів і матросів, міської дрібної буржуазії, демократичної інтелігенції, учнівської та студентської молоді по залученню їх до революційної боротьби пролетаріату. Тільки за роки першої російської революції більшовики України випустили 26 листівок-звернень до солдатів і новобранців, у яких закликали їх не стріляти в своїх братів —

робітників і селян, а переходити на бік повсталого народу, повернути зброю проти царського уряду і експлуататорських класів (стор. 50).

Працюючи над книгою, автори використали широке коло джерел — праці В. І. Леніна, постанову ЦК КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії», інші партійні документи, газети, археографічні збірники, матеріали архівних фондів, а також монографії та журнальні статті. Це дало їм можливість ввести до наукового обігу нові та узагальнити вже відомі факти і дані. Зокрема, заслуговують схвалення численні підрахунки, які стосуються кількості більшовицьких організацій, що в різний час існували на Україні, та числа членів партії (стор. 26, 56, 62, 66, 85, 116), кількісні дані про учасників страйкового руху на Україні в період першої російської революції, в 1907—1910, 1910—1914, 1915 і 1916 роках (стор. 40, 70, 71—72), про селянські і солдатські виступи (стор. 49, 51, 74, 76), про більшовицькі листівки-звернення до селян і солдатів (стор. 45, 50) і т. д.

Позитивно оцінюючи книгу в цілому, слід висловити деякі зауваження та побажання. Зокрема, авторам варто було б дати історіографічний огляд літератури з досліджуваної проблеми, вказавши при цьому, що вже зробили їхні попередники, а що нового внесли вони самі у її вивчення. Щоправда, у вступі згадуються окремі монографічні праці, але цього замало, адже книг, присвячених керівній ролі пролетаріату у визвольному русі, революційній діяльності більшовиків серед робітничого класу, селянства, солдатів, матросів, інтелігенції, значно більше.

Торкаючись розвитку селянського руху, автори в одних випадках характеризують його розмах кількістю повітів, які він охопив (стор. 49—50), а в інших — кількістю селянських виступів (стор. 74, 76). Звичайно, дані про кількість повітів, у яких мали місце селянські заворушення, дають певне уявлення про розвиток революційної

боротьби на селі, але недостатнє. Та й самі автори, мабуть, розуміють це. Так, вони зазначають, що, хоч у 1906 р. селянський рух на Україні охопив 75 повітів проти 64 в 1905 р., все ж «за кількістю учасників і гостротою боротьби» виступи 1906 р. були слабші (стор. 50). Тому розмах селянського руху правильніше характеризувати не за кількістю повітів, у яких відбувалися заворушення, а за кількістю селянських виступів, на що вже вказували дослідники аграрного питання¹, або поєднувати те й інше.

Викриваючи перекучення історії Комуністичної партії України з боку буржуазних та буржуазно-націоналістичних «дослідників», автори називають прізвища цих фальсифікаторів, але не завжди дають потрібні пояснення до тексту. Так, на стор. 89 читаємо: «З цією метою Ю. Борис, наприклад, намагається створити невірне уявлення...» Але хто такий Ю. Борис, на сторінках якого видання він фальсифікує історію, з книги не видно.

В ряді випадків у монографії наводиться багато маловідомих або зовсім невідомих фактів з історії революційної боротьби трудящих, а також цифровий матеріал без відповідних посилань на джерела. На стор. 43 йдеться про «опортунізм меншовиків і есерів». Про перших так говорити правомірно, оскільки вони, будучи соціал-демократами, відійшли від марксистської програми. До есерів же поняття «опортунізм», на наш погляд, вживати не можна. Адже партія соціалістів-революціонерів з самого початку була не соціалістичною, а дрібнобуржуазною.

Проте зазначені недоліки не можуть істотно вплинути на високу оцінку книги, яка є помітним вкладом у наукову розробку історії Комуністичної партії України.

О. Г. Михайлюк (Луцьк),
А. П. Дорохова (Луцьк)

¹ С. М. Дубровскій. Столыпинская земельная реформа, М., 1963, стор. 525.

Д. И. Со́йфер.
**СИОНИЗМ — ОРУДИЕ
АНТИКОММУНИЗМА,**
изд-во «Промінь»,
Днепропетровск, 1976, 143 с.

Аргументована критика антикомунізму та його різновидностей, рідуча відсіч будь-яких проявів буржуазної і ревизионістської ідеології, розкриття класового характеру різноманітного роду «теорій» і «постулатів» антикомунізму є важливим завданням суспільних наук.

Цій меті служить і рецензована праця, присвячена викриттю сіонізму — зброї ан-

тикомунізму, різновидності расизму, націоналізму і шовінізму. З марксистсько-ленінських позицій, на основі значного історичного і документального матеріалу автор викриває реакційну ідеологію, практику і систему організацій міжнародного сіонізму.

У першому розділі «Сіонізм і його класова суть» показано, якими тісними є його зв'язки з імперіалізмом США та інших капіталістичних країн, як він впливає на політику американських реакційних кругів. Сіоністи всіляко перешкоджають розвитку контактів між СРСР і США, організують диверсії та провокації, спрямова-

ні проти розрядки напруженості. Разом з іншими загонами антикомунізму сіонізм бореться за ідейне поневолення мільйонів людей, використовуючи для цього розгалужену пропагандистську мережу, значний вплив сіоністського капіталу на пресу в США та інших капіталістичних державах. Ідеологи сіонізму вправляються в наклепах на СРСР, країни соціалістичної співдружності, на комуністичні і робітничі партії. У своїй боротьбі проти комунізму сіоністи спираються на таке потворне явище як антисемітизм, відкрито оголошуючи його своїм союзником, вони не спляють перед найпідлішими методами діяльності, організують фашистські банди типу «Ігін захисту євреїв», диверсії, шантаж, підкуп, обман, зухвало втручаються у внутрішні справи суверенних держав. Нині, наприклад, подібними методами сіонізм діє проти арабського населення Палестини.

Автор книжки народився і жив на Україні, був активним учасником Великої Вітчизняної війни, брав участь у визволенні багатьох міст і сіл. Спростовуючи домисли сіоністів про «вічність антикомунізму» та «антисемітизм» усіх неєвреїв, він на конкретних фактах показує інтернаціоналізм українського народу, вихованого партією Леніна. У роки першої російської революції, а потім і громадянської війни комуністи йшли в авангарді боротьби як проти шовіністичної, антисемітської політики царизму, поміщиків, капіталістів, анархістів та буржуазних націоналістів, так і проти сіоністів, що співробітничали з усіма антинародними силами. У роки Великої Вітчизняної війни на окупованій ворогом території українці, незважаючи на небезпеку, врятували від гітлерівської розправи тисячі євреїв.

Автор показує, яку велику роботу провела ленінська партія, зокрема катеринославські більшовики, серед єврейських трудящих, роз'яснюючи націоналістичну і сепаратистську природу Бунду, що намагався відвернути їх від революційної боротьби. Трудова єврейська біднота на Україні і в інших республіках взяла активну участь у соціалістичному будівництві, створюючи комуні і кооперативні підприємства. Вперше в історії віками пригноблені євреї дістали завдяки Радянській владі свободу і рівні з усіма трудящими права.

У другому розділі «Сіонізм проти СРСР, країн соціалізму, світового комуністичного і робітничого руху» автор відзначає, що головним у стратегії світового сіонізму є боротьба проти СРСР, дискредитація його внутрішньої і зовнішньої політики. Його ідеологи спираються при цьому на правлячі кола Ізраїлю, сіоністські організації і монополії в США та інших капіталістичних державах. Сіоністам відводиться особлива роль у підривній діяльності проти Радянського Союзу та країн соціалістичної співдружності.

У рецензованій праці показано, що сіонізм переживає нині гостру кризу, яка наочно проявляється в самому Ізраїлі, де безперервно підвищуються ціни, зростає інфляція, погіршується становище трудящих. Разом з тим активізується страйковий рух трудящих, посилюється вплив Комуністичної партії Ізраїлю, яка бореться за згуртування антиімперіалістичних сил країни, проти расистської антинародної політики ізраїльського уряду. Автор висвітлює також боротьбу комуністичних партій світу, зокрема США, Франції, Аргентини, проти сіонізму.

У третьому розділі «Сіонізм — зброя неокolonіалізму» викривається роль держави Ізраїль як оплоту неокolonіалізму на Близькому Сході і в усій Африці, як агресивної сили міжнародного імперіалізму у боротьбі проти національно-визвольного руху країн Азії, Африки і Латинської Америки. Постійна всебічна підтримка Ізраїлю з боку США і міжнародного сіонізму дає змогу агресору вже протягом 10 років утримувати захоплені арабські території, провокувати військові конфлікти, загострювати обстановку.

Водночас автор показав, яку величезну допомогу подають арабським країнам, що зазнали агресії, Радянський Союз та інші держави соціалістичної співдружності.

Радянський Союз проводить принципову і справедливую політику, спрямовану на ліквідацію небезпечної обстановки на Близькому Сході. У доповіді на XXV з'їзді партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев зазначав, що реальний шлях до миру в цьому районі — це вивід усіх ізраїльських військ з окупованих арабських територій, відновлення законних прав арабського народу Палестини, встановлення гарантій недоторкості кордонів усіх країн Близького Сходу. В заключній частині рецензованої праці автор підкреслює важливість непримиренної боротьби проти сіонізму і необхідність систематичного інтернаціонально-патріотичного виховання серед трудящих.

На жаль, книжка Д. І. Соїфера не пов'язана окремих недоліків. В ній недостатньо викриваються провокаційні дії сіоністів проти Організації Об'єднаних Націй та представників тих країн при ООН, які відстоюють принципи її Статуту, проводять послідовну боротьбу за мир та безпеку між народами. Тема зобов'язувала автора розкрити також зв'язки ліванської кризи з агресивною підривною політикою правлячих кіл Ізраїлю. Не можна не помітити нерівномірного розподілу матеріалу по розділах.

Але ці недоліки не знижують загального позитивного враження від рецензованої праці. Книжка Д. І. Соїфера є певним вкладом у загальну справу боротьби проти сіонізму.

К. І. Позняков (Дніпропетровськ)

Хроніка та інформація

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ ПОСТІЙНО ДІЮЧИЙ СЕМІНАР «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН В СРСР ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТРУДЯЩИХ»

15—17 березня 1977 р. у Будинку політичної освіти Тернопільського обкому Компартії України відбулося друге заняття республіканського постійно діючого семінару лекторів і пропагандистського активу на тему «Великий Жовтень і формування нових національних відносин». Його організували відділ пропаганди і агітації ЦК Компартії України, Тернопільський обком Компартії України, правління товариства «Знання» Української РСР і Тернопільська обласна організація цього товариства. У роботі семінару взяли участь лектори обласних партійних комітетів, обкомів комсомолу і товариства «Знання» — всього 630 чол. з усіх областей України. Слухачі семінару протягом трьох днів прослухали 10 лекцій, з якими перед ними виступили провідні вчені УРСР. Москви, Мінська, ознайомилися з визначними місцями Тернополя, переглянули ряд документальних кінострічок.

Чергове заняття республіканського семінару відкрив лектор відділу пропаганди і агітації ЦК Компартії України М. Й. Юнак. Потім виступив перший секретар Тернопільського обкому Компартії України І. М. Ярковий, який розповів про тяжке минуле і прекрасне сучасне Надзбручанського краю, про політичне і трудове піднесення трудящих, спрямоване на втілення в життя історичних завдань XXV з'їзду КПРС та XXV з'їзду Компартії України, гідну зустріч 60-річчя Великого Жовтня, про форми і методи роботи обласної партійної організації по патріотичному та інтернаціональному вихованню.

На семінарі було прочитано ряд лекцій. Позаштатний лектор ЦК Компартії України, д-р іст. наук, проф. Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському держуніверситеті ім. Т. Г. Шевченка Й. Д. Ремезовський прочитав лекцію на тему: «Перемога Жовтня — головна подія XX століття», зав. відділом історії комуністичного будівництва Інституту історії АН УРСР, д-р іст. наук А. В. Лиходат — «Ленін-

ська національна політика та її торжество на Україні», д-р іст. наук, ст. наук, співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС Л. О. Нагорна — «Критика фальсифікацій інтернаціональної сутності Великої Жовтневої соціалістичної революції», канд. іст. наук, доц. Мінського інституту народного господарства М. І. Плотницький — «Розквіт Радянської Білорусії у сім'ї братніх народів СРСР».

«Ленінська партія — організатор і натхненник Великої Жовтневої соціалістичної революції» — тема доповіді канд. іст. наук, доц. Вищої партійної школи при ЦК Компартії України В. С. Плясовських. Доповідь канд. філос. наук, доц. Вищої партійної школи при ЦК Компартії України Л. Я. Смолякова була присвячена інтернаціональній єдності радянського народу. Соціально-політичним основам становлення і зміцнення нової історичної спільності людей — радянського народу — присвятив свій виступ канд. філос. наук, ст. наук, співроб. Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС Ж. Г. Голотвін. Великий інтерес викликав виступ письменника, заслуженого діяча мистецтва УРСР І. О. Шведова, який зупинився на важливому питанні «Оратор та аудиторія».

«Розвинуте соціалістичне суспільство — новий етап у дальшому вдосконаленні національних відносин» — тема доповіді д-ра філос. наук, проф., зав. кафедрою наукового комунізму Московського медичного інституту Л. В. Метеліці. Про Великий Жовтень і світову соціалістичну співдружність йшлося в доповіді канд. іст. наук, ст. наук, співроб. Інституту економіки світової соціалістичної системи АН СРСР О. В. Вахрамєєва.

З лекцією «Міжнародне становище СРСР» виступив лектор відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС В. П. Китаєв.

В. Д. Сусоров (Херсон)

ПРО КООРДИНАЦІЮ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

11 березня ц. р. на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР обговорювалося питання про координацію досліджень з історії Великої Вітчизняної війни в УРСР. На Вчену раду були запрошені провідні історики, дослідники цієї проблеми з Київського державного університету та Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

З доповіддю «Про стан наукових досліджень у республіці, координацію та перспективи розробки історії Великої Вітчизняної війни» виступив зав. відділом історії Великої Вітчизняної війни Інституту історії АН УРСР, д-р іст. наук, проф. В. І. Клоков.

Доповідач відзначив, що це питання обговорювалося на Вчній раді неодноразово. Але якщо раніше ця проблема розглядалася у загальному плані, то зараз порушуються більш конкретні питання, які мають розв'язати найближчим часом колективи істориків республіки — Інститут історії АН УРСР, Інститут історії партії при ЦК Компартії України, Київський держуніверситет та кафедри суспільних наук вузів УРСР.

Аналіз опублікованих праць дає підставу зробити висновок, що ця проблема значною мірою висвітлена в радянській історіографії. Однак є цілий ряд питань, які чекають всебічного й змістовного дослідження. Наприклад, все ще недостатньо відображена одна з характерних особливостей Радянської Армії — її нерозривний зв'язок з народом. Якщо взаємозв'язок армії і радянського тилу, лідреслив доповідач, досліджений більш-менш повно, то питання безпосередньої допомоги населення радянським військам і взаємодії з партизанськими загонами та бойовими групами підпілля ще мало розроблені.

Далі В. І. Клоков звернув увагу на необхідність висвітлення роботи армійських політorganів та партійних організацій, ходу окремих бойових операцій на території України, трудового вкладу в перемогу над фашизмом робітників і селян радянського тилу, діяльності Рад депутатів трудящих і масових громадських організацій, а також цілого ряду проблем з історії народної боротьби в тилу ворога. Як свідчить аналіз публікацій, присвячених діяльності партійного підпілля, у них не показана різноманітність його структурних форм, зміни методів і конкретних завдань залежно від конкретної обстановки.

Малодослідженою темою цієї проблеми є також міжнародне значення бойових і трудових перемог радянського народу. Лише в загальному плані, відзначив допо-

відач, дістали своє відображення такі проблеми, як історія робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції Радянського Союзу в період війни, розвиток науки і культури, дружба народів СРСР, міжнародна солідарність у боротьбі з фашизмом.

На закінчення В. І. Клоков спинився на недоліках, які ще є у справі координації досліджень з цієї важливої проблеми і шляхах їх усунення в майбутньому.

Із співповіддю виступив керівник проблемної групи по розробці питань історії Великої Вітчизняної війни Інституту історії партії при ЦК Компартії України канд. іст. наук, доц. В. М. Нем'ятий, який відзначив, що в науковому, політичному та ідейно-моральному плані дослідження проблеми «Історія Великої Вітчизняної війни» є одним з найактуальніших у радянській історіографії. Досить згадати, сказав він, що у післявоєнні роки в нашій країні видано близько 16 тис. праць з історії Великої Вітчизняної війни загальним тиражем 700 млн. примірників. Інтерес до цієї важливої проблеми постійно зростає. Це вимагає від дослідників більш уважного ставлення до тематичної спрямованості наукових праць та розробки найважливіших проблем з тим, щоб уникнути дрібнотем'я, дублювання і досягти високого рівня досліджень.

В. М. Нем'ятий розповів про діяльність Республіканської координаційної ради Інституту історії партії при ЦК Компартії України в напрямі розробки питань історії партії, зокрема з історії Великої Вітчизняної війни. Аналіз літератури з історії партії періоду війни свідчить про необхідність зосередити зусилля істориків на дальшому поглибленому дослідженні ідеологічної діяльності партії, значення якої важко переоцінити. Зараз з цієї проблеми в республіці готуються 2 монографії, 5 докторських та 12 кандидатських дисертацій. Доповідач сказав, що назріла необхідність підготувати спільно з філософами наукову працю про духовні сили радянського народу.

Дальшої розробки потребує питання про воєнно-організаторську діяльність партії, роль Військових рад фронтів і армій, а також висвітлення проблеми партійного керівництва всенародним партизанським рухом на тимчасово окупованій території республіки.

Доповідач розповів про тематику, що розробляється і здійснюється науковцями Інституту історії партії при ЦК Компартії України з даної проблеми, та перспективи роботи.

В обговоренні доповідей взяли участь проф. кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів сус-

пільних наук при Київському держуніверситеті, д-р іст. наук М. О. Буцько, ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України, д-р іст. наук П. І. Денисенко, канд. іст. наук, доц. КДУ С. Н. Саженюк, зав. відділом історії та міжнародних відносин соціалістич-

них країн Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова.

Виступаючі внесли свої пропозиції з метою поліпшення координації зусиль істориків республіки по дослідженню проблеми «Історія Великої Вітчизняної війни».

В. І. Кучер (Київ)

ІХ З'ЇЗД ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» УКРАЇНСЬКОЇ РСР

22—23 березня ц. р. у Києві відбувся ІХ з'їзд товариства «Знання» Української РСР, в роботі якого взяли участь член Політбюро ЦК Компартії України, перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР Г. І. Ващенко, член Політбюро ЦК Компартії України, секретар ЦК Компартії України О. А. Титаренко, кандидат у члени Політбюро ЦК Компартії України, секретар ЦК Компартії України В. Ю. Маланчук, заступник Голови Ради Міністрів УРСР, д-р іст. наук П. Т. Тронько, секретар Президії Верховної Ради УРСР Я. Я. Колотуха, перший заступник голови правління Всесоюзного товариства «Знання» Ю. К. Фішевський, президент АН УРСР акад. Б. Є. Патон, директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, вчені, передовики і новатори виробництва, діячі культури і мистецтва. Делегати з'їзду представляли 676 тис. лекторів республіканського товариства, які за минуле п'ятиріччя прочитали понад 26 млн. лекцій.

Секретар ЦК Компартії України В. Ю. Маланчук виступив з промовою, в якій позитивно охарактеризував діяльність республіканського товариства «Знання». Він оголосив привітання Центрального Комітету Комуністичної партії України, в якому, зокрема, зазначалося, що товариство здійснює велику роботу в справі пропаганди наукових і політичних знань, патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих. Воно є надійним помічником партійних організацій у розв'язанні завдань комуністичного будівництва.

Із звітною доповіддю виступив голова правління республіканського товариства «Знання» чл.-кор. АН УРСР І. І. Кондilenko, який підбив підсумки діяльності товариства за минулі п'ять років.

Керуючись рішеннями XXIV і XXV з'їздів КПРС, Пленумів ЦК КПРС, теоретичними положеннями і висновками, викладеними у виступах Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва, організації товариства «Знання» Української РСР за звітний період провели значну роботу по комуністичному вихованню радянських людей, озброєнню їх найновішими

здобутками науки і техніки, мобілізації трудящих на виконання економічної і соціальної програми партії. Збагатився арсенал форм і методів усної і друкованої пропаганди, підвищилася її якість, поліпилася організаційна структура і методика роботи.

Велика увага в діяльності республіканського товариства «Знання» приділялася пропаганді суспільно-політичних знань, висвітленню, зокрема, таких актуальних проблем, як особливості розвинутого соціалізму, радянський спосіб життя, патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм, поглибленому роз'ясненню положень XXV з'їзду КПРС про економічну стратегію партії, шляхи вдосконалення соціалістичної державності і демократії, Програми боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів.

Нині головний зміст суспільно-політичної пропаганди визначається постановою ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», в якій викладені принципові положення з корінних питань комуністичного будівництва СРСР і розвитку світового комуністичного і робітничого руху.

Делегати з'їзду у своїх виступах розповідали про лекторські колективи, які внесли гідний вклад у пропаганду суспільно-політичних знань. Так, голова правління Київської міської організації товариства «Знання» акад. І. М. Федорченко приділив велику увагу творчій співдружності науково-дослідних установ і промислових підприємств республіки. Зокрема, він відзначив позитивну роботу науковців Інституту історії АН УРСР, які беруть активну участь у проведенні Днів науки, тематичних лекторіїв, присвячених 60-річчю Великого Жовтня. Свідченням цього було проведення напередодні ІХ з'їзду товариства «Знання» УРСР Дня науки на заводі «Арсенал». Учені побували в цехах і лабораторіях заводу, де прочитали лекції для робітників, службовців та інженерно-технічного персоналу. Акад. АН УРСР А. Д. Скаба виступив з лекцією «Ідеї Декрету про мир живуть і перемагають», а акад. АН УРСР П. З. Шоголо розповів про розвиток науки за 60 років Радян-

ської влади. Чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова висвітлювала міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Д-р іст. наук Ю. М. Гамрецький розповів про перемогу Великого Жовтня на Україні, а д-р іст. наук В. І. Клоков — про розповсюдження ідей Жовтня під впливом перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

Проблемам міжнародного значення Великого Жовтня були присвячені лекції докторів історичних наук А. В. Сапцевича, І. М. Кулинич та кандидата історичних наук Л. О. Лещенка. Питання впливу Великого Жовтня на ідеологічну боротьбу в сучасному світі знайшли своє відображення в лекціях д-ра філос. наук Ю. І. Рймаренка і канд. іст. наук М. М. Соломатіна. З увагою були прослухані також лекції канд. екон. наук С. В. Кульчицького про єдність економічної і соціальної політики партії і канд. техн. наук Ю. О. Анісімова про соціальні наслідки науково-технічної революції.

Другим важливим заходом, який здійснили партійне бюро і первинна організація товариства «Знання» Інституту історії АН УРСР, було відкриття лекторію на домобудівному комбінаті № 1 Печерського району м. Києва, присвяченого XXV з'їзду КПРС і 60-річчю Великого Жовтня. Лекторій розпочав свою діяльність доповіддю «В. І. Ленін — натхненник перемоги Великого Жовтня», з якою виступив д-р іст. наук М. А. Рубач. Була прочитана також лекція д-ра іст. наук І. М. Кулинич про міжнародну розрядку і класову боротьбу в сучасному світі.

На республіканському з'їзді йшлося про роботу, яку здійснили співробітники інституту не тільки в Києві, а й в областях республіки. Зокрема, відзначалася активна участь істориків інституту у науковій конференції, присвяченій 70-річчю першої російської революції 1905—1907 рр., і в науково-теоретичній конференції «Проти буржуазно-націоналістичних фальсифікацій минулого і сучасного Радянської Буковини», які відбулися в Чернівцях.

У роботі IX з'їзду взяли безпосередню участь численна група істориків з Київської, Ворошиловградської, Одеської, Кримської, Чернівецької та інших областей республіки, в тому числі 17 членів первинної організації товариства «Знання» з Інституту історії АН УРСР. Серед них були чотири делегати — І. М. Мельникова, А. М. Шлепаков, М. Н. Лещенко, О. П. Шусь, а 13 чоловік були запрошені на з'їзд як гості.

До керівного складу новообраного правління республіканського товариства «Знання» увійшли такі відомі діячі історичної науки, як члени-кореспонденти АН УРСР І. М. Мельникова, А. Т. Чеканюк, А. М. Шлепаков, В. І. Юрчук, доктори історичних наук Л. Ю. Беренштейн, В. М. Орлов, В. А. Чирко, кандидати історичних наук Г. В. Кузовков, І. З. Орел, Ю. Г. Романюк та ряд інших науковців з різних областей Української РСР.

В резолюції IX з'їзду товариства «Знання» Української РСР йшлося про шляхи дальшого підвищення ідейно-теоретичного і наукового рівня лекційної пропаганди. В ній, зокрема, відзначалося, що головна увага в роботі товариства приділяється пропаганді рішень XXV з'їзду КПРС.

В усіх областях республіки проводяться суспільно-політичні читання «Рішення XXV з'їзду КПРС — у життя», «60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції», організуються тематичні лекторії, цикли лекцій з актуальних питань політики КПРС, теорії і практики комуністичного будівництва. Вдосконалюється робота по патріотичному та інтернаціональному вихованню трудящих.

IX з'їзд товариства «Знання» Української РСР запевнив Центральний Комітет Компартії України, що громадські лектори республіки не пошкодують сил, віддадуть усі свої знання і досвід справі комуністичного виховання трудящих.

*О. В. Молодчикова (Київ),
В. П. Сидоренко (Київ).*

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У БЕРДЯНСЬКУ

17 лютого 1977 р. в актовому залі Бердянського державного педагогічного інституту ім. Героя Радянського Союзу П. Д. Осипенко відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 110-й річниці з дня народження Петра Петровича Шмідта. В її роботі взяли участь партійні, радянські й комсомольські працівники, вчені, ветерани партії, війни і праці, працівники міської організації товариства «Знання», вчителі шкіл міста, студенти.

Конференцію відкрив зав. відділом пропаганди і агітації Бердянського міськкому Компартії України А. М. Руднев. З доповіддю «Його ім'ям пишається наш край» виступив канд. іст. наук А. В. Мороз. «Життєвий і революційний шлях нашого земляка П. П. Шмідта» — тема виступу ст. викладача кафедри марксизму-ленінізму Бердянського педінституту С. Т. Рубана. З повідомленням «Червоний адмірал повсталого флоту» виступив студент

IV курсу факультету загальнотехнічних дисциплін і праці В. І. Задирака. У доповідях і виступах підкреслювалося, що перша пролетарська революція епохи імперіалізму — революція 1905—1907 рр. у Росії — була генеральною репетицією Великого Жовтня, 60-річчя якого цього року відзначатиме все прогресивне людство. З подіями цього періоду пов'язано сотні тисяч імен відважних борців, якими гордиться радянський народ. До них належить і лейтенант П. П. Шмідт — людина обдарована, кристально чесна, віддана справі визволення трудящих від експлуатації.

8 років життя П. П. Шмідта пов'язані з Бердянськом. Тут він провів свої юнацькі роки, вчився в чоловічій гімназії, тут почав формуватися його світогляд.

Царський уряд не пощади П. П. Шмідта — одного з керівників севастопольського повстання 1905 р. Його розстріляли як

небезпечного злочинця. Але суд над «червоним адміралом» повсталого флоту перетворився у справжній триумф справи, за яку він віддав своє життя. Його останні слова на суді були пророчими: «Я знаю, що стою, біля якого я стану, щоб прийняти смерть, буде поставлений на межі двох різних історичних епох нашої великої Батьківщини. Ззаду, за спиною у мене, залишаться народні муки і потрясіння тяжких років, а попереду я буду бачити молоду, оновлену, щасливу Росію. ...Я впевнений лише в одному, що ви мене звинувачуєте, але історія і народ виправдають лейтенанта Шмідта». Життя і революційна діяльність П. П. Шмідта, підкреслювали у своїх виступах доповідачі, — яскравий приклад безкорисливого служіння народу, відданості справі революції.

*А. В. Мороз (Бердянськ),
В. Й. Проценко (Бердянськ);*

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Важливе значення в ідейно-виховній і масово-політичній роботі серед молоді, зокрема, серед студентства, має музей історії Чернівецького державного університету. У створенні музею взяли участь науковці, студенти, випускники вузу, а також широкі кола громадськості.

Експозиція музею складається з двох відділів, матеріали яких відображають історію університету від його заснування (1875 р.) до сьогоднішнього дня. Перший відділ присвячено історії вузу в 1875—1940 рр. У цей період Буковина перебувала під гнітом Австро-Угорщини і боярської Румунії. Експоновані документи показують, як буржуазно-поміщицькі уряди цих країн намагалися перетворити університет у розсадник реакційних ідей і знаряддя онімечування та румунізації населення краю, використати його в боротьбі проти соціального і національно-визвольного руху трудящих. У вузі панувала атмосфера великодержавного шовінізму, зневаги до слов'янської культури, були поширені клерикально-містичні тенденції, жорстоко переслідувалися прогресивні настрої і революційні ідеї. Увагу відвідувачів привертають дані про соціальний і національний склад студентів. Українців серед них було зовсім мало. Так, у 1900/1901 навчальному році вони становили 13,3% від загальної кількості студентів, у 1938/1939 — 3,7%, а в 1939/1940 р. вищу освіту здобули тут лише 4 українці, тобто 0,8% випускників. Жодного українця не було серед керівників кабінетів і в адміністративному апараті університету. За соціальним станом серед студентів переважали вихідці панівних класів.

Проте, як свідчать документи, і в цих жорстоких умовах університет залишався центром революційно-демократичної думки в краї. Він відіграв певну роль у пропаганді ідей соціалізму, в розгортанні боротьби за возз'єднання з Радянською Україною. Матеріали експозиції розповідають про участь студентів у розповсюдженні антиурядових листівок, мітинги і демонстрації протесту проти насильницького приєднання Північної Буковини до боярської Румунії. Центральне місце відведено діяльності студентських партійних організацій, комуністичної спілки молоді та інших революційних об'єднань.

Під керівництвом комуністів передсав студентство відіграло активну роль у боротьбі трудящих краю за соціальне і національне визволення. З студентських рядів вийшло чимало активних учасників комуністичного і комсомольського підпілля краю. Зокрема, певний час підпільний ЦК Компартії Буковини очолював студент університету В. В. Гаврилюк. До складу ЦК входив студент І. Д. Стасюк. Керівниками комуністичних підпільних організацій були Л. Реуту та А. Вайсман.

Документи першого відділу розповідають про захоплення, з яким молодь і все трудове населення краю вітали визволення Радянською Армією західних областей України і Білорусії, возз'єднання Північної Буковини з Радянською Україною. Численні експонати розповідають про участь викладачів і студентів університету у боях з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Експозиція другого відділу музею відкривається стендом «Визволення Північної Буковини». В центрі її — постановва Раднаркому УРСР від 13 серпня 1940 р. про перетворення університету в радянський вищий навчальний заклад. Саме з цього часу починається розквіт університету. Він став одним з провідних вузів республіки, вогнищем науки і культури Радянської Буковини. Документи свідчать про велику допомогу Комуністичної партії і Радянського уряду у створенні його навчально-матеріальної бази, а також про безкорисливу підтримку вузів і науководослідних установ Москви, Ленінграда, Києва, Тбілісі, Алма-Ати, Ташкента та інших міст країни.

Окрема добірка матеріалів дає можливість прослідкувати за неухильним підвищенням науково-теоретичного рівня і педагогічної майстерності професорсько-викладацького складу, розширенням підготовки спеціалістів для народного господарства, посиленням ролі вузу в економічному і культурному житті, в розвитку науки і освіти республіки. Якщо в 1940/1941 навчальному році він мав 6 факультетів і 23 кафедри, то в 1975/1976 р. вже налічувалося 11 факультетів і 51 кафедра, які готували фахівців 36 спеціальностей. Контингент студентів зріс у 24 рази. Нині в університеті навчається понад 10 тис. чол. — представники 22 національностей нашої країни. Змінилося і соціальне обличчя сьогодишнього студентства. 70% студентів денного відділення — діти робітників і колгоспників. На кафедрах творчо працюють і проводять дослідження в різноманітних галузях науки понад 500 викладачів — це в 10 разів більше, ніж у 1940/1941 р.

Матеріали музею розповідають про вихованців університету. За роки Радянської влади у вузі підготовлено понад 20 тис. спеціалістів. Серед них — відомі вчені, партійні, радянські й господарські працівники. Більше 1000 випускників здобули вчені ступені докторів і кандидатів наук, працюють у науково-дослідних установах і вузах країни. Серед випускників є лауреати Ленінської та Державної премій СРСР, а також Державної премії Української РСР в галузі науки і техніки.

Значне місце у відділі радянського періоду відведено матеріалам про науковий вклад вчених у народне господарство, про творчу співдружність з колективами інших вузів, науково-дослідних установ та підприємств, зокрема, в галузі нових напівпровідникових матеріалів, нафтохімічного синтезу тощо.

Значна увага приділяється науковим дослідженням вчених у галузі суспільних наук. Експонуються праці викладачів загальноуніверситетських кафедр. Серед них привертають увагу колективні монографії: «З історії Чернівецької обласної партійної організації Комуністичної партії України» (1963 р.), «Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область» (1969 р.), «Ідеологія сучасного релігійного сектантства» (1971 р.), а також дослідження окремих вчених. Науковий доробок викладачів історичного факультету, зокрема, представлений рядом важливих досліджень історичних зв'язків населення Північної Буковини з трудящими всієї України й Росії, антифеодальної боротьби селянства, визвольного руху під час революції 1905—1907 рр. і в період Великої Жовтневої соціалістичної революції, боротьби трудящих краю проти соціального і національного гноблення, за возз'єднання з Радянською Україною та соціалістичних перетворень у роки Радянської влади.

Ряд стендів присвячено історії партійної організації — політичного авангарду багатотисячного колективу вузу. Матеріали показують шлях її організаційного зростання, наполегливе спрямування діяльності співробітників і студентів на виконання завдань, поставлених партією і урядом перед колективом університету.

Численні матеріали розповідають про знаменну подію в житті колективу вузу — святкування його 100-річного ювілею. Демонструються Указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 жовтня 1976 р. про нагородження університету орденом Трудового Червоного Прапора за заслуги в підготовці висококваліфікованих спеціалістів і науково-педагогічних кадрів, вітальна телеграма ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради та Ради Міністрів УРСР. Пам'ятні адреси, вітальні телеграми і подарунки з нагоди свята одержано і від колективів інших вузів, науково-дослідних установ та підприємств.

Слід відзначити, що стенди, діаграми, схеми експозиції музею виконані на високому художньому рівні. Музей розміщено в залі ім. Т. Г. Шевченка.

Тільки протягом 1975/1976 навчального року в ньому побувало 7 тис. відвідувачів. За цей час тут проведено 200 колективних екскурсій. Слова вдячності у книзі відгуків свідчать про те, що музей сприяє поліпшенню ідейно-виховної і масово-політичної роботи серед молоді.

В. К. Боролюк (Чернівці)
В. О. Фреліх (Чернівці)

ПОПРАВКА

У № 5 «Українського історичного журналу» за 1977 р. на стор. 104 у 25 рядку знизу слід читати: «...новітніми близько 400 млн. крб.»³⁷.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Рукописи приймаються редакцією в двох примірниках обсягом не більше 25 сторінок машинопису, надрукованих через два інтервали (1-ий примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.

Художній редактор *Б. В. Сушко*

Технічні редактори *Б. А. Піковська, Т. М. Шендерович*

Коректор *С. М. Півторак*

БФ 24950. Здане до набору 29.IV 1977 р. Підписано до друку 13.VI 1977 р. Формат 70 × 108¹/₁₆. Папір друк. № 2. Умовних друк. арк. 14,0. Облік-вид. арк. 15,54. Тираж 5870 прим. Зам. К-78.

Видавництво «Наукова думка», 252001, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 6, 1977, май. (На українському мові). Еже-
місячний науковий журнал. Орган Інститута історії Академії наук Української ССР, Інсти-
тута історії партії при ЦК Компартії України — філіала Інститута марксизма-ленінізму
при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Адрес редакції: 252001, Київ-1, ул. Кирова, 4. Типографія
видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, ул. Леніна, 19.